

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Βιογραφικόν σημείωμα	[1]-[16]
Κεφάλαιο Α' Καταγωγή και οικογένεια Εμμ. Ροΐδου	[17]-[38]
Κεφάλαιο Β'	
Ο βίος τον Εμμανουήλ Ροΐδου	
I. Τα έτη της παιδικής και νεανικής ηλικίας. — Η μετάφρασις Του «Οδοιπορικού»	[39]-[45]
II. Η εν Αθήναις οριστική εγκατάστασις.— «Η Πάπισσα Ιωάννα».	[46]-[75]
III. Από της «Παπίσσης» εις τον «Ασμοδέον» (1866—1875)	[76]-[94]
IV. Τα έτη του αγώνος. —Ο «Ασμοδαίος» και η πολιτική. —Ο «καυγάς» περί συγχρόνου Ελληνικής ποιήσεως. —Η Εθνική Βιβλιοθήκη.	[95]-[112]
V. Τα έτη της μεγάλης παραγωγής. —Αι επιθεωρήσεις της «Ωρας» και η άλλη κριτική και δημοσιογραφική δράσις. —Ο Ροΐδης μεταφραστής. —Ο Ροΐδης διηγηματογράφος. —Το γλωσσικόν ζήτημα και τα «Είδωλα».	[113]-[129]
VI. Η Δύσις	[130]-[139]
Παράρτημα	

ΣΥΡΙΑΝΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ

-Ψυχολογία Συριανού συζύγου.	
-Ιστορία ενός σκύλου	[140]
-Ιστορία μιας γάτας.	[141]-[142]
-Το ξεστούπωμα.	
-Το παράπονο του νεκροθάπτου.	
-Ιστορία ορνιθώνος.	

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΦΕΞΗ

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΟΥ ΕΡΓΑ

ΣΥΡΙΑΝΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Δ. ΠΕΤΡΟΚΟΚΚΙΝΟΥ και Α. Μ. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ

- Εμμ. Ροΐδης (βιογραφικόν σημείωμα Α. Ανδρεάδου).
- Ψυχολογία Συριανού συζύγου.
- Ιστορία ενός σκύλου.
- Ιστορία μιας γάτας.
- Το ξεστούπωμα.
- Το παράπονο του νεκροθάπτου.
- Ιστορία ορνιθώνος.

1911

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΗΣ

(ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ)

Δια του παρόντος τόμου άρχεται η έκδοσις των Έργων του Εμμανουήλ Δ. Ροΐδου. Η συστηματική συλλογή των έργων του συγγραφέως της «Παπίσσης» το μεν εξαντληθέντων, το δε εγκατεσπαρμένων, διά να μη είπω τεθαμμένων, εν παντοίοις περιοδικοίς, ημερολογίοις και εφημερίσι, ανταπεκρίνετο εις γενικήν απαίτησιν, διότι ολίγοι είναι οι μη αισθανόμενοι την ανάγκην να γνωρίσωσι κάπως αρτιώτερον το έργον του δικαίως λογιζομένου ως του μεγαλειτέρου νεωτέρου έλληνος κριτικού και λογογράφου [1]. Προβαίνοντες όμως, τη προθύμω και αμερίστω αρωγή μεγάλου και φιλοπροόδου εκδοτικού οίκου, εις την ανά χειρας έκδοσιν, ο κ. Δημήτριος Πετροκόκκινος και εγώ, ωρμήθημεν και εξ άλλου συναισθήματος, οικογενειακής δηλονότι ευλαβείας, officii pietatis, προς τον θανόντα εξαδέλφον και θεϊον. Όντως κρύφιος, αλλά βαθύς πόθος του Εμμανουήλ Ροΐδου υπήρξε πάντοτε να ίδη συνειλεγμένα τα έργα, άτινα μετά τόσης αγάπης και επιμελείας είχε φιλοτεχνήση και ων η δημοσίευσις θα κατεδείκνυε την ποικιλίαν της παραγωγής του, την ενότητα των διεπουσών τας κρίσεις του γενικών ιδεών, προ παντός δε ότι υπήρξε χρονολογικώς ο πρώτος μεριμνήσας εν τω πεζώ λόγω περί ύφους και καλιλογίας [2], ως και ο πρώτος συστηματικώς εισηγηθείς τας νέας περί ποιήσεως και γλώσσης ιδέας.

Δια τούτο από του 1885, κατ' εποχήν δηλαδή, καθ' ην ουδέ καν το ήμισυ των όσων αφήκεν είχε παραγάγη [3], έδωκε προθύμω [4] εις τον τελειόφοιτον Δ. Σταματόπουλον την άδειαν να εκδώση τα «Πάρεργα του», ων δυστυχώς μόνον τον έτερον των δύο τόμων ους υπέσχετο ετύπωσεν ο εκδότης. Βραδύτερον δε η ιδέα της συλλογής των «Απάντων

του» δεν έπαυσαν απασχολούσα αυτόν, ως δεικνύει και σημειώματά των από του 1885 και εντεύθεν τήδε κα κείσε διασπαρέντων μικροτέρων του έργων, όπερ ανεύρον εν μέσω των χαρτιών του. Αλλά τας μεν δαπάνας πολυτόμου συλλογής ο Ροΐδης δεν ηδύνατο φευ! πλέον ν' αναλάβη. Εξ άλλου δεν έστεργε ν' αποταθή εις τον φιλικώτατα προς αυτόν διατεθειμένον Γρηγόριον Μαρασλήν, διότι, ως αυτός μοι έλεγεν εφρόνει ότι προορισμός και όρος επιτυχίας της Βιβλιοθήκης ήτο να γνωρίζη μόνον εις το Ελληνικόν κοινόν είτε ξένα αριστουργήματα, είτε ελληνικά πρωτότυπα έργα [5].

Οπωσδήποτε λυπηρόν είναι ότι δεν ηδυνήθη αυτός ο ίδιος να εκδώση τα «Άπαντα» του· λεπτολόγος και αυστηρός διά τον εαυτόν του, όσον και δια τους άλλους, θα εφρόντιζε εν τη επιμελεί αναθεωρήσει, εις ην αναμφιβόλως θα υπέβαλε τα έργα του, ν' αποφύγη επαναλήψεις σκέψεων ή εκφράσεων, αίτινες είναι αναπόφευκτοι εις παραγωγήν εκταθείσαν επί τεσσαράκοντα έτη και εν πολλοίς δημοσιογραφικήν.

Τας μικράς ταύτας «redites» θα συγχωρήση ο αναγνώστης αναλογιζόμενος ότι τοιούτοι ανευρίσκονται εις πάσαν άφθονον παραγωγήν φιλολογικήν ή καλλιτεχνικήν όπως πείθουσιν ημάς κάλλιον παντός άλλου αι από τινος συχνάκις γενόμενοι ειδικαί εκθέσεις των έργων τούτου ή εκείνου των μεγάλων ζωγράφων.

Λυπηρότερα είναι τα εκ του θανάτου του συγγραφέως οφειλόμενα μικρά της παρούσης συλλογής χάσματα. Παρ' όλας τας προσπάθειάς μας, παρ' όλας ιδίως τας μεθοδικωτάτας και μακροτάτας ερεύνας του κ. Πετροκοκκίνου, παρ' όλην την συνδρομήν πολλών λογίων, ιδία δε του κ. Κωστή Παλαμά, δεν κατωρθώσαμεν να εύρωμεν απαξάπαντα τα έργα του συγγραφέως των «Ειδώλων». Υπάρχουν δύο τρία διηγήματα καί τινα άρθρα, ων την ύπαρξιν γνωρίζομεν είτε εκ σημειώσεων του συγγραφέως είτε άλλοθεν και άτινα, καίτοι δι' ανοικτής επιστολής εις πλείστας εφημερίδας ευγενώς καταχωρισθείσης, ονομαστί ανεζητήσαμεν, εστάθη αδύνατον να εύρωμεν. Ευτυχώς πρόκειται περί έργων δευτερευόντων, υπάρχει δ' ελπίς μέχρι τέλους της παρούσης πολυτόμου εκδόσεως ν' ανευρεθώσι τα ζητούμενα.

Έκδοσις ως η ανά χείρας υποθέτει και πρόλογον περί του βίου και των έργων του συγγραφέως. Δυστυχώς η Οικονομική Επιστήμη, εις ην από ετών αφιερώθη ο γράφων, είναι ήκιστα κατάλληλος προπαίδια διά την κρίσιν έργου καθαρώς καλλιλογικού και λογοτεχνικού, οίον τυγχάνει το του Ροΐδου. Θα ήτο δ' όντως ήκιστα κατάλληλος τρόπος εκφράσεως ευλαβείας προς την μνήμην ανδρός απεχθανομένου την αναρμοδιότητα να επιληφθώμεν ημείς τοιαύτης κριτικής εργασίας. Έτι δε περισσότερο θα επικραίνετο η σκιά του αν έβλεπε συγγενή, προς ον πάντοτε τόσην έδειξε στοργήν, αυτοσχεδιάζοντα προς τιμήν του εν των ουχί αγνώστων παρ' ημίν χυδαίων εκείνων αναμνηστικών μνημείων, των υπενθυμιζόντων τους κακοζηλοτέρους «Βίους μετ' εγκωμίων» των Βυζαντινών.

Άλλως περί του έργου του Ροΐδου ολίγα, πλην άριστα, εδημοσιεύθησαν· όθεν παραπέμπων εις τα επί τω θανάτω του γράφοντα

άρθρα των κ.κ. Παλαμά και Κακλαμάνου [6], εις τας δύο μακράς μελέτας του κ. Ξενοπούλου [7] και εις την περί «Ειδώλων» μελέτην του Κρουμβάχερ [8], έρχομαι αμέσως εις τον βίον του συγγραφέως.

Εν Αγγλία, τη χώρα εν η κατ' εξοχήν ανθεί το φιλολογικόν τούτο είδος, αι βιογραφίαι, συντάσσονται σχεδόν πάντοτε επί τη βάσει του ημερολογίου του βιογραφουμένου και των επιστολών αυτού [9]. Δυστυχώς ο Εμμανουήλ Ροΐδης δεν εκράτει ημερολόγιον του βίου του ή μάλλον ταχέως έπαυσε να κρατή τοιούτον· [10] εκ δε των επιστολών του παρ' όλους τους καταβληθέντας κόπους δεν ανεύρομεν, εκτός της ήδη δημοσιευθείσης [11] αλληλογραφίας του μετά του Αριστοτέλους Βαλαωρίτου, ειμή δυο επιστολάς του προς τον κ. Ψυχάρην, ας μας ανεκοίνωσε προθυμότατα ο τελευταίος.

Ελλείπει των κυρίων τούτων βοηθημάτων, είχαν όλας τας προφορικάς παραδόσεις, ας συνέλεξα ζήσας μεν επανειλημμένως κατά τους χρόνους της πρώτης νεότητος εν τω οίκω του θείου μου, ιδία το 1888 και το 1892) έπειτα δε, συμπληρωθεισών των εν τω εξωτερικώ σπουδών μου, βλέπων καθημερινώς αυτόν τε και την μητέρα του. Παρά ταύτης αληθώς, ήτις, παρ' όλα τα ενενήκοντα αυτής έτη, είχε κρατήση ακμαίον το πνεύμα, την μνήμη και το φρόνημα, εμάνθανέ τις έτι περισσότερα ή παρά του υιού, ον η ασθένεια και αι παντοίοι απογοητεύσεις είχαν καταστήση ολιγόλογον και μελαγχολικόν [12].

Ευτυχώς ο Μανώλης, κατά την τελευταίαν περίοδον του βίου του, εάν έλεγεν ολίγα, έγγραφεν ικανά. Σχεδόν δε πάντα τα υπ' αυτού γραφόμενα, ουχί μόνον τα διηγήματα και τα σκαλαθύρματα, αλλά και αυτά αι κριτικάί, πλαισιούνται υπό των αναμνήσεων του παρελθόντος, ιδίω δε του νεανικού του βίου. Ως γράφω κατωτέρω, ο διεξελθών μετά τινος προσοχής το έργον του Ροΐδου γνωρίζει τον βίον του καλλίτερον ή ο μελετήσας την παρούσαν βιογραφίαν. Ομολογώ δε ότι και εγώ ο ίδιος, ο εκ προσωπικών και οικογενειακών αφηγήσεων αρκετά καλά γνωρίζων τον πάντοτε κινήσαντα το ενδιαφέρον μου βίον του, εύρισκον, συλλέγων τα έργα του, πολλά γεγονότα, άτινα αορίστως πως κατωπτρίζοντο εν τη μνήμη μου, βεβαιούμενα και εξακριβούμενα.

Και ταύτα μεν ως προς τον βίον του Μανώλη· πλην βιογραφία δεν λογίζεται πλέον, από πολλού, αρτία, εάν δεν προταχθώσι ταύτης και πληροφορία περί της καταγωγής και της οικογενείας του βιογραφουμένου. Θεωρείται όντως, εν εποχή καθ' ην δικαίως τοσαύτη δίδεται εις την κληρονομικότητα σημασία, ότι άνευ τοιούτων πληροφοριών η ψυχολογία του ήρωος μένει ασαφής και σκοτεινή.

Από της απόψεως ταύτης υπήρξαμεν ευτυχέστατοι ανακαλύψαντες πληρέστατα ανέκδοτα απομνημονεύματα περί της οικογενείας Ροΐδου. Είναι δε ταύτα έργον του θείου του Μανώλη Ευστρατίου [13], ο οποίος τρέφων μέγα ενδιαφέρον προς παν το οικογενειακόν και συλλέξας μετ' επιμελείας πολλής πλείστας σχετικής πληροφορίας, εσκέφθη να συντάξη τας πληροφορίας ταύτας χάριν των τέκνων του.

Ο Ευστράτιος Ροΐδης δεν ήτο εξ επαγγέλματος άνθρωπος των γραμμάτων, ουδ' έγγραψε προς δημοσίευσιν [14], αλλ' ευμοιρήσας παιδείας και φυσικόν έχων το δῶρον του αφηγείσθαι συνέγραψε έργον ὅπερ εἶναι πολυτιμότεον, ουχί μόνον διά την ιστορίαν των Ροΐδηδων αλλά και διά την ιστορίαν της Χίου καθ' ὅλου. Ελπίζω το ὅλον του σύγγραμμα να μη αργήσει να ἴδῃ το φῶς [15], λυπούμαι δ' ὅτι δεν ηδυνήθην, ελλείψει χώρου, ν' αρουσθῶ εκ των ανεκδότων του χειρογράφων πλείονα. Πλην ὅσα ερανίσθην, τελείως ἀγνωστα μέχρι τούδε, μοι επέτρεψαν ν' αναπτύξω ἀρκούντως τα κατά την καταγωγὴν και οικογένειαν του Εμμανουήλ Δ. Ροΐδου, ὡστε ταῦτα ν' αποτελέσωσιν ἴδιον κεφάλαιον, το πρῶτον, της παρούσης βιογραφίας [16].

[1] Ὑπὸ το πνεῦμα τούτο μοι έγγραφεν επανειλημμένως παροτρύνων με εις ἐπίσπευσιν της παρούσης εκδόσεως και ο εν τῷ Πανεπιστημίῳ του Ὁξφορδ διαπρεπέστατος καθηγητής κ. Σ. Μενάρδος.

[2] «Δεν ομιλῶ περὶ λογογράφων διότι καθαυτό λογογράφοι δεν υπήρχον τότε. Ο Ροΐδης πρῶτος με την Πάπισσαν Ἰωάνναν του εδίδαξε *lo bello stile*, του οποίου η κομψότης και η χάρις και η ευφυία μένουσιν ἀνυπέρβλητοι. Αλλά το πολύκροτον βιβλίον του καθὼς και τα ἐκάστοτε ἀραιῶς δημοσιευόμενα σκαλαθύρματά του, καίπερ ἀρέσκοντα και θαυμαζόμενα, δεν ἔσχον τόσην ἐπίδρασιν ὡστε να τονώσωσι το πλαδαρόν και μελιτώδες και πομφολυγῶδες ὕφος το τότε εν χρήσει παρά τη πεζογραφία». Χ. Αννίνου, «Τα πρῶτα ἔτη του Ζαν Μωρεάς», Περιοδικόν «Μελέτη» Μάρτιος 1911 σ. 144-5.

[3] Τῷ 1885 ουδεμία σχεδόν των γλωσσολογικῶν του μελετῶν εἶχεν ἀναφανή, ὡς ἐπίσης ουδέν των εν τῷ παρόντι τόμῳ διηγημάτων. Πλείστα δε των κριτικῶν ἀρθρων και σκαλαθυρμάτων του ἀνάγονται εις μεταγενεστέραν εποχήν.

[4] Και «αφιλοκερδῶς» ὡς ομολογεί εν τῷ προλόγῳ του ο κ. Σταματόπουλος.

[5] Βλ. και το ἀρθρον του περὶ «Βιβλιοθήκης Μαρασλή» («Ἄστου» 2 Φεβρουαρίου 1897).

[6] «Ἀκρόπολις» και «Νέον Ἄστου» της 9 Ἰανουαρίου 1904.

[7] «Ποικίλη Στοά» 1891 και «Παναθήναια» 31 Μαρτίου 1904.

[8] «Berliner Philologische Wochenschrift» 31 Μαρτίου 1894. Μετεφράσθη εν τῷ «Ἄστει» της 2/15 Ἀπριλίου του αὐτοῦ ἔτους.

[9] Εξ ου και ο συνήθης τίτλος *Life and letters*.

[10] Κατά τινας πληροφορίας, κατά τα νεανικά του ἔτη συνέταπτεν

ημερολόγιον.

[11] Βλ. «Αριστοτέλους Βαλαωρίτου βίος και έργα» (υπό Ιωάν. Βαλαωρίτου τόμ. α' σ. 215 — 242).

[12] Πολλές πληροφορίες ήντλησα και παρ' άλλων συγγενών ως και παρὰ των πολλών φίλων, οίτινες μέχρι τέλους έμειναν πιστοί εις την δυστυχήσαν οικογένειαν.

[13] Φυλάσσονται δε παρὰ τη χήρα τούτου κυρία Ελένη Ροΐδου, το γένος Καλλίνσκη.

[14] Έγραφεν, ως λέγει, αποκλειστικώς δια τα τέκνα του, τους κ.κ. Νικόλαον Ροΐδην και Ανδρέαν Ροΐδην Καλλίνσκη

[15] Λίαν κατάλληλα προς δημοσίευσίν του θα ήσαν τα Χιακά Χρονικά, ων εξεδόθη εφέτος ο πρώτος τόμος και τα οποία ο καθηγητής Άμαντος προτίθεται να εκδίδη ενιαυσίως.

[16] Πάντα τα εν τω επομένω κεφαλαίω φερόμενα εντός εισαγωγικών και άνευ ετέρας μνείας, είναι ερανισμένα από τ' απομνημονεύματά του Ευστρατίου Ροΐδου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Καταγωγή και οικογένεια Εμμ. Ροΐδου.

Είναι γνωστόν [17] ότι ο Εμμ. Ροΐδης κατήγετο προς πατρός εξ αρχοντικής αθηναϊκής οικογενείας, ήτις, όπως και τόσαι άλλαι, ηναγκάσθη να εγκαταλείπη την εστίαν της, ότε οι υπό τον Μοροζίνη Βενετοί εξεκένωσεν το επί βραχύ καταληφθέν άστυ της Παλλάδος.

Μνημείον του παλαιού αυτών

κλέους οι Ροΐδαι άφηνον όπισθεν των την οικογενειακήν των εκκλησίαν την Παναγίαν Χροσοροΐδεναν. Αύτη έκειτο εις την Πλάκαν, ακριβώς απέναντι των οικιών Λεβίδη και Χωματιανού, μεταξύ των οδών Αδριανού και Αγίου Ανδρέου, διετηρήθη δε μέχρι του παρόντος αιώνος

[18] · τα επί της ευρυχώρου αυλής της δωμάτια είχαν τότε μεταβληθή εις σχολείον, εν ω εδιδάχθησαν τα πρώτα γράμματα πλείστοι Αθηναίοι, εν οίς και ο Γεώργιος Ψύλλας, ο δους τω Ευστρ. Ροΐδη τας πληροφορίες ταύτας.

Οι Βενετοί συναισθανόμενοι το μέγεθος της καταστροφής, ης εγένοντο πρόξενoi, προσεπάθησαν να μετριάσωσι ταύτην δια παροχής οικιών και κτημάτων εις τους παθόντας Αθηναίους. Πολλοί τούτων συνωκίσθησαν εν Γαστούνη, είδον δε μνημονευόμενον και πίνακα των κατά το 1691 ευρισκομένων εν τη πόλει ταύτη Αθηναϊκών οικογενειών. Μη

κατορθώσας να εύρω αντίγραφον του πίνακος τούτου, δεν ηδυνήθην να εξακριβώσω αν οι Ροῖδαι συμπεριλαμβάνοντο εν αυτώ, αλλ' ανεύρον αντίγραφον των επισήμων εγγράφων, δι' ων παριχωρούντο εις τους Ροῖδας οικία εν Γαστούνη (εν τη ενορία του Μιχαήλ Αρχαγγέλου) με κήπον τριών στρεμμάτων, ως και εκτεταμένα γαίαι εν τω χωρίω Αγαρόλι (Agarogli), έτι δε και άμπελος μεγάλη και έτερον περιβόλιον εν τω χωρίω Καλέβι (Chielevi). Το παραχωρητήριον χρονολογείται από της 8 Οκτωβρίου 1702. Έτερα έγγραφα του Νοεμβρίου 1702 και Νοεμβρίου 1703 [19] επιβεβαιούσι τας παραχωρήσεις και μάλιστα προσθέτωσιν εις ταύτας ετέρας, συν τοις άλλοις και μύλον ενοικιασμένον τέως εις τον αποθανόντα Γεώργιον Δούσμανην [20].

Δυο έτη βραδύτερον δουκικόν διάταγμα της 5 Φεβρουαρίου 1704 απένειμεν εις τους Αδελφούς Ζωρζήν και Βενιζέλον Ροῖδας, και εις τους κληρονόμους αυτών τον τίτλον του Κόμητος. Το έγγραφον τούτο δημοσιευθέν προ ετών εις τα «Αθηναϊκά Μνημεία» του κ. Δ. Καμπούρογλου [21], νομίζομεν καλόν, ν' αναδημοσιεύσωμεν ενταύθα, διότι δίδει και λεπτομερείας περί της ιστορίας της οικογενείας.

Τίτλος Ευγενείας της Αθηναϊκής Οικογενείας Ροῖδου.

Αλοΐζιος Μοτσενίγος θεία χάριτι Δουξ της Ενετίας κ.τ.λ.

Προς άπαντας γενικώς και ιδιαιτέρως προς ους ήθελε φθάση αύτη η ημετέρα, γνωστοποιούμεν, ότι εν τω ημετέρω συμβουλίω ελήφθη μέτρον ως προκύπτει και εκ των ενόρκων πληροφοριών των αναγνωθεισών προ ολίγον παρά των συνεδριασάντων ανακριτών συνδίκων εν Μωρία, η πάντοτε τα μάλιστα διακεκριμένη αξία των Γεωργίου και Βενιζέλου Ροῖδου, οίτινες εγκαταλείψαντες τας Αθήνας εις ας εγεννήθησαν και καταντήσαντες να κατοικήσωσιν εν Μωρία ως εκούσιοι υπήκοοι, έδωσαν και δια προσφορών εις το Δημόσιον ταμείον και δια της προσλήψεως ανδρών και μετέπειτα άλλου πλήθους δι' ιδίων εξόδων, τρανάς αποδείξεις πιστής και σταθεράς υπακοής εις όλους τους κλάδους της δημοσίας ασφαλείας.

Επειδή δε εξαιτούνται οι αυτοί πράξιν τινα της δημοσίας μεγαλοδωρίας δυναμένην να ανταμείψη αυτούς της αυθορμήτου υπακοής, απεφασίσαμεν ίνα οι ειρημένοι Γεώργιος και Βενιζέλος Ροῖδαι μετά των τέκνων και νομίμων διαδόχων αυτών, χάριν της ευνοίας του συμβουλίου τούτον τιμηθώσι δια παντός, δια του τίτλου ΚΟΜΗΤΩΝ, όπως εκ της αποδείξεως ταύτης της δημοσίας γενναιότητας δυνηθώσιν έτι πλέον να θερμανθώσιν εις την διακεκριμένην αυτών υπακοήν.

Κατ' εξουσίαν τον ειρημένου συμβουλίου διατάττομεν Υμάς ίνα δώσητε εκτέλεσιν.

Εδόθη εν τω ημετέρω Δουκικώ Παλατίω την ημέραν πέμπτην
Φεβρουαρίου ενδικτ. XIII 1704.

Την δεκάτην Μαρτίου 1725 έτος παλαιόν εν Ζακύνθω προσήχθη η
παρούσα παρά τον Κυρίου Κόμητος Γεωργίου Ροΐδου όπως λάβη
νόμιμον και επίσημον αντίγραφον αυτής προς γενικήν χρήσιν του.

Αντίγραφον
Μαρία Άγγελος Νέγρης

Αλλ' η Βενετική κυριαρχία εν Πελοποννήσω [22] υπήρξεν απροσδόκητος
όσον και προσωρινή. Εντός επτά μηνών (από του Μαΐου μέχρι του
Δεκεμβρίου 1715) οι Τούρκοι ανέκτησαν τας εις τον θαυμαστόν
πόλεμον (*guerra meravigliosa*) απωλεσθείσας επαρχίας, και οι Ροΐδαι
ηναγκάσθησαν και πάλιν να ζητήσωσι την σωτηρίαν εν τη φυγή. Η
οικογένεια εδιχάσθη· ο μεν εις κλάδος μετηνάστευσεν εις Ζάκυνθον,
ο δε έτερος εις Χίον.

Και η μεν μετανάστευσις εις Ζάκυνθον είναι ευεξηγήτος· τον ακριβή
όμως λόγον της μεταναστεύσεως εις Χίον δεν ηδυνήθη να εξακριβώσω.
Ίσως ωφείλετο αύτη εις την σχετικήν ελευθερίαν, ης απέλαυεν η
μυθολογουμένη πατρίς του Ομήρου. Οπωσδήποτε οι εν Ζακύνθω Ροΐδαι
ουδέποτε ελησμόνησαν τους εν Χίω συγγενείς παράσχοντες εις αυτούς
μάλιστα μετά την καταστροφήν της Χίου και σπουδαιοτάτην υπηρεσίαν.
Πράγματι το 1824 ο κόμης Αντώνιος Ροΐδης ουχί μόνον εφιλοξένησεν
εν Ζακύνθω τον πατέρα του συγγραφέως των «Ειδώλων», αλλά και
επέτυχεν υπέρ αυτού και των αδελφών του την έκδοσιν Ιονίου
διαβατηρίου, διά του οποίου ο μεν Δημήτριος ηδυνήθη να μεταβή εις
Κωνσταντινούπολιν, οι δ' εν Σύρω πενόμενοι αδελφοί του εις
Σμύρνην, όπου και ηδυνήθησαν να εμπορευθώσι «χωρίς να φοβώνται
τους αγρίους Τούρκους».

Περί του φιλοσυγγενούς Αντωνίου Ροΐδου τ' ανέκδοτα απομνημονεύματα
του Ευστρατίου Ροΐδου διηγούνται και το εξής νοστιμώτατον
επεισόδιον:

«Ο Αντώνιος εχρημάτισεν εις την Αλεξάνδρειαν, κατορθώσας να τον
εμπιστευθή ο Μεχμέτ Αλή Πασάς χρηματικήν διαχειρίσιν· θελήσας
όμως να ωφεληθή, εμπορεύθη τα χρήματα ζημιωθείς· ελθούσης της
εποχής να δόση απολογισμόν της διαχειρίσεως, επειδή και ήτο
ελλειματίας, φοβούμενος την αρχήν του Πασά, εδραπέτευσεν μ' έν
Ζακύνθιον πλοίον. Αφιχθέν το πλοίον εις την Ζάκυνθον, εξήλθον
άπαντες εις το Υγειονομείον διά να καταγραφώσιν· όταν ήλθεν η
σειρά του ανωτέρω ηρωτήθη πώς ονομάζεσαι: «Αντώνιος Ροΐδης». Εις
την εκφώνησιν του ονόματος τούτου εις των φυλάκων αποκαλεί τον
Αντώνιον ψεύστην και κλέπτην, συνάμα δε απέρχεται δρομαίως εις
την οικίαν του κόμητος Αντωνίου Νικολάου Ροΐδη και του λέγει: έ
Αυθέντη, ήλθεν ένας ο οποίος έχει κλεμμένον το όνομα σου και
τολμά να λέγη ότι ονομάζεται Ροΐδης. Ο φύλαξ έμεινεν έκπληκτος,
όταν ο κόμης του απήντησε: «πήγαινε να τον ερώτησης αν είναι

Χίος, και αν είναι από την Χίον, είπε εκ μέρους μου εις τον υγειονόμον να του δώση έν καλόν δωμάτιον, και μετ' ολίγον θα έλθω να τον ιδώ», — Ενώ λοιπόν ο Αντώνιος εσκέπτετο το τί ποιητέον, καθότι ενόμισεν ότι ο Μεχμέτ Αλή Πασσάς επρόφθασε να ειδοποιήση την δραπέτευσίν του, και ότι θα τον συλλάβουν διά να τον παραδώσουν ή αποπέμψωσιν εις την Αλεξάνδρειαν, η έκπληξις του εκορυφώθη, όταν επιστρέψας ο φύλαξ ερωτά από ποίον τόπον είσαι; άμα ήκουσεν από την Χίον, του λέγει πολύ καλά, αποκαλύπτει την κεφαλήν και του λέγει, ότι: έχω εντολήν από τον Αυθέντην Σινιόρ κόντε να ειπώ του υγειονόμου να σας παραχώρηση έν καλόν δωμάτιον, και μετ' ολίγον θα έλθη και ο ίδιος να σας ιδή. Ολ' αυτά εκορύφωσαν την απορίαν και έκπληξιν του Αντωνίου, διότι δεν εγνώριζεν ότι εις την Ζάκυνθον υπάρχει Ροϊδης και μάλιστα καλούμενος Αντώνιος όπως και αυτός. Μετ' ού πολύ κατήλθεν ο κόμης Αντώνιος Ν. Ροϊδης και εξηγήθησαν. Ο κόμης δεν ηδύνατο να πιστεύση πώς είναι δυνατόν να μη γνωρίζωσιν εις την Χίον ότι είχαν συγγενή εις την Ζάκυνθον».

Αδελφός του προμνησθέντος κόμητος Αντωνίου ήτο ο ιδιόρρυθμος καθ' όλα δοτόρος Διονύσιος Ροϊδης, ον αποθανάτισεν ο Σολωμός διά της «Πρωτοχρονιάς» και του «Ιατροσυμβουλίου». Λόγου δε τυχόντος περί Σολωμού αδύνατον να μη μνημονευθή ότι κατά τον Ευστράτιον Ροϊδην και άλλας μαρτυρίας [23] η ηρωίς ετέρου αριστουργήματος του, της «Ξανθούλας», εκείνης, ην τόσον συγκινητικά αποχαιρετά ο ποιητής, ήτο η Δις Μαριγώ Μαυρογορδάτου, η βραδύτερον νυμφευθείσα εν Λονδίνω τον Ευστράτιον Ράλλην, εγγονή δε της Μαρίας Δ. Ροϊδου και συνεπώς δευτέρα εξαδέλφη του Εμμανουήλ Ροϊδου, όστις πάλιν υπήρξεν εις των πρώτων εκ των ανακηρυζάντων τον Σολωμόν πρίγκιπα της καθ' ημάς ποιήσεως καθ' ην, απομεμακρυσμένην ήδη, εποχήν τω διημισθητήν το στέμμα και ο Σούτσος και ο Ζαλοκώστας.

Αλλ' ας αφήσωμεν την Ζάκυνθον διά την Χίον. [24] Έλεγον ότι οι λόγοι, δι' ους εις κλάδος των Ροϊδηδων μετηνάστευσεν εκεί, δεν είναι ακριβώς γνωστοί. Ουδέ καν επακριβώς γνωρίζομεν το έτος της αφίξεώς των εν τη παρικαλλεί εκείνη νήσω. Το βέβαιον όμως είναι ότι το 1720 ήσαν ήδη εγκαταστημένοι εν αυτή. Από της εποχής εκείνης τα λεπτομερέστατα απομνημονεύματα του Ευστρατίου Ροϊδου μάς δίδουσι περί αυτών πληρεστάτας πληροφορίας.

Δέον εν τούτοις να σημειωθή ενταύθα ότι η θέσις, ην ταχέως κατέλαβαν οι Ροϊδαι εν Χίω, ήτο περιφανής. Τούτο δεικνύουσι και οι γάμοι ους ταχέως συνήψαν μετά των αριστοκρατικωτέρων της χώρας οικογενειών, των Μαυρογορδίτων, των Σκυλίτζη, των Τζιτζίνια, των Ροδοκανάκη κλπ. Ο κύκλος εν τω οποίω την εποχήν εκείνην επετρέπετο εις αρχοντοπούλαν Χίαν να νυμφευθή ήτο πολύ στενός· εχρειάσθησαν δ' όλα τα πλούτη του Ζαννή Ροϊδου ίνα πεισθή ο Ματθαίος Μαυρογορδάτος να δώση την Θυγατέρα του εις τον υιόν ανδρός άρτι εγκαταστάνας εν τη νήσω. Σημειωτέον όμως ότι ούτε οι γάμοι ούτε τα πλούτη αντιπροσώπευον εν τη αποκλειστική εκείνη κοινωνία τελείαν πολιτογράφησιν· διά τούτο δε μέχρι τέλους ουδείς των

Ροϊδηδων, θεωρημένων ως ξένων, ηδυνήθη να ανέλθη εις το αξίωμα δημογέροντος. [25]

Άλλως ουδ' οι Ροϊδηδες ελησμόνησαν τελείως την καταγωγήν των· η δε μονή, ην έκτισαν, φέρει το όνομα Χαλαντρίτζαινα, ου κατά τον Ευστράτιον Ροϊδην μόνη εξήγησις είναι ότι ελήφθη «εκ της ουχί μακράν της Γαστούνης κειμένης κωμοπόλεως Χαλαντρίτζας, ο ναός της οποίας τόσης απήλαυε φήμης κατά τον Buchon».

Εις την Παναγίαν Χαλαντρίτζαιναν αποδίδει η Χιακή παράδοσις διάφορα θαύματα. Ελέγετο μεταξύ των άλλων ότι, ότε ο χατζής Σταμάτιος Ροϊδης, ήρχισε να κτίζη το μοναστήριον, η Παναγία εμφανισθείσα εις τον αρχιτέκτονα τω υπέδειξε ποίον σχέδιον, πολύ μεγαλοπρεπέστερον του αρχικού, έδει ν' ακολουθήση. Εις δε τους απορούντας διατί η Παναγία δεν επαρουσιάσθη απ'ευθείας εις τον ιδρυτήν της μονής, εξηγείτο ότι «η Παναγία ταπεινοφρονούσα προετίμησε τον υπηρέτην, όπως ο Χριστός έπλυνεν ο ίδιος τους πόδας των μαθητών του». Ο ευσεβέστατος κτίτωρ ηρκέσθη εις την εξήγησιν, οι σκεπτικώτεροι όμως υπώπτευσαν ότι ο αρχιτέκτων, έχων συμφέρον να λάβωσιν επέκτασιν αι εργασίαι, επενόησεν έν από τα ψευδοθαύματα εκείνα, άτινα τόσον συχνά απαντώσιν εις το πρώτον έργον του απογόνου του Χατζησταμάτη [26].

Εν αντιθέσει προς τους άλλους Χίους, οίτινες κατά κανόνα επεδίδοντο εις το εμπόριον, την δουλειά, οι Ροϊδηδες, λόγω ίσως της ξενικής των καταγωγής, ηρέσκοντο μάλλον καρπούμενοι αμέσως τα πλούτη των, περί του μεγέθους των οποίων πλείστα τεκμήρια δίδουσι τ' απομνημονεύματα του Ευστρατίου.

Εν τούτοις εις εξ αυτών μνημονεύεται ως διαπρέψας μέγਾਲως εις τα γράμματα. Ήτο δ' ούτος ο αδελφός του προσπάππου του Εμμανουήλ ιερομόναχος Μακάριος, όστις ετύγχανε τόσον βαθύς γνώστης και αυτής της Λατινικής, ώστε οι αμοιρούντες ευπαιδευτών κληρικών Λατίνοι κατέφευγαν εις αυτόν, όπως τοις εξηγήση τας γραφάς. Αι σχέσεις αύται έδωκαν αφορμήν εις τινας συναδέλφους, ων ο Μακάριος, δεινός ιεροκήρυξ, κατήγγελλε τας καταχρήσεις, να τον διαβάλωσιν ως αιρετικόν παρά τω πατριάρχη Ιερεμία. Ο ιερομόναχος, μεταβάς εις Κωνσταντινούπολιν, κατέδειξεν από του άμβωνος την κατ' αυτού εξυφανθείσαν σκευωρίαν. Πλην ο θρίαμβος του υπήρξε βραχυχρόνιος, διότι σχεδόν αμέσως ύστερον απέθνησκεν αιφνιδίως. Ο μυστηριώδης ούτος θάνατος απεδόθη εις δηλητηρίασιν. Την δ' υποψίαν ταύτην φαίνεται ότι συνεμερίζετο και αυτός ο Πατριάρχης, διότι έγγραφεν ιδιόχειρον προς τον πατέρα του μεταστάντος επιστολήν «εν ή εφάινετο η ψυχική συγκίνησις και αγανάκτησις του». [27]

Εκτός του Μακαρίου και άλλοι Ροϊδαι εδείχθησαν φίλοι των γραμμάτων. [28] Εν τούτοις, εξ όσων ηδυνήθην ν' αντιληφθώ, την προς την εγκυκλοπαιδικήν μόρφωσιν ροπήν του Μανώλη, ως και το σατυρικόν του πνεύμα, ούτος εκληρονόμησε μάλλον εκ των προς μητρός συγγενών, και δη εκ των δυο αδελφών του πάππου και ομωνύμου του

Μανώλη Ροδοκανάκη, Φραγκούλη και Σταματίου.

Και περί μεν της πολυμαθείας του Φραγκούλη, ο οποίος απέθανε μυστικοσύμβουλος του μεγάλου δουκός της Τοσκάνης, ικανά μανθάνομεν από τον Baron de Marcellus, όστις εξενίσθη εν τω πύργω των Ροδοκανάκηδων εν Χίω [29]. Ούτος μνημονεύει και τας προς το γυμνάσιον γενναίας του χρηματικής δωρεάς ως και την θαυμασίαν εκ δισχιλίων τόμων βιβλιοθήκην, ήτις περιείχε τ'αριστουργήματα ου μόνον της Ελληνικής αλλά και της Γαλλικής και της Ιταλικής φιλολογίας, ως και την μετά του Βάμβα στενήν φιλίαν του Φραγκούλη, (Βλ. A. de Marcellus «Souvenire de l'Orient» σελ. 116-8 της β. εκδόσεως, Παρισίοι 1854).

Ο Σταμάτιος Ροδοκανάκης [30] ήτο έτι μάλλον καινοτόμος και νεωτεριστής. Η σώφρων Χιακή κοινωνία ήτο τόσον συντηρητική, ώστε είχε καταντήση αντιδραστική. Πάσα επέκτασις ή μεταρρύθμισις της παιδείας εκρίνετο επικίνδυνος. Η δε προσήλωσις εις τα ήθη και έθιμα επέφερε την διαιώνισιν έξεων και ενδυμασιών, αίτινες συντελούσης και της ασυστόλου χρήσεως ψιμμουθίου [31] εφείνοντο κωμικά και γελοία. Ο Σταμάτιος Ροδοκανάκης επεχείρησε να πείση τους συμπατριώτας του, ότι ήτο ανάγκη να δώσωσι πρακτικόν χαρακτήρα και ζωήν εις τα σχολεία, να ενδώσι τας γυναίκας και θυγατέρας απλούστερα και φυσικώτερα, χορηγούντες αιταίς συνάμα μεγαλειτέραν ελευθερίαν. Τα καινά τούτα δαιμόνια δεν ήχησαν καλώς εις τα ώτα των συντηρητικώτερων· ούτοι, ορμώνμενοι και υπό τοπικής κομματικής εμπαιθείας, ήρχισαν παριστώντες τον Σταμάτιον, ως γαλλίζοντα, άθεον, επαναστάτην κλπ. Ούτος απήντα και δι' άλλων επιχειρημάτων αλλά και διά σατυρών, εν αις μετά πολλής αφειδίας διαπομπεύει την αμάθειαν, τας προλήψεις, και αυτά τα σωματικά μειονεκτήματα και τας κοινωνικάς ατυχίας των αντιπάλων του. Η ανάμιξις αύτη προσωπικών εις γενικότερα ζητήματα, ην συγχωρεί μόνον ο διά του γέλωτος αποπλισθείς αναγνώστης, δεν έλειπεν ως γνωστόν ούτε από τους αγώνας του ανιψιού του, επιχειρούντος κατά καιρούς ν' αναμορφώση την ποιήσιν, την γλώσσαν, την Εθνικήν Βιβλιοθήκην και τα πολιτικά ήθη.

*

* *

Ο ευτυχής και αμέριμος βίος, ον περί το 1820 διήγον οι Χίοι, αποτελεί δραματικήν αντίθεσιν προς τας επικειμένας συμφοράς. Έλαβον αφορμήν εσχάτως να διεκτραγωδήσω την οικτράν τύχην των προς μητρός συγγενών του Εμμανουήλ [32]. Ο πάππος του, επικαλούμενος Φραγκομανώλης, διότι μόνος εν Χίω έφερεν ευρωπαϊκήν ενδυμασίαν, απήχθη εκ των πρώτων εις το φρούριον ως όμηρος· μετ' ολίγον δε τα τέκνα του ωδηγήθησαν υπό Τούρκων στρατιωτών προ του δένδρου, από του οποίου εκρέματο απηγγονισμένος ο δυστυχής εθνομάρτυς. Μυθιστορηματικά, δε κυριολεκτικώς είναι αι μετέπειτα περιπέτειαι της οικογενείας του, ιδίως δε της μητρός του Μανώλη Κορνηλίας, ήτις πωληθείσα ως δούλη, έζησε πλέον των τριών ετών εις το εσωτερικόν της μικράς Ασίας, οθωμανίς de facto, εάν όχι de jure

[33]. Εκεί ανευρέθη κατά τύχην υπό παλαιού οικογενειακού υπηρέτου επαγγελλομένου νυν τον μεταπράτην, εξαγορασθείσα δε αντί μεγάλων θυσιών, διεπεραιώθη εις Λιβόρνον, όπου είχαν συγκεντρωθή και τα λοιπά πορισωθέντα μέλη της δυστήνου οικογενείας. Τόσον όμως μακρά υπήρξεν η παρά τοις Τούρκοις διαμονή αυτής, ώστε, όταν έφθασεν εις Τοσκάνην η δωδεκαέτις κόρη δεν εγνώριζεν ειμή ελαχίστας λέξεις Ελληνικάς προς μέγα σκάνδαλον συγγενούς της τινός, όστις δεν έπαυε να λέγη: «διά μία τέτοια Τουρκοπούλα να δώσωμεν 6.000 τάλληρα!!!»
[34]

Ουχ ήττον τραγικά των Ροδοκανάκηδων έπαθον οι Ροΐδαι. Χωρίς να μακρηγορήσω επί των υλικών ζημιών και των εξανδραποδισμών αρκεί να ενθυμήσω ότι μεταξύ των βιαίως την ζωήν τερματιθάντων Χίων ευρίσκοντο οκτώ μέλη της οικογενείας [35], και δη ο Ζαννής Δ. Ροΐδης μετά των υιών του Ευστρατίου και Παντολέοντος [36], ο Θεόδωρος Δ. Ροΐδης και η μήτηρ τούτων και προμάμμη του συγγραφέως των «Ειδώλων» Αικατερίνη Ροΐδου, το γένος Μαυροκορδάτου, γυνή υπέργηρος, γνωστή διά την άκραν της αγαθότητα και φιλανθρωπίαν και ήτις εσφάγη μετά της θυγατρός της Σεβαστής Πρασακάκη και των δύο υιών ταύτης.

Η τραγική απλότης μεθ' ης διηγείται το τελευταίον τούτο επεισόδιον ο ανεπιτήδευτος κάλαμος του Ε. Ροΐδη, αναπαριστά κάλλιον η μακρά αφήγησις το απαίσιον δράμα του 1822, καθ' ο η αγριότης των Τούρκων εύρε συνεπίκουρον την δολιότητα των Δυτικών.

«Οι Τούρκοι έδραμον εις την εξοχήν. Ο Ιωάννης Πρασακάκης ύψωσε την Γαλλικήν σημαίαν επί του πύργου του, υπό την αιγίδα της οποίας προσέφυγον πολλάί οικογένειαι· προσέφυγε και η μήτηρ του πατρός μου. Κατ' αρχάς εσεβάσθησαν οι άγριοι Τούρκοι την επί ημιόνων, τας δε γραίας υπεχρέωσαν να παρακολουθούν πεζή. Η ωραία Αικατερίνη, θυγάτηρ της Σεβαστής, θεωρούσα την τε μητέρα και κοσμήτορα αυτής να βαδίζωσι μετά κόπου, καθικέτευσε τον άγριον Τούρκον να καταβή να περιπατή, διά να ιππεύση εις την θέσιν της η μήτηρ της και η προμήτωρ της. Ο Τούρκος εξήγαγε το γιαταγάνιον και κατέσφαξεν αυτάς, διά να παύσωσι δε αι οιμωγαί της τε θυγατρός και των παρευρισκομένων ηπέιλησε και αυτάς και ούτως επέβαλε διά του τρόμου σιωπήν. Ιδού λοιπόν τι τραγικόν τέλος έλαβεν η πολυτρόπως ευεργετήσασα την κοινωνίαν και τακτικά διανέμουσα ελέη εις τους πτωχούς. Εσφάγη μετά της θυγατρός της εν μέση οδώ και τα σώματα των έγιναν βορά των κυνών και ορνέων».

Φαντάζεται τις οποία θα υπήρξεν η απελπισία και η απόγνωσις, ήτις θα κατέλαβεν εν μέσω τοσοούτων ανηκούστων ηθικών και υλικών συμφορών τους μέχρι χθες ευτυχείς και αμερίμνωσ ζώντας.

Αλλ' η θαυμαστή καρτερία, ην καθ' όλον τον αγώνα επέδειξεν ο Ελληνισμός, συνδυαζόμενη προς την οικογενειακήν αλληλεγγύην, ετέραν αναμφισβήτητον αρετήν της φυλής μας, έσωσε και τας δύο οικογενείας από της τελείας καταστροφής.

Είδομεν ήδη πώς χάριν του Ζακυνθίου κόμητος Αντωνίου οι Χίοι Ροΐδαι ωπλίσθησαν δι' Ιονίου διαβατηρίου και ηδυνήθησαν διαρκούσης έτι της θυέλλης να ζήσωσιν εμπορευόμενοι και εν αυτή τη Οθωμανική αυτοκρατορία.

Εξ άλλου οι αδελφοί του Φραγκομανώλη Φραγκούλης και Σταμάτιος ουδεμιάς εφείσθησαν θυσίας προς διάσωσιν εν Λιβόρνω της χήρας και των ορφανών του, φροντίσαντες βραδύτερον να εύρωσιν εργασίαν διά τους τρεις υιούς και γαμβρούς διά τας δυο Θυγατέρας.

Διά Χιώτισσαν αρχοντοπούλαν, ως ήδη έλαβον αφορμήν να παρατηρήσω, ο κύκλος της εκλογής γαμβού δεν ήτο πολύ ευρύς· περιωρίζετο εις εικοσάδα οικογενειών, αίτινες απετέλουν την Χιακήν αριστοκρατίαν. Συνήθως εξελέγετο οικογένεια μεθ' ης ήδη υπήρχον δεσμοί κηδεστείας, συμπλεκόμενοι ως επί το πολύ και με σχέσεις εμπορικής. Εις τας αρχάς ταύτας συμμορφωθείς ο θεΐος της Κορνηλίας Σταμάτιος την εμνήστευσε με τον αδελφόν της συζύγου του Δημήτριον Ροΐδην [37] επειδή δε ο γαμβρός δεν ηδύνατο να έλθη εις Λιβόρνον τού «έστειλαν την νύμφην» εις Σύρον [38], όπου ετελέσθησαν οι γάμοι και όπου μετά δέκα μήνας επέπρωτο να ίδη το φως ο συγγραφεύς των ανά χείρας «Έργων», εις τας λεπτομερείας του βίου του οποίου είναι ήδη καιρός να φθάσωμεν.

* * * * *

[17] Βλ. Καμπούρογλου, «Μνημεία της Ιστορίας των Αθηναίων» τομ. Β' σ. 375—77 και εν τόμω Γ' σ. 250—251 εκ των γενεαλογικών σημειωμάτων του κ. Κ. Α. Χρηστομάνου το «Άρχοντες Ροΐδαι».

[18] Βλ. «Athenae Christianae» A. Mommsen αρ. 88 σελ. 77· Καμπούρογλου «Ιστορία» τόμ. Β' σελ. 92 και σελ. 217, εν η ανατρέπεται σφάλμα τι του Νερούτσου (πρβ. «Χριστιανικά Αθήναι» εν Δελτίω Εθνολ. Εταιρίας).

[19] Εκ του δευτέρου τούτου εγγράφου προκύπτει ότι τινά των παραχωρηθέντων κτημάτων ήσαν ήδη ενοικιασμένα εις τους Ροΐδας· άρα ούτοι ήσαν αποκατεστημένοι εν Γαστούνη προ του 1702.

[20] Ούτος ανήκε πιθανώτατα εις την γνωστήν ομώνυμον οικογένειαν, ήτις, καθ' ας έχω άλλοθεν πληροφορίας, κατώκει τότε εν Γαστούνη και δεν αποκατέστη εν Κερκύρα, ει μη μετά την οριστικήν εγκατάλειψιν του Μωρέως υπό των Βενετών.

[21] Τόμ. γ' σελ. 375. Ως οικόσημον οι Ροΐδαι έλαβον ροδιάν γέμουσαν καρπών, εις την κορυφήν της οποίας επικάθηται γλαύξ. Και η μεν ροδιά αποτελεί λαλούν σήμα (armes parlantes), αναπαριστά δηλαδή δι' εικόνας το οικογενειακόν όνομα, η δε γλαυξ ετέθη επ' αυτής όπως δηλώση την εξ Αθηνών προέλευσιν (βλ. Χρηστομάνον ένθ' ανωτέρω). Το οικόσημον τούτο εκόσμηι και την μεγάλην δρύινον βιβλιοθήκην του Εμμανουήλ Ροΐδου.

[22] Βλέπε περί ταύτης την περίφημον μελέτην του Ράνκε, η οποία ιδούσα το φως το πρώτον εν τη Historisch - politischen Zeitschrift (τόμ. Β'), του 1835 και μεταφρασθείσα υπό του Π. Καλλιγά («Πανδώρα» 1862 εν «Μελέταις και Λόγοις» β' τομ. σ. 84 κ. εξ.), ανεδημοσιεύθη και αύθις μετά βελτιώσεων υπό του συγγραφέως (Zur Venezianische Geschichte, Λειψία 1878, μέρος α').

[23] Κατά την εκτύπωσιν του παρόντος προλόγου έλαβον επιστολήν αναιρούσαν τας άνω πληροφορίας. Ο κ. Δημήτριος Πετροκόκκινος μου γράφει: «Η Ξανθούλα του Σολωμού ήτο όχι η νόνα του κ. Δούκα Ράλλη, αλλά της Κας Στεφάνου Ράλλη η μητέρα. Μού το είπε ο γυιός της ο John ο Ράλλης. Την εγνώρισα στα γεράματα της: Μικροκαμωμένη, με λεπτά χαρακτηριστικά, γλυκυτάτη έκφραση και ωραία γαλανά μάτια. Ο Burn Jones της έκανε περί το τέλος της ζωής της την εικόνα της, κι' από κάτω έβαλε σαν τους αγιογράφους μας το μαρτύριο της Αγίας Αικατερίνης της οποίας έφερε το όνομα».

[24] Περί των εν Ζακύνθω Ροΐδηδων πολλάς πληροφορίας μοι έπεμψαν δύο πολύτιμοι φίλοι και διαπρεπέστατοι αρχαιοδίφαι, οι κ.κ. δε Βιάζης και Ζώης. Ο δεύτερος μοι έστειλε και κατάλογον των έργων του δοτόρου Ροΐδου και αντίγραφον ενός εξ αυτών.

Εκ των πληροφοριών τούτων προκύπτει ότι ο πρώτος μεταβάς εις Ζάκυνθον κόμης Γεώργιος Ροΐδης απέθανε το 1738, καταλιπών υιόν Νικόλαον, όστις εκ του γάμου του μετά της Μπετίνας Γριμάνη εγέννησε τρεις υιούς, τον Αντώνιον, τον Γεώργιον και τον Διονύσιον και τρεις θυγατέρας. Και οι μεν υιοί του δεν αφήκαν απογόνους· εκ της θυγατρός του όμως Ζαχαρένιας, ην μνημονεύει και η Σάτυρα του Σολωμού, κατάγεται η οικογένεια Δικοπούλου. Επίσης αφήκε κληρονομίαν και η νυμφευθείσα τον κόμητα Κατακίτην θυγάτηρ του Αναστασία. (Βλ. και παράρτημα).

[25] Ο Ευστράτιος Ροΐδης αποδίδει το πράγμα εις το γεγονός ότι, των δημογερόντων απαλασσομένων του φόρου των περιουσιών, η κοινότης δεν ήθελε ν' αφήση ασύδοτον μίαν των πλουσιωτέρων οικογενειών του τόπου. Ίσως. Αλλά παρατηρώ ότι και οι Βλαστοί, οίτινες πολύ προ των Ροΐδηδων ήλθον εκ Κρήτης εις Χίον, δεν κατώρθωσαν ν' ανέλθουν εις το αξίωμα του δημογέροντος, όπερ ελογίζετο εν Χίω μέγα και υψηλόν (Βλαστού, «Χιακά», σ. 154), ειμή μόνον τω 1822. Περί του φόρου του κεφαλαίου εν Χίω βλ. την ημετέραν μελέτην περί της «Οικονομικής Διοικήσεως της Ελλάδος επί Τουρκοκρατίας» παράρτημα Γ (Παρίσιον 1910).

[26] Την «Πάπισσαν Ιωάνναν».

[27] Η επιστολή αύτη διεσώθη εν τη οικογενεία μέχρι της καταστροφής της Χίου.

[28] Εκ των Απομνημονευμάτων του Ευστρατίου βλέπει τις την φροντίδα,

ην ο πατήρ του ελάμβανεν όπως τα τέκνα του λάβωσι κατά το ενόν τελείαν μόρφωσιν. Βραδύτερον αναφέρεται και εις υιός του Α. Μ. Ροΐδου, όστις εξέδιδεν εις την Κων/πολιν την «Illustration Orientale».

[29] Περί του πύργου των Ροδοκανάκηδων συνέγραψεν ο αείμνηστος γυμνασιάρχης Χίου Γ. Ζολώτας λαμπράν διατριβήν καταχωρισθείσαν το πρώτον εν σελ. 522 — 9 του έργου του Δημητρίου Ροδοκανάκη «Ιουστινιάναι— Χίος». Εν τω αυτώ πονήματι ευρίσκονται και άλλαι πολυτιμότεραι πληροφορίαί περί της οικογενείας Ροδοκανάκη και της Χίου εν γενεί. Δυστυχώς η φαντασία του μακαρίτου συγγραφέως και εξαδέλφου μου υπερβάλλει ενίοτε τας πραγματικάς και βαθείας ιστορικάς του γνώσεις.

[30] Ούτος λίαν εγκυκλοπαιδικής μορφώσεως ανήρ, φαίνεται επηρεασθείς υπό τινων γάλλων καταφυγόντων περί τα τέλη του 16ου αιώνοσ εν Χίω. Ήτο όμως προσέτι ελληνομαθής, γράφων και αρχαϊκά επιγράμματα.

[31] Το ψιμμύθιον ελέγετο Σουλουμάς: βλ. και τους γνωστούς παροιμιώδεις στίχους:

- Ίντα μαντάτα από τη Χιώ;
- Κουντουρίδι περισσό.
Σουλουμάς με το καντάρι,
- Αμέ σιπάρι;
- Ο τόπος δεν το ζάρει.

[32] «Κορνηλία Ροΐδου το γένος Ροδοκανάκη» (ανατύπωσις εκ «Χιακών Χρονικών», Αθήναι 1911).

[33] Πράγματι η κορασίς είχε πέση εις χείρας Σμυρναίου Τούρκου, όστις διαγνώσας την μέλλουσαν αυτής έκτακτον καλλονήν, την προώρισε διά το χαρέμιόν του, προς το παρόν δε την έστειλεν εις έν υποστατικόν του. Φύλακες αυτής ήσαν ζεύγος γερόντων Τούρκων, οίτινες μη έχοντες τέκνα προσεκολλήθησαν εις την νέαν Χίαν, ην μεχεχειρίζοντο ως θυγατέρα μετονομάσαντες μάλιστα αυτήν Αϊσσέ. Ότε δε ήλθεν η διαταγή να την οδηγήσωσιν εις Σμύρνην, οπόθεν επρόκειτο να επιβιβασθή διά Λιβόρνον, την συνώδευσαν κλαίοντες μέχρι της πρωτευούσης της Ιωνίας. Η Κορνηλία συχνά ενεθυμείτο τα έτη, άτινα διήλθε διάγουσα βίον χωρικής, βοσκούσα αρνία και τρώγουσα ως επί το πολύ βρασμένα χόρτα και ψωμί ξηρόν. Συχνάκις και μετά συγκινήσεως ενεθυμείτο επίσης το πόσον ηγάπησαν αυτήν γεροντικόν ζεύγος. Ότε δε την ημέραν του θανάτου του υιού της Εμμανουήλ ευρέθη ενενηκοντούτις μόνη εις τον κόσμον, μου έλεγε στεναζούσα ότι ευτυχέστερος ήθελεν είσθαι ο βίος της εάν είχε μείνη λησμονημένη εις έν τουρκικόν χωρίον.

[34] Τη αληθεία η συνεννόησις μετά της οικογενείας της ήτο πρόβλημα, όπερ έλυσε μόνον η άφιξις του πρίγκηπος Καρατζά, γνωστού εις μεν τους νομικούς διά τον κώδικα του, εις δε τους λογίους διά τας

μεταφράσεις του Γολδόνη. Ο πρώην ηγεμών της Βλαχίας είχε πολύ περιποιηθή εν Πίζη, ένθα είχεν εύρη καταφύγιον, την μητέρα της Κορνηλίας, ης η υγεία, κλονισθείσα εις άκρον εκ των αλλεπαλλήλων δυστυχημάτων, την ηνάγκασε να μεταβή προς θεραπείαν παρά τινι των καθηγητών του Πιζαίου Πανεπιστημίου. Έκτοτε δε εξενίζετο το θέρους υπό των Ροδοκανάκηδων εν τω παραθαλασσίω Λιβόρνω. Ο ποτέ μέγας διερμηνεύς της Πύλης ανέλαβε νυν τα καθήκοντα διερμηνέως μεταξύ της Τουρκοπούλας και των συγγενών της. Άλλως αι υπηρεσίαι του κατέστησαν ταχέως περιτταί, διότι η έκτακτος ευφυία της δωδεκαετούς κόρης τη επέτρεψαν ταχύτατα να εκμάθη την Ελληνικήν, ην τη εδίδασκε συστηματικώτερον ο θεός της σατυρικός ποιητής Σταμάτιος, ως και την Ιταλικήν και Γαλλικήν.

[35] Μεταξύ των εξανδραποδισθέντων, πάντων εξαγορασθέντων, ευρίσκετο και ο Σταμάτιος Ροΐδης, νεώτατος υιός του σφαγέντος Ζαννή, ου επί μακρόν εστάθη αδύνατον να γνωσθή η τύχη, ότε τέλος ανεκαλύφθη ότι ευρίσκετο εις το εσωτερικόν της μικράς Ασίας και είχε σχεδόν εντελώς εξισλαμισθή. Εχρειάσθησαν δε πολλοί κόπτοι όπως προσελκυσθή εις Σύρον όπου μετά πολλά απηρνήθη τον Τουρκισμόν. Αναφέρω το γεγονός, διότι φευ! πολλοί Έλληνες, εν οίς και τέκνα ηρώων του αγώνος ζωγρηθέντα εν τρυφερά ηλικία απωλέσθησαν διά παντός διά τον Ελληνισμόν. Η διαμονή τινών εξ αυτών ανεκαλύφθη υπό των συγγενών των, αλλ' αι προσπάθειαι τούτων, όπως τους επαναφέρωσιν εις την ορθοδοξίαν δεν εκαρποφόρησαν.

[36] Οι δύο νέοι ούτοι εκάησαν επί της υπό του Κανάρη πυρποληθείσης ναυαρχίδος. Τω όντι πολλοί εκ των ανηκόντων εις πλουσίας οικογενείας και δυναμένων συνεπώς να εξαγορασθώσιν ακριβά είχαν μεταφερθή επί του πλοίου, θεωρούμενοι ούτως ειπείν ως γέρας του Καπετάν πασά, πάντες δε σχεδόν αλυσόδετοι όντες εύρον οικτρόν τέλος εν τω μέσω των φλογών. Μεταξύ των θυμάτων ευρίσκετο και ο νεώτερος αδελφός του προς μητρός πάππου μου Μικρουλάκη.

[37] Ο νεωτεριστής Σταμάτιος είχε νυμφευθή προ της επαναστάσεως (τω 1817) μετά της τότε δεκατετραετούς Καταιριάς Ροΐδη. Είχε δ' εκλέξη την νύμφην του νεωτάτην, ίνα δυνηθή να την μορφώση κατά τας ιδέας του· πράγματι δε πρώτη φροντίς αυτού υπήρξε να της μάθη Γαλλικά και να την ενδύση φράγκικα. Υιός του Σταματίου υπήρξεν ο Δημήτριος Ροδοκανάκης αντιπρόσωπος Βραΐλας εις την Εθνοσυνέλευσιν του 1862, και εγγονός αυτού, ο επί μακρά έτη εν Γενούη γενικός πρόξενος της Ελλάδος Σταμάτιος.

[38] Εις την βιογραφίαν της Κορνηλίας Ροΐδου έδωκα και την εξής λεπτομέρειαν, ότι δηλαδή, ότε το πλοίον έφθασεν εις Σύρον, ο γαμβρός ασθενών έστειλε προς προϋπάντησίν της τον αδελφόν του Ευστράτιον, συμπλωτήρ δε δείξας τον Ευστράτιον εις την Κορνηλίαν της λέγει· να, έρχεται να σας πάρη ο κ. Ροΐδης. Μόνον δε όταν ανέβη ούτος επί του πλοίου, αντελήφθη η Κορνηλία, ότι ο ερχόμενος εις προϋπάντηαίν της δεν ήτο ο μέλλων σύζυγος της. Δεν ενόμισα δε άσκοπον να προσθέσω ότι παρ' όλα ταύτα το συνοικέσιον, όπως

πλείστα άλλα Χιακά συνοικέσια της εποχής εκείνης, καίπερ προϊόντα οικογενειακής διπλωματίας, υπήρξε πολύ ευτυχέστερον άλλων εις μόνην την φαρέτραν του Έρωτος οφειλομένων. Και τούτο διότι οι παλαιοί Χίοι, ότε «εμαγεύρευον» τους γάμους των τέκνων των, δεν απέβλεπον μόνον εις το χρήμα, αλλά και εν τούτω σώφρονες επεδίωκον προ παντός χρηστοθήειαν και αναλογίαν ανατροφής και κοινωνικής τάξεως.

ΚΕΦΑΔΑΙΟΝ Β΄.

Ο βίος τον Εμμανουήλ Ροΐδου

Ο βίος του Εμμανουήλ Ροΐδου διαιρείται εις δύο ίσας περιόδους, την μίαν αδιακόπων μετακινήσεων, την άλλην διαρκούς εν Αθήναις διαμονής. Και την μεν μονοτονίαν της δευτέρας διακόπτει μόνον σειρά μακρά ατυχημάτων, άτινα, εάν εχρωμάτισαν με περισσήν μελαγχολίαν, δεν ανέκοψαν όμως ευτυχώς την πυκνοτέραν καταστάσαν φιλολογικήν παραγωγήν, εν η συνωψίζετο πλέον ο όλος του βίος. Τουναντίον η πρώτη περίοδος υπήρξεν ευτυχής όσον και ποικίλη. Εις αυτήν εστρέφετο αδιακόπως το πνεύμα του υπό της φύσεως και της δυστυχίας απομονωθέντος συγγραφώς. Έκαστον δε σταθμόν αυτής εγαλβάνιζεν η λαμπρά αυτού διάνοια, ενσωματούσα αυτόν εις μυθιστόρημα, διήγημα, άρθρον ή σκέψιν. Άξιον μάλιστα παρατηρήσεως είναι ότι όλη η δημιουργική και μέρος της κριτικής εργασίας του Ροΐδου σχετίζεται δεινώς προς επεισόδια των παιδικών και νεανικών αυτού χρόνων. Ουδέν άξιον απομνημονεύσεως παρέλειψεν. Άνευ υπερβολής δε δύναται τις να είπη ότι ο αναγνώσας την διά του παρόντος τόμου εγκαινιαζομένην συλλογήν των έργων του Ροΐδου, γνωρίζει τον βίον του καλλίτερον ή ο μελετήσας την ανά χείρας βιογραφίαν.

I

Τα έτη της παιδικής και νεανικής ηλικίας. — Η μετάφρασις του «Οδοιπορικού»

Ως ήδη είρηται, ο Εμμανουήλ Ροΐδης εγεννήθη τω 1885 εν Σύρω. Εξ Ερμουπόλεως ανεχώρησεν εξαετής, σχων όμως ήδη την αφορμήν να δώση τεκμήρια του σατυρικού του πνεύματος και απολαύων δικαίως την φήμην *enfant terrible* [39].

Τω 1841 ο Δημήτριος Ροΐδης μετενάστευσεν εις Γένουαν, όπου και διωρίσθη γενικός πρόξενος της Ελλάδος. Η εν τη πρωτευούση της Λιγουρίας οκταετής διαμονή του νεαρού Μανώλη έσχε μεγάλην επίδρασιν επί του βίου αυτού, όχι μόνον ένεκα της επιδράσεως ην ήσκησεν επ' αυτού μάλλον προηγμένον περιβάλλον, αλλά και διότι εις

αυτόν οφείλεται και η συγγραφή της «Παπίσσης Ιωάννας». Περιττόν να επαναλάβωμεν, διότι αυτός ο συγγραφεύς αφηγήθη εκτενώς το πράγμα εν τω προλόγω του πρώτου και γνωστοτέρου του έργου, πως κατά τον βομβαρδισμόν της επαναστατησάσης Γένοβας ηγέρθη εν τω υπογείω, όπερ εχρησίμευεν ως καταφύγιον ελληνικού προξενείου, βιασιόατη θρησκευτικοπολιτική συζήτησις και πώς η μεσαιωνική περί παπίσσης παράδοσις ήχησε διά πρώτην φοράν εις τα κατάπληκτα νεανικά του ώτα.

Έν έτος βραδύτερον τω 1849 εστέλλετο εις Σύρον όπως λάβη ελληνικήν ανατροφήν, ουδέποτε όμως ελησμόνησε την Γένοβαν και τους Γενοβέζους, και εκείνην μεν μνημονεύει πλειστάκις λαβών αυτήν ως τόπον ενός των ωραιότερων του διηγημάτων, της «Κυνομομαχίας», τούτων δ' έδωκε απαράμιλλον χαρακτηρισμόν εν τω περί της «Συνωμοσίας του Φιέσκο» (κατά μετάφρασιν του πρίγκηπος Σαξ Μείνιγγεν) άρθρον του της Ώρας» (18 Ιουνίου 1888).

Οποίος δε ήτο την μορφήν εν τοις χρόνοις εκείνοις ο Ε. Ροΐδης κρίνει τις εκ της κοσμούσης τον παρόντα τόμον ξυλογραφίας. Η ιχνογραφία (a deux crayons), ης αύτη είναι πιστή αναπαράστασις [40], είναι έργον Ρωμαίου καλλιτέχνου, όστις παρεπιδημών εις Γένοβαν και συναντήσας έν τινι συναναστροφή τον νεαρόν Έλληνα, τόσον εθαύμασε την ευφυά και εκφραστικήν του φυσιογνωμίαν, ώστε εζήτησε παρά των γονέων του την άδειαν να την απεικονίση.

Εις Σύρον εστάλη κατά προτίμησιν υπό των γονέων του ο Μανώλης, διότι εκεί έζη τότε η αδελφή της μηρός του Κυρίου Αντωνίου Μικρουλάκη και διότι εν Ερμουπόλει ελειτούργει Λύκειον δικαίως φημιζόμενον ως έν των αρίστων ελληνικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, το Λύκειον Ευαγγελίδου. Ο Χρήστος Ευαγγελίδης, Μακεδών, απορφανισθείς κατά την επανάστασιν, είχεν εκπαιδευθή υπό φιλελλήνων Αμερικανών εν ταις Ηνωμέναις Πολιτείαις, απεκόμισε δ' εκείθεν, κατά την μαρτυρίαν του αειμνήστου Δ. Βικέλα [41], ελλείψει πολλών γνώσεων έξις παιδαγωγικός, των οποίων η εισαγωγή ήτο ίσως αναγκαιοτέρα της θεωρητικής σοφίας παρ' ημίν. Πράγματι προσεπάθει να συνειθίση τους μαθητάς του εις την διαχείρισιν χρημάτων [42], και ώθει αυτούς εις πρωτοτύπους φιλολογικός εργασίας. Διδών την προς το γράφειν έφεσιν των νέων Βικέλα και Ροΐδου, τους έπεισεν άνευ πολλού κόπου, ν' αναλάβωσι την έκδοσιν εβδομαδιαίας εφημερίδος, ήτις εκυκλοφόρει ως χειρόγραφον υπό τον τίτλον «Η Μέλισσα», και ης μετέπειτα οι δύο συντάκται μάτην ανεζήτησαν έστω και έν μόνον αντίτυπον.

Επίσης διωργάνου ο Ευαγγελίδης και θεατρικός παραστάσεις. Εν μια εξ αυτών παρεστάθη η υπό του δεκαεξαετούς Βικέλα μετάφρασις της «Ρακινέας Εσθήρ». Εις ταύτης την διδασκαλίαν έλαβε μέρος και ο Ροΐδης, δεν ηδυνήθη όμως να υποδυθή ή μόνον δευτερεύον πρόσωπον, διότι η βαρυηκοΐα ήρχισεν από τότε να τον βασανίζη.

Προς θεραπείαν της βαρυηκοΐας ταύτης όσον και προς πληρεστέρας

σπουδές απήλθε τω 1855 ο Ροΐδης εις Βερολίνον, απεκόμιζεν όμως εκ της Σύρας και της Συριανής κοινωνίας τόσον ζωηράν ανάμνησιν, ώστε μετά παρέλευσιν 40 ετών ηδυνήθη να τας απεικονίση μετ' απιστεύτου ακριβείας εις τα «Συριανά εκείνα Διηγήματα», άτινα θεωρούνται υπό πολλών ως το δημιουργικόν αριστούργημα του και εις τα οποία «υπάρχει αφεύκτως κάτι από το πνεύμα και το ύφος του συγγραφέως του Ζαδύγ» [43].

Η εν Βερολίνω διαμονή του παρετάθη πλέον του έτους. Ηκολούθει ο Ροΐδης μαθήματα φιλολογίας και φιλοσοφίας. Δυστυχώς τα πειράματα, εις ά τον υπέβαλε δόκιμος ιατρός προς θεραπείαν των ώτων του, αντί να ωφελήσουν επεδείνωσαν τόσον την κατάστασίν του ώστε, καίτοι καθήμενος, ειδική άδεία, ουχί επί των θρανίων αλλ' επί καθίσματος ακριβώς υπό την έδραν τιθεμένου, δεν κατώρθου πλέον ν' ακολουθή απροσκόπτως τας παραδόσεις. Όθεν απελπισθείς συνεμορφώθη προς τας οικογενειακάς συμβουλάς, απεφάσισε δηλαδή να γίνη έμπορος και μετέβη εις Ρουμανίαν.

Την εποχήν εκείνην (τω 1857) η Ρουμανία, ή, κυρίως ειπείν, αι Παραδουνάβιοι Ηγεμονίαι, ήσαν από εμπορικής απόψεως χώρα ελληνική. Ο Ροΐδης επανεύρεν εν μεν τω Ιασίω τον πατέρα του, όστις διηύθυνε το περίφημον τότε επί πλούτω και τιμιότητι κατάστημα Αργέντη — Σεκιάρη, εις δε την Βραΐλαν τον Δημήτριον Ροδοκανάκην, υιόν του Σταματίου εκείνου, παρ' ού ίσως ο Μανώλης εκληρονόμησε την προς τας μεταρρυθμίσεις και την σάτυραν τάσιν.

Τα ήθη δεν ήσαν τότε εν ταις ηγεμονίαις λίαν αυστηρά και νέος ωραίος και κομψός ως αυτός εύρισκεν ευκόλως ευκαιρίας διασκεδάσεων· πλην εις την λεπτήν και καλλιτεχνικήν του φύσιν αι εύκολοι απολαύσεις δεν άφηνον ειμή προσωρινάς εντυπώσεις, διά τούτο δ' ουδέποτε ποιείται που ιδιαίτέραν μνείαν περί της εν Ρουμανία διαμονής. Άλλως το εμπόριον ολίγον τον είλκυεν, ο δε θεΐος του Δημήτριος, παρ' ω εμαθήτευε, παρετήρει μετ' απορίας ότι, εν ω έγγραφεν αδιακόπως, ουδέποτε η εις αυτόν ανατεθειμένη μικρά αλληλογραφία ήτο εν τάξει. Προς λύσιν του προβλήματος ήνοιξε το γραφείον του και αντί εμπορικών σημειώσεων εύρε χειρόγραφον μετάφρασίν του «Οδοιπορικού» του Σατωβριάνδου.

Ευτυχώς διά τα ελληνικά γράμματα, ο Δημήτριος Ροδοκανάκης, ο μετέπειτα αντιπρόσωπος της Βραΐλας εν τη Εθνοσυνελεύσει, ήτο ανήρ μορφωμένος και φιλοπρόοδος. Διεξελθών δ' ολίγας σελίδας του χειρογράφου, εκάλεσε τον ανεψιόν του και αντί επιτιμήσεως τού έδωκε την συμβουλήν να τυπώση το έργον του.

Η συμβουλή εγένετο τοσούτω μάλλον προθύμως δεκτή, καθ' όσον υπέθετε και μετάβασιν εις Αθήνας, όπου λόγω της υγείας της μητρός του είχαν ήδη μεταβή οι γονείς του. Μετ' ολίγους δε μήνας το τυπογραφείον της «Αυγής» εξετύπου εις τέσσαρας τόμους το όλον Itineraire, εις ό είχαν προστεθή αποσπάσματα του «Πνεύματος του Χριστιανισμού» και των «Μαρτύρων», ως και μετάφρασις του γνωστού

διηγήματος του Σατωβριάν «Ο τελευταίος Αβενσεράγης».

Ο συγγραφέας εν τω προλόγω του ομολογεί, ότι «νέος ων και παρέργους μόνον ώρας αφιερών τη φιλολογία επί πολύ εδίστασα περί την δημοσίευσιν του έργου», σπεύδει όμως να προσθέση, «αλλά παραβαλών αυτό προς πολλά κατά καιρούς αναφανέντα τοιαύτα, έπεισα εμαυτόν ότι ηδυνάμην καγώ να φέρω εις φως το προϊόν των κόπων μου, ο δε αναμάρτητος τον πρώτον λίθον βαλέτω».

Ο πρόλογός του «Οδοιπορικού» είναι αι πρώται γραμμαί, άς εδημοσίευσεν ο Ροϊδης. Ήδη εξ αυτών αναφαίνεται η λεπτή και δηκτική του ειρωνεία. Επίσης τα σπάνιά του κριτικά δώρα εμφανίζονται εις όσα λέγει περί των λόγων δι' ους και ως φίλος των γραμμάτων και ως Έλλην ησθάνθη την ανάγκην να μεταφρασθώσι τ' αριστουργήματά του Σατωβριάν. Τέλος δε δεν λείπει από των πρώτων εκείνων σελίδων ούτε ο κατά της καθαρευούσης πόλεμος. Και ναι μεν δηλοί ότι «παιδιόθεν εν τη ξένη ανατραφείς και την γλώσσαν του λαού μη συνηθίσας, ταύτην έμελλε να προτιμήση», αλλά συνάμα παραπονείται ότι «η καθαρεύουσα είναι επί του παρόντος σύμμικτον μόνον κράμα και είδος ποικίλον χυδαϊσμών, ξενισμών και αρχαϊσμών ακαίρων», εν ω εξ άλλου «η καθομιλουμένη δεν αρκεί εις έκφρασιν πάντων του πνεύματος των διανοημάτων». Συμπέρασμα: ηναγκάσθη να γράψη «εις γλώσσαν άμορφον έτι και ανεπαρκή».

Έν των ωραιότερων επεισοδίων «Του τελευταίου Αβενσεράγου» είναι ως γνωστόν η μεταξύ του Λωτρék και του Αβέν - Χαμέτ ποιητική μονομαχία. Ο Ροϊδης δεν ησθάνετο όμως εαυτόν ποιητήν και διά τούτο προσέτρεξεν εις την συνεργασίαν «του βραβευθέντος ποιητού του Αρματωλού κ. Σταυρίδη».

Τριακοντατέσσαρα έτη βραδύτερον, ότε έκρινεν επίκαιρον [44] την μετάφρασιν των «Σκηνών του Βοημικού βίου» (Άστυ 27 Ιαν. — 2 Απριλίου 1894), επεκαλέσθη την αρωγήν του κ. Ι. Πολέμη προς έμμετρον μετάφρασίν του μικρού κομψοτεχνήματος Hier en voyant l'hirodelle, δι ου ο Murger επεσφράγισε το αειθαλές αυτού αριστούργημα.

Εις τί λοιπόν περιορίζεται το έμμετρον, δεν τολμώ να είπω το ποιητικόν, έργον του Ροϊδου; Εφ' όσον γνωρίζω [45], εις μίαν και μόνην πρόποσιν, ην ανέγνωσεν εις συμπόσιον, ου συμμετέσχον οι κυριώτατοι των τότε λογίων, τη 25 Μαρτίου 1885 και ήτις είχεν ως εξής:

Αγαπώ τον καλόν οίνον όταν άκρατος αφρίζη
 Και την κύλικα με λάμπεις ξανθοχρύσους χρωματίζη.
 Αγαπώ με την ακτίνα των νυχτερινών λαμπάδων
 Το πρωί να περιμένω ευωχούμενος και άδων.
 Ηδονήν εγώ ζητήσας του σκοπού πρόσκαιρου βίου
 Τεθαμμένην αυτήν εύρον εις το βάθος ποτηρίου.

Οι στίχοι ούτοι, πρέπει να τ' ομολογήσωμεν, φαίνονται έργον μάλλον

μετρίου μαθητού των Σούτσων ή του συγγραφέως της «Συγχρόνου Ποιήσεως», έπρεπε εν τούτοις να εύρωσι κάπου θέσιν εις τα παρόντα «Έργα».

Αρκετά παράδοξον είναι ότι διαρκούντος του αυτού γεύματος ο οπαδός της καθαρευούσης Ισιδωρίδης Σκυλίτζης ανεμνήσθη ανεκδότη προπόσεως του Ρήγα του Φερραίου, απαγγελθείσης παρά του ιερομάρτυρος εν συμποσίω ομογενών εις τινα παρά την Βιέννην εξοχήν:

Γεμάτο όλοι έχοντες φιλίας το ποτήρι
 Παίδες Ελλήνων χάρηκαν σ' αυτό το μοναστήρι
 Συντρώγοντες και πίνοντες με μόνην την ελπίδα
 Σαν λεοντάρια να χυθούν στην φίλην των πατρίδα.

Εάν ο Ροΐδης δεν είχε αυτός ο ίδιος γράψη την πρώτην κοινοτοπικήν πρόποσιν, δεν θα παρέλειπεν αναμφιβόλως να την παραβάλη με την εμπνευσμένην πρόποσιν του Ρήγα, ως νέαν μαρτυρίαν υπέρ των ποιητικών του και γλωσσικών δοξασιών.

Και ταύτα μεν τω 1885. Επανέλθωμεν εις το 1860. Η μεγάλη επιτυχία του «Οδοιπορικού» ενίσχυσε παρά τω νεαρῷ μεταφραστή τον πόθον ν' αφοσιωθή εις τα γράμματα και να ζήση εν Αθήναις, εφ' όσον δ' επλησίαζεν η ώρα της εις Ρουμανίαν επανόδου, ήρχισε να τον καταλαμβάνη τοιαύτη μελαγχολία, ώστε οι γονείς, λυπηθέντες αυτόν, του επέτρεψαν ν'ακολουθήση την οδόν, ην του εδείκνυεν η φύσις.

* * * * *

[39] Παραστάς λ.χ. άπαξ εις συζήτησιν υπέρ το δέον ζωηράν μεταξύ δύο χαρτοπαιζόντων εν τω «καζίνω» της Σύρου Χίων εμπόρων, έσπευσε να πληροφορήση δημοσία τας συζύγους των, αίτινες ευρίσκοντο μετά της μητρός του, «ότι οι άνδρες σας πιάσθηκα σαν τσαλαπετεινοί».

[40] Το πρωτότυπον ευρίσκεται παρά τω κ. Ανδρέα Ροΐδη Καλλίνσκη.

[41] Η «Ζωή μου» (σ. 112).

[42] Βλ. «Ιστορίαν ενός Σκύλου».

[43] Ξενόπουλος «Παναθήναια» τόμ. Ζ' σ. 359.

[44] Ο βραχύς περί Murger πρόλογος, ον ο Ροΐδης προέταξε της μεταφράσεως τελειώνει διά των εξής:

«Αι σκηναί του Βοημικού βίου δύνανται να θεωρηθώσιν ως εχχειρίδιον διδάσκον την εύθυμον ανοχήν της πενίας και ως τοιούτον επροτιμήσαμεν αυτό παντός άλλου έργου του συγγραφέως, πιστεύοντες ότι εις τας παρούσας περιστάσεις δεν είναι όλως περιττή εις τους Έλληνας η τοιαύτη διδασκαλία».

[45] Εξαιρέσει των εν τη «Μποέμ» εξής εγκατεσπαρμένων στίχων, ους ίσως και αυτούς έγραψεν άλλος:

Η ξανθιά και νέα κόρη
τη μαντίλλα της πετάει
και δειλά κρυφοκυττάη
τάστρα πουν' στον ουρανό
και της λίμνης τα νερά
τα γαλάζια κ'αργυρά.

Οκτώ και οκτώ κάνουν δεκάξη·
Δίνω έξη, κρατώ ένα·
Άχ να εύρισμα κανένα
Τίμιο χωρίς λεφτό
Να μου δάνειζ' εκατό
Να πληρώσω ότι χρωστώ
Όταν τύχη και αδειάσω.

Επωδός

Και σαν το ρωλόι κτυπήση
Μεσημέρι παρά κάτι
Θα πλερώσω στο Βερνάρδο
τιμιώτατα το νοίκι.

II

Η εν Αθήναις οριστική εγκατάστασις.— «Η Πάπισσα Ιωάννα».

Εν τω μεταξύ η κλονισμένη υγεία της μητρός του, ήτις είχε προκαλέση την εξ Ιασιού αναχώρησιν της οικογενείας, επέβαλε και μετάβασιν εις Αίγυπτον. Το κλίμα των όχθων του Νείλου επέδρασε θαυματουργώς επί της υγείας της μητρός τού Εμμανουήλ, ήτις τελείως ιάθη της κατατρυχούσης αυτήν φυματιώσεως, αλλ' ο πατήρ του μη δους επαρκή προσοχήν εις την αιφνιδίαν αλλαγήν της θερμοκρασίας, ήτις — γνώρισμα της ερήμου — συνοδεύει την δύσιν του ηλίου, εκρυσολόγησε, και μετά βραχείαν ασθένειαν, απέθανεν. Ούτως ετερματίσθη βιαίως η κατά τα άλλα τόσο ευχάριστος εν τη χώρα των Φαραώ διαμονή. Διηγήματα [46] όμως και σκαλαθύρματα μεταγενέστερα μάς διεφύλαξαν πιστήν εικόνα της τότε Αιγύπτου, τόσο διαφόρου υπό πάσαν έποψιν της σημερινής.

Η επάνοδος της απορφανισθείσης οικογενείας εις Αθήνας συνέπεσε με τας παραμονάς της Μεταπολιτεύσεως. Άνεμος επαναστατικός εξήπτε τας κεφαλάς της νεολαίας, πιστευούσης ειλικρινώς ότι ο άρχων του τόπου, πατριώτης, αγαθός, ευσυνείδητος, συνάμα όμως στενός και σχολαστικός Βίττελσβαχ, ήτο η ενσάρκωσις της Μακιαβελλικωτέρας των τυραννιών.

Ο Ροΐδης δεν ήτο αρκετά θερμοκέφαλος όπως παρασυρθή τελείως, ούτε όμως είχεν ωριμάση αρκούντως όπως μη επηρεασθή ποσώς υπό αισθημάτων, άτινα συνεμερίζετο η σχεδόν παμφηφία των συνομηλίκων του. Άλλως τε και ζήσας εις μάλλον φιλελευθέρως κυβερνώμενα έθνη, δεν ήτο δυνατόν να μη ερεθίζεται υπό της υπερβολικής Συγκεντρώσεως, της διαιρέσεως των πολιτών υπό της Αυλής εις αφωσιωμένους και μη, και των αδιακόπων καταστρατηγήσεων του Συντάγματος. Οι βουλευταί τότε εχωρίζοντο μάλλον ή εξελέγοντο· επροτιμώντο δ' οι πειθηνιώτεροι των ευγλωττοτέρων. Στόχος του Ροΐδου, αρχίσαντος να δημοσιογραφή εν τη «Αυγή», κατέστησαν οι εγκάθετοι των βουλευτικών εδωλίων (δεν λέγω θεωρείων), προ παντός δ' ο γνωστός διά την Αρποκράτειον σιωπήν του βουλευτής Σύρου Πρασακάκης. «όστις ήνοιγε στόμα μεγαλείτερόν του φούρνου του Στρατή (του μεγαλειτέρου κλιβάνου της Σύρας) χωρίς να κατορθώνη ποτέ ν' αρθρώση λέξιν».

Αλλά και κατά την περίοδον ταύτην, καθ' ην ουδείς ηδύνατο να μένη αδιάφορος εις τα δημόσια, έτι δε περισσότερον μετά την εθνοσωτήριον Μεταπολίτευσιν, η πολιτική δημοσιογραφία κατείχεν εν ταις σκέψεσι του νέου Χίου δευτερεύουσας σκέψιν· η προσοχή του εστρέφετο επί μάλλον και μάλλον προς θέμα, όπερ από δωδεκαετίας τον απησχόλει, την «Πάπισσαν Ιωάνναν».

Το πολύκροτον τούτο έργον είδε το φως περί τας αρχάς του 1866. Η έρευνα όμως του ιστορικού προβλήματος της «Παπίσσης» απησχόλει, ως ήδη ερρέθη, τον Ροΐδην, από του 1848. Κατά την πολύμηνον διαμονήν του εν Γερμανία (1855—1856) ήρχισε την συστηματικωτέραν τούτου μελέτην, συνεπλήρωσε δε ταύτην διά ταξιδίων εις Ιταλίαν και μακρών μελετών εν τη Αθηναϊκή Εθνική Βιβλιοθήκη. Αι υπ' αυτού αδιάκοποι αιτήσεις μεσαιωνικών βιβλίων, «άτινα ούτε εγνώριζον ούτε ευκόλως ανεύρισκαν οι τότε βιβλιοφύλακες», ηνάγκασαν μάλιστα τον εφορεύοντα Παναγιώτην Σούτσον να λύη τα εκάστοτε εγειρόμενα ζητήματα δίδων εις τον Ροΐδην «μίαν κλίμακα και την άδειαν ν' αναζητή ο ίδιος τα συναξάρια» [47].

Η επιτυχία υπήρξεν ανταξία των κόπων ους κατέβαλεν ο συγγραφεύς. Όπως ορθώς γράφει ο εκδότης της δευτέρας γαλλικής μεταφράσεως [48], «Από Αθηνών εις Κωνσταντινούπολιν και από Κερκύρας εις Τραπεζούντα [49], όλη η Ελλάς εθαύμασε το έξοχον ύφος του συγγραφέως, την χάριν, την λεπτότητα, την πονηρίαν του (malice), Δεν ευρίσκοντο δε λόγοι αρκούντως επαινετικοί όπως εξαρθή η τέχνη μεθ' ης ο Ε. Ροΐδης ανέμιξε το χρήσιμον προς το ευχάριστον και το τερπνόν προς το σοβαρόν».

Ο προκληθείς ενθουσιασμός δεν ήτο υπερβολικός, αφ' ου ουχί μόνον, ως ομοθύμως αναγνωρίζεται νυν, η «Πάπισσα» υπήρξε το πρώτον καλλιλογικόν μας Φόρημα, εκείνο εις ο εδιδάχθη το κοινόν τί εστί το bello stile [50], αλλά και το πρώτον ελληνικόν μυθιστόρημα, όπερ χωρίς να είναι απλούν αφέψημα ιστορικών συγγραμμάτων και διατριβών, εβασίζετο όσον αφορά το ιστορικόν μέρος επί γεγονότων

μετά πλείστης επιμελείας εξακριβωθέντων [51], τέλος δε και το πρώτον, όπου η μελέτη και αι γνώσεις συνεδυάζοντο με τόσον πνεύμα. Και είναι μιν αληθές ότι ο συγγραφές *prenant*, όπως λέγει ο Μολιέρος, *son bien ou il le trouvaît*, πολλάκις εμιμήθη και έστιν ότε αντέγραψε τον Μπάιρων, τον Μυσσέ και τον Χάινε· πλην και οι ασπονδότεροι των πολυαρίθμων εχθρών του ηναγκάσθησαν να ομολογήσωσιν ότι τα ερανίσματα είναι εν συνόλω ελάχιστα εν συγκρίσει προς την αφθόνως και ακόπως ρέουσιν πηγήν πρωτοτύπων όσον και απροόπτων παρατηρήσεων και συσχετισμών ως και του αφειδώς εγκατεσπαρμένου καθαρώς Ροϊδείου άλατος.

Ταύτα πάντα είναι προσόντα τόσον μεγάλα και σπάνια, ώστε δεν πρέπει ν' απορήσωμεν ότι η επιτυχία της «Παπίσσης» παρ' ημίν μιν μένει διηνεκής κατέστη δε ταχέως διεθνής.

Και πράγματι παρ' ημίν μιν εκτός των δύο εκδόσεων ας εξέδωκεν ενταύθα αυτός ο συγγραφεύς, η «Πάπισσα» έλαβε και τρεις άλλας Αθηναϊκάς εκδόσεις.

Πόσας έλαβεν εκτός των Αθηνών αδύνατον εστάθη να εξακριβώσω. Ο κ. Βλαχογιάννης μας ανεκοίνωσεν έκδοσιν γενομένην εν Βουκουρεστίω (1876) πρώην μαθητής μου μου στέλλει εκ Κύπρου έκδοσιν γενομένην εν Λευκωσία (1908), η δ' άρτι εκδοθείσα θαυμασία βιβλιογραφία του κ. Πολίτου μνημονεύει([52] άλλην ανατύπωσιν εν ταις στήλαις του «Βοσπόρου» του Καΐρου (Ιούλιος—Αύγουστος 1909). Τίς οίδη πόσαι άλλαι τοιαύται εκδόσεις και αναδημοσιεύσεις εγένοντο!

Ο εν τη ξένη θρίαμβος της «Παπίσσης» δεν υπήρξε μικρότερος. Μετεφράσθη ρωσιστί, δανιστί [53], ιταλιστί [54] και αγγλιστί [55]. Γερμανιστί μετεφράσθη δις, το πρώτον προ ετών πολλών υπό του George Bunar [56], το δεύτερον τω 1904 υπό Paul Friedrich [57]. Πολυαριθμότεραι ακόμη είναι οι γαλλικαί μεταφράσεις. Η πρώτη, έργον του γάλλου Bezolles και του μετέπειτα τοςάκις υπουργεύσαντος πολιτευτού Αττικής Ν. Λεβίδου, δημοσιευθείσα το πρώτον εν τη «Independance Hellenique», εξεδόθη και εν ιδίω τόμω τω 1869. Η δευτέρα, υπό ανωνύμου πλην πεπειραμένου γάλλου μεταφραστού, εξετυπώθη παρά τω εκδότη Maurice Dreyfous και εντός τριετίας (1878—1881) έσχεν επτά εκδόσεις. Η τρίτη τέλος και προσφατωτάτη (1908) εξεδόθη, και τούτο μόνον αποτελεί ουχί μικράν επιτυχίαν, εν τη Bibliotheque-Charpentier οφείλεται δε εις την συνεργασίαν του ημετέρου ιατρού Ιω. Σάλτα και του προώρως αποθανόντος συγγραφέως του «Ubu Roi» Αλβέρτου Jarry [58].

Η εντύπωσις ην επροξένησεν εν τη αλλοδαπή το έργον ηδύνατο να κριθή διά παραθέσεως των περί αυτού γραφεισών ενθουσιωδών κριτικών [59]. Αλλ' εναργέστερον ταύτης τεκμήριον είναι ότι, ότε, τω 1878, το έργον εδημοσιεύθη εν Παρισίοις, το κοινόν εδυσκολεύθη να πιστεύση ότι μη γάλλος ηδύνατο να γράψη έργον τόσον πρωτότυπον και σπινθηροβόλον. Ανήρ της περιωπής του Barbey d'Aureville, κρίνων την «Πάπισσαν» εν τη «Constitutionnel» της 9 Απριλίου 1878,

εκφράζει την υποψίαν ότι πρόκειται περί φενακισμού (mystification), άλλοι δε βαίνοντες έτι περαιτέρω απέδιδον ωρισμένως το έργον εις τον About ή τον Sarcey [60]. Τόσον δ' είχε διαδοθή η τοιαύτη φήμη, ώστε ο εκδότης έκρινεν αναγκαίον να συνοδεύση τας επομένας εκδόσεις διά της ενυπογράφου φωτογραφίας του συγγραφέως, και αντιτύπου της ευφυστάτης τούτου απαντήσεως προς τον Barbey d'Aurevilly.

Εν μέσω τώτων επαίνων δεν δύναται τις εν τούτοις να μη κακίση τον συγγραφέα διά την τέρψιν, ην προφανώς αισθάνεται προκαλών διά των παραβολών και των ανεκδότων, α παρενείρει, «τα δάκρυα της αρετής και τους στεναγμούς της αιδούς [61]».

Δια τούτο τον εμέμφθησαν και οι θερμότεροι θαυμασταί του. Το προμνησθέν άρθρον του «Mercure» παρατηρεί ότι «le rabelaisisme pétillant qui distingue la P a p e s e J e a n n e frole parfois les faciles rissees cheres a Pigault-Lebrum». Και ο κ. Ξενόπουλος δεν εδίστασε να ομιλήση περί «περισσής και πολλαχού εξεζητημένης αισχροτήτος [62]».

Το βέβαιον είναι ότι τα περί ου ο λόγος υπεραλατισμένα επεισόδια και αστεία, εάν ηύρυναν ίσως κατά τι τον κύκλον των αναγνωστών, δεν προσθέτουσι τίποτε εις την φιλολογικήν αξίαν του μυθιστορήματος. Τούτο άλλως ησθάνθη αυτός ο συγγραφεύς περικόψας εν τη β' εκδόσει τα μάλλον άκοσμα χωρία και χαρακτηρίζων έκτοτε συστηματικώς το έργον ως «νεανικόν αμάρτημα».

Πλην ενώ πάντα ταύτα πρέπει να ομολογηθώσιν [63], αδύνατον εξ άλλου είναι ν' αποκρυβή ότι η προκληθείσα υπό της δημοσιεύσεώς του έργου θύελλα ήτο εντελώς αδικαιολόγητος.

Η εν λόγω θύελλα υπήρξε κατά μέγα μέρος δημιούργημα ανωτέρου κληρικού αγαθών ίσως προθέσεων, αλλά, εάν κρίνη τις τουλάχιστον εκ των προϊόντων του καλάμου του, αρκούντως επιπολαίου και υπέρ το δέον φίλου του θορύβου. Ο επίσκοπος Καρηστίας Μακάριος — διότι περί τούτου ο λόγος—αναγνούς το έργον, υπέλαβεν ότι τούτο είχε γραφή προς υπονόμεισιν της θρησκείας και της ορθοδοξίας. Μη διστάσας δε να κατέλθη εις δημοσιογραφικούς αγώνας [64] ήρχισε κατ' αυτού εχθροπραξίας, αίτινες κατέληξαν εις τον αφορισμόν του έργου υπό της Ιεράς Συνόδου.

Ο παραβάλλων το έργον του Ροΐδου προς τα άρθρα του Αγίου Καρυστίας και την πίστην τούτων απήχησιν, εγκύκλιον της Συνόδου [65], πείθεται ότι πρόκειται περί παρεξηγήσεως.

Ο Ροΐδης, εάν, όπως αυτός ούτος ανεγνώρισε, πολλά τ' άκοσμα περιέλαβεν εν τω βιβλίω του, ουδόλως εσκέφθη ποτέ να θίξη την θρησκείαν, δικαίως θ' ανέγραψεν εν αρχή του έργου του το του Πασκάλ: «Ουδόλως εμπαιζει την Θρησκείαν ο χλευάζων τας παραδοξολογίας δι' ων ατιμάζουν, αυτήν οι ιερείς», Ακόμη δ'

ολιγώτερον «εζήλωσε την δόξαν των κατά καιρούς πολεμίων της ορθοδοξίας», αφού ουδέ λέξιν κατά της Ορθοδοξίας έγραψεν. Επίσης αντιδιέστειλε «τους εν τη Δύσει αποκτήσαντας οξείς όνυχας και ιοβόλους οδόντας» προς τους ημετέρους κληρικούς, εις ους προσήψεν απλώς ότι περιορίζονται υπέρ το δέον εις το τυπικόν μέρος των καθηκόντων των [66].

Αλλ' ούτε πάλιν επετέθη συλλήβδην καθ' όλων των εν τη Δύσει κληρικών, αλλά μόνον «κατά των καπήλων του μεσαιώνος», φροντίσας μάλιστα να εξάρη όσους, ως ο Άγιος Αγοβάρδος, ήσαν άξιοι σεβασμού και μη καταμαρτυρήσας κατά των λοιπών ή εκείνο δι' όσα όλοι οι αστέρες της εκκλησίας, σύγχρονοι και μεταγενέστεροι, τους εστηλίτευσαν. [67]

Γενικώτερον δ' εξεταζομένου του πράγματος ουδαμού διαβλέπει τις εν τη «Παπίσση» ή εις μεταγενέστερα έργα, ίχνη χυδαίου αθεισμού του anti-clericalisme εκείνου, όστις τόσον συχνά απαντά παρά συγγραφεύσι σκανδαλωδών διηγημάτων, αντικείμενον εχόντων τα της εκκλησίας. Ο Ροΐδης απηχθάνετο τοιούτου είδους συγγραφείς· εμυκτήριζε τους επηρμένους ψευδοφιλοσόφους, οίτινες ενόμισαν ότι ηδυνήθησαν να προσφέρωσιν εις την ανθρωπότητα κατάλληλον αντιστάθμισμα της θρησκείας.

Η «Ακρόπολις» της 25 Δεκεμβρίου 1895, μεταξύ άλλων Χριστουγεννιάτικων γνωμών περιέχει και την ακόλουθον φέρουσαν την υπογραφήν του.

«Αν πολλοί, δυστυχώς, υπάρχουν οι μη κατορθώνοντες να πιστεύσωσιν εις την θεότητα τον Χριστού, δύσκολον αφ' ετέρου θα ήτο να ευρεθώσιν οι μη λυπούμενοι διά τούτο, αφ' ού καθ' εκάστην ολιγοστεύει η ελπίς αναπληρώσεως της πίστεως ταύτης δι' άλλης οιασδήποτε και αποδεικνύονται η Φιλοσοφία και η Επιστήμη φαντάσματα πολύ ματαιότερα της θρησκείας [68] ».

Ταύτα πάντα και πολλά άλλα δεν ημέλησεν ο αδίκως καταδιωκόμενος να εκθέση εις τας αμιμήτους εκείνας Επιστολάς Αγρινιώτου, τας εν τη «Αυγή» το πρώτον καταχωρισθείσας και εις ας, διά πρώτην φοράν, έκαμεν άφθονον χρήσιν δημοτικών τύπων και λέξεων. Είνε δε η αλήθεια των όσων λέγει τόσον καταφανής, ώστε δεν θα τα εξέθετα και πάλιν ενταύθα, εάν δεν είχεν επιζήση του Ροΐδου το σύστημα του χαρακτηρίζειν ως εχθρούς της πατρίδος και της εκκλησίας πάντας τους εκφράζοντας ιστορικήν, φιλοσοφικήν ή γλωσσολογικήν γνώμην απαρέσκουσαν εις ταύτην ή εκείνην την ομάδα [69].

Οπωσδήποτε ευχαρίστως δύναται να παρατηρηθή ότι εν αιταίς μεν ταις ευεξάπτους Αθήναις ο Άγιος Καρυστίας μόνον επί βραχύ κατώρθωσε να παρασύρη τους πολλούς [70], καθότι συντρεχούσης της πλειονοψηφίας του τύπου ολίγος χρόνος ήρκεσεν όπως τεθώσι τα πράγματα εις την θέσιν των». Έξω δε των Αθηνών ουδέ καν τους κληρικούς επηρέασεν, αφού βλέπομεν τον Μητροπολίτην Ναζαρέτ αποτεινόντα εις τον

συγγραφέα παράκλησιν [71] να του στείλη αντίτυπον του έργου του.

Ιδιαίτερος ευσπρόσδεκτον υπήρξεν εις τον Ροΐδην το εξής απόσπασμα επιστολής του Χάνσεν, γραφείσης εν Αργοστολίω την 28 Σεπτεμβρίου 1866:

«Θα γνωρίζετε, είμαι βέβαιος, τον αξιότιμον και αξιάγαστον φίλον μου εδώ, τον οποίον ήλθα να επισκεφθώ, τον κύριον Ανδρέαν Λασκαράτον αφωρισμένον κατά δυστυχίαν και αυτόν, και όχι μόνον το βιβλίον του, από την εκκλησίαν αφ' ου μου φαίνεται, και η ευγενεία σας και αυτός, αν και διαφέροντες ως προς την μέθοδον, αυτός ολιγώτερον σατυρικός, αλλά με την άδειαν τον κυρίου Σουρλή [72], όχι ολιγώτερον ηθικός, αν και ίσως παρά πολύ ειλικρινής, αφ' ου, λέγω, φαίνεσθε οι δύο να έχετε τον ίδιον αξιέπαινον σκοπόν, διά τον οποίον αυτός ήδη από πολύν καιρόν και εδούλευσε και έπαθε πολύ, διά τούτο πιστεύω και ότι θα σας ευχαριστήση να ηξεύρετε, ότι το βιβλίον σας, καθώς και η απάντησις, που είχα φέρη μαζί μου, του αρέσανε πολύ, και αυτός μού εξέφρασε την επιθυμίαν του να κάμη την γνωριμίαν σας».

Η επιστολή αύτη υπήρξεν αφετηρία των μεταξύ Λασκαράτου και Ροΐδου σχέσεων, αίτινες διетρανώθησαν διά σποραδικής συνεργασίας του πρώτου εις τον «Ασμοδαίον» [73]

Εκ της αυτής επιστολής φαίνεται ότι ο Λασκαράτος υπέστη χείρονα του συγγραφέως των «Ειδώλων», αφ' ου αφωρίσθη και αυτός και ουχί μόνον το σύγγραμμα του. Ο Ροΐδης, εφ' όσον γνωρίζω, ουδέποτε αφωρίσθη· διά τούτο εξηκολούθη τελών τα Θρησκευτικά του καθήκοντα, οσάκις δε διωρίζετο εις δημοσίαν υπηρεσίαν εφρόντιζε να ομνύη τον νενομισμένον όρκον προ του ιερέως της ενορίας του [74]. Διά τούτο δ' επίσης δεν εδέησε, όπως ανέγραψάν τινες εφημερίδες, ν' αρθή ο αφορισμός, όπως μεταλάβη των αχράντων μυστηρίων και κηδευθή χριστιανικώς [75].

* * * * *

[46] «Ορέστης και Πυλάδης», «Πανδαμάτωρ και Πανδαμάτειρα» κτλ.

[47] Βλ. «Η Εθνική Βιβλιοθήκη εν έτει 1880» σελίς 17

[48] Avertissement d. VIII.

[49] Θα έπρεπε να προσθέσωμεν «μέχρι Κοίλης Συρίας και του Κιμμερίου Βοσπόρου». Διότι τούτο μαρτυρούσί τινες εν τοις εγγράφοις του συγγραφέως ανευρεθείσαι επιστολαί.

[50] Βλ. ανωτέρω σελ. ε' σημ. 2.

[51] «Εκάστη εν τη Παπίσση φράσις, πάσα σχεδόν λέξις, στηρίζεται επί τη μαρτυρία συγχρόνου συγγραφέως» γράφει ο Ροΐδης εν τω προλόγω. Η

δε ακρίβεια του ισχυρισμού του επιβεβαιούται υπό των σημειώσεων αίτινες συνοδεύουσι το έργον.

[52] Βλ. «Επετηρίδα του Εθνικού Πανεπιστημίου» 1909—1910 σ. 228.

[53] Αι δύο αύται μεταφράσεις μνημονεύονται εν τω προλόγω της δευτέρας γαλλικής μεταφράσεως.

[54] Υπό Αντωνίου Frabasile (Αθήναι, τύποις Κορομηλά, 1876).

[55] Υπό Charles Hastings Collette τω 1886.

[56] Εξεδόθη εν Λειψία παρά Fest (ά.η.).

[57] Εν Λειψία παρά Ιουλίω Zeitler. Περιλαμβάνει και τας «Επιστολάς Αγγρινίου».

[58] Παρ' όλα ταύτα η γ' μετάφρασις είναι κατωτέρα της β', διότι πρώτον ούτε τόσον ακριβής είναι και δεύτερον παρελείφθησαν απ' αυτής ο τε πρόλογος και αι ιστορικά σημειώσεις, ουσιώδη δηλαδή μέρη του έργου.

[59] Περιοδικόν, όπερ από απόψεως της φιλολογικής κριτικής θεωρείται νυν το πρώτον εν Γαλλία, έγραφεν επ' αφορμή της τελευταίας μεταφράσεως της «Παπίσης»: «*La fantaisie gouailleuse, la finesse et l'agrement du recit nous suffisent a placer l'humoriste grec parmi les dignes heritiers de Lucien, entre Voltaire et Anatole France, (Mercure de France, φύλλον 16 Μαΐου 1908 σ. 364).*»

[60] Βλ. Πρόλογον εκδότου σελ. ΙΙΙ.

[61] Κατά Regaud.

[62] «Ποικίλη Στοά», 1891, σελ. 31.

[63] Ίσως τινές των αναγνωστών απορήσωσι διά την παρρησίαν μεθ' ης στενός και νεώτερος συγγενής δεικνύει εκάστοτε και τα φιλολογικά ολισθήματά του Ε. Ροΐδου. Αλλ' εξαρχής εξήγησα ότι η παρούσα εισαγωγή δεν αποτελεί Βυζαντινόν βίον μετ' εγκωμίων, και ότι προς τούτοις τοιούτο τι μνημείον θα ήτο ήκιστα αρμόζον εις την μνήμην και ήκιστα αρεστόν εις την σκιάν ανδρός, όστις ουδέν απηχθάνετο τόσον όσον το ψεύδος και τους κατά συνθήκην λόγους.

[64] Βλ. «Εθνοφύλακας» αρ. 985.

[65] Ιδού ταύτης το κείμενον:

Αριθ. πρωτ. 5688, 5733. Διεκ. 4353.

Π ε ρ ί λ η ψ ι ς

Περί αποκηρύξεως βλασφήμου και κακοήθους βιβλίου.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Η ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Προς τους κατά την Επικράτειαν Σεβασμιωτάτους Ιεράρχας.

Μυθιστόρημά τι επιγραφόμενον «η Πάπισσα Ιωάννα», εκδοθέν έναγχος ενταύθα υπό Ε. Δ. Ροΐδου, γέμει δυστυχώς πάσης ασεβείας, κακοδοξίας και αισχροτήτος· διότι ο συγγραφεύς αυτού υπό πνεύματος αντιχριστιανικού φερόμενος, και ζηλώσας την δόξαν των κατά καιρούς πολεμίων της Ορθοδόξου ημών πίστεως, ου μόνον δόγματα και μυστήρια, και ιεράς τελετάς, και ήθη και έθιμα και παραδόσεις αυτής χλευάζει ασεβώς, διακωμωδών, σκώπτων και κατειρωνευόμενος διά της συνεχούς παραβολής των ιερωτάτων προς τα βέβηλα, αλλά και τα χρηστά ήθη προσβάλλει, ποιούμενος περιγραφάς και διηγήσεις ασεμνοτάτας.

Όθεν η Σύνοδος, ει και έχει τελείαν πεποίθησιν, ότι οι ορθόδοξοι Έλληνες, εδραίοι επί την πέτραν της πίστεως ιστάμενοι, ουδόλως πτοούνται τας τοιαύτας κenoφωνίας, τας υπό των εχθρών αυτής προερχομένας, απριξ κατέχοντες όσα παρά των μακαρίων αυτών πατέρων και προγόνων ως πούλτιμον κληρονομίαν παρέλαβον, όμως οφείλουσα αύτη κατά τα εμπιστευθέντα αυτή ιερά καθήκοντα να επαγρυπνή μεν εις την ακριβή τήρησιν των παρά της ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας πρεσβευομένων, ν' αποκρούη δε και αποδοκιμάζη παν πολέμιον και αντικείμενον αυτοίς, και προφυλάττη ούτω το χριστώνυμον πλήρωμα από πάσης οιασδήποτε θρησκευτικής παρεκτροπής, απεκή→ ρυξε το περί ου ο λόγος μυθιστόρημα, και παρέδωκεν αυτό τω αναθέματι, ως αντιχριστιανικόν και κακόηθες, και κατήγγειλεν αυτό εις το Υπουργείον, όπως ενεργηθώσι κατ' αυτού και του συγγραφέως τα παρά τον νόμου οριζόμενα.

Επειδή δε τούτο εκυκλοφόρησεν ήδη εν τη Πρωτεύουσαν του Βασιλείου και είναι ενδεχόμενον ν' απεστάλησαν αντίτυπα αυτού και εις τας επαρχίας, διά τούτο η Σύνοδος, μητρικώς κηδομένη της ψυχικής σωτηρίας πάντων των ευσεβών και ορθοδόξων χριστιανών, εντέλλεται υμίν εν Χριστώ τω Θεώ ημών, ίνα συμβουλευήσητε και νουθετήσητε εκκλησιαστικώς το εν τη υμετέρα παροικία λογικόν του Χριστού ποίμνιον, όπως ού μόνον απέχωσι της αναγνώσεώς του τοιούτον εις τε την ψυχήν και το σώμα επιβλαβούς βιβλίου, αλλά αποστρέφωνται τούτο ως αποκύημα και μiasματικόν νόσημα, ού μην αλλά και τω πυρί παραδίδωσιν, όπου αν αυτό ευρίσκωσιν, ίνα μη ποτέ αυτοί εις πειρασμόν εμπέσωσι και ένοχοι τον αιωνίου πυρός γένωνται.

Ούτω γινώσκετε και ούτω ποιήσετε, ίνα και η του Θεού χάρις και το άπειρον έλεος εΐη μετά πάντων ημών. Αμήν.

Θέλετε δε διατάξει την ανάγνωσιν της παρούσης και επ' εκκλησίας
εις τας πρωτεουσας των δήμων.

Εν Αθήναις, την 4 Απριλίου 1866.

Ο Αθηνών Θεόφιλος, Πρόεδρος,
Ο Αργολίδος Γεράσιμος,
Ο Γόρτυνος και Μεγαλοπόλεως Φιλόθεος,
Ο Καρυστίας Μακάριος,
Ο Ναυπακτίας και Ευρυτανίας Άνθιμος.

Ο Γραμματεύς
Κύριλλος Χαιρωνίδης.

[66] «Πάπισσα» Μέρος Γ'. «Ούτε τρώγουσιν ούτε δάκνουσιν όπως οι
Φράγκοι, αλλ' ησύχως και τιμίως μετέρχονται το επάγγελμα των,
σταυροκοπούντες, θυμιάζοντες, βαπτίζοντες και εξομολογούντες.
Αμαρτία ήθελεν είσθαι να πειράξη τις τους ακάκους τούτους
κληρονόμους της βασιλείας των Ουρανών».

[67] «Ο καλός χριστιανός αποστρέφεται τους αναμιγνυομένους εις την
θρησκείαν, ίνα καταστή επικερδεστέρα, τας παντοίας της κεκαρμένης
ή πολυμάλλου κεφαλής των εφευρέσεις, τα θαύματα των εικόνων, τους
θεούς της ειδωλολατρείας μετημφισμένους εις αγίους, τας
προσκυνήσεις, τα εισιτήρια του Παραδείσου, τα Άγια λείψανα, τα
κομβολόγια και άλλα ιερατικά εμπορεύματα, δι' ων το επάγγελμα των
Αποστόλων κατέστη και αυτής της ιατρικής και ονειροκριτικής
αγυρτικώτερον». «Πάπισσα» αυτόθι.

[68] Εις τους τυχόν παρατηρήσοντας ότι η γνώμη αύτη είνε ίσως
απήχησις των Foundations of Belief του μετέπειτα πρωθυπουργού της
Αγγλίας Balfour ή της Χρεωκοπίας της Επιστήμης του Βρουνετιέρ,
κατά το αυτό έτος 1895 δημοσιευθέντων, αντιπαρατηρώ ότι την σκέψιν
της «Χριστουγεννιάτικης Ακροπόλεως» ανευρίσκει τις υπό ολίγον
διάφορον τύπον εις πολύ προγενέστερα έτη του Ροΐδου (βλ. λ.χ
Πάρεργα σ. 210 εν τέλει).

[69] Ο τρόπος ούτος της «επιστημονικής» συζητήσεως είνε τοσοούτω
μάλλον στιγματιστέος καθ' όσον χρησιμεύει εις πρόχειρον θεραπείαν
προσωπικών παθών.

[70] Οι ολίγοι ουδέποτε παρεσύρθησαν. Ιδού η κατακλείς επιστολής του
αιμνήστου Κοζάκη Τυπάλδου: «Εστέ πεπεισμένος ότι αι συμπάθειαι
της πεφωτισμένης μερίδος του κοινού σας περιβάλλουσι και ότι
εκρούσατε ήδη εις την Θύραν της φιλολογικής αθανασίας».

[71] Διά του εν Άκρη της Συρίας Προξένου της Ελλάδος Μαρούζη. (Η
επιστολή σώζεται).

[72] Σουρλήν είχεν επονομάση ο Ροΐδης τον δήθεν συντάκτην των δήθεν

εξ Αγρινίου επιστολών.

[73] Το πρώτον σκαλάθουρμα του Λασκαράτου («Ασμοδαίου» αρ. 4) καλείται Ονειράτων εξήγησις, αρχίζει δε διά του εξής ονείρου: «Αν ιδής στ' όνειρο σου για ένα φίλο σου πως τον εκάμανε κάπως υπάλληλο,—τρέξ' ευθύς να τότε συγχαρής, μήπως πριν ξυπνήση του έλθη η παύσι του».

[74] «Ένεκα των διαδοθέντων υπό των εχόντων προς τούτο συμφέρον ότι ευρισκόμεθα εις ψυχράς σχέσεις προς την Εκκλησίαν, ηθελήσαμεν να δώσωμεν έκτακτον επισημότητα εις την τελετήν της παροχής του όρκου, επιμείναντες όπως ομόσωμεν ενώπιον, ουχί του τυχόντος, αλλά του ιερέως της ίδιας ημών ενορίας». Βλ. «Η Εθνική Βιβλιοθήκη» (σελ. 69).

[75] Εν τούτοις η περί του εναντίου παράδοσις ήτο τόσον ερριζωμένη, ώστε ο κ. Ν.Βέλμος, γράψας αναμνήσεις τινάς περί Ροΐδου, ταις έδωκε τίτλον «Ο Αφωρεσμένος» «Ημερολόγιον» της εβδομαδιαίας εφημερίδος «Ελλάς», έτος 1909 σελ. 59-61).

III

Από της «Παπίσσης» εις τον «Ασμοδέον» (1866—1875).

Την «Πάπισσαν» διεδέχθη δεκαετής σχεδόν σιγή.

Η σιγή αύτη δεν υπήρξεν απόλυτος, διότι εκτός κριτικών τινων αίτινες «ξεχωρίζουν» από τα συστηματικά λιβανίσματα ή τα συστηματικά υβρεολόγια, άτινα απετέλουν εν ταις ημέραις εκείναις την «φιλολογικήν» κριτικήν, ο Ροΐδης εδημοσίευσε κατά τα έτη 1866—1875 ουκ ολίγα σκαλαθούρματα και ικανά πολιτικά άρθρα.

Και των μεν σκαλαθουρμάτων εκείνων [76] τοςάκις εξήρθη το πνεύμα, η πρωτοτυπία και η χάρις, ώστε περιπτόν θα ήτο να έλεγα τι πλέον περί αυτών, εάν εις ον τούτων δεν εγένετο διά πρώτην φοράν εν Ελλάδι [77] λόγος περί του Βωδελαί. Ολίγα έτη βραδύτερον έτερος επίσης μεγαλοφυής και ιδióρρυθμος ποιητής, ο Edgar Poe, καθίστατο γνωστός εις τους ημετέρους διά των εν τω «Παρνασσώ» μελετών και μεταφράσεων του Ροΐδου. Ο αυτός δε περί τα τέλη της 8ης δεκαετηρίδος του παρελθόντος αιώνος παρουσίαζεν εις τους αναγνώστας των Αθηναϊκών εφημερίδων, ων ο ορίζων περιωρίζετο εις τους Ohnet, Delpit και Σαν, τον Δοστογιέφσκην και την Ρωσσικήν φιλολογίαν.

Παρά τα λεχθέντα λοιπόν υπό των θυμάτων του καλάμου του, ο Ροΐδης εν τη κριτική του εργασία δεν ήτο αρνητικός: αδιακόπως τουναντίον ανελάμβανε την διαφήμισιν Ελλήνων τε και ξένων λογογράφων και καλλιτεχνών αγνώστων [78] ή λησμονημένων [79].

Ως προς τα πολιτικά άρθρα, άτινα έγραψε κατά την περίοδον ην μελετώμεν, ταύτα συν τοις άλλοις μάς δίδουσι το μέτρον της γαλλομαθείας του. Υπήρχον τότε δύο εν Αθήναις γαλλικά εφημερίδες η «Grece» και η «Independance Hellenique». Συνεργασθείς εκ διαλειμμάτων εις αμφοτέρας ο Ροΐδης ανέλαβε τω 1870 δι' ολίγους μήνας την διεύθυνσιν της «Grece». Ο αναγινώσκων δε τάρθρα, άτινα έγραφε κατά την περίοδον ταύτην, δυσκολεύεται να πιστεύση ότι απορρέουσιν εκ του καλάμου ανδρός, όστις μόνον εβδομάδας διήλθεν εν Γαλλία. Η αυτή απορία καταλαμβάνει τον διεξερχόμενον την γαλλικήν του αλληλογραφίαν, ης ευτυχώς λείπανά τινα εσώθησαν [80]. Επίσης θ' απορήσωσιν οι αναγνώσται των μεταφράσεων του Έδγαρ Πόε και του Μακώλεϋ, πληροφορούμενοι ότι ο Ροΐδης ουδέποτε μετέβη εν' Αγγλία, εκμαθών τα Αγγλικά εν τω Λυκειώ του Ευαγγελίδου και ιδίως δι' ειδικών μελετών.

Πλην εάν τ' από του 1866—1875 δημοσιευθέντα έχουσι διά την μελέτην του Ροΐδου ως συγγραφέως και ανθρώπου πολύ το ενδιαφέρον, πάλιν πρέπει να αναγνωρίση τις ότι η φιλολογική του παραγωγή κατά την περίοδον ταύτην ισοδυναμεί σχεδόν προς σιωπήν. Ο Ροΐδης έγραφεν ουχί διότι επεθύμει να γράφη αλλά διότι τον επέεζον αι περιστάσεις, διότι «ευρέθησάν τινες οίτινες δι' εκτάκτων εκβιαστικών μέτρων τον μετέβαλον εις ακούσιον συγγραφέα [81].

Ποίοι άρα γε υπήρξαν οι λόγοι αποχής, ήτις, λαμβανομένης υπ' όψιν της φυσικής συγγραφικής ιδιοφυίας του Ροΐδου και της εκτάκτου επιτυχίας του πρώτου έργου, φαίνεται παράδοξος εάν όχι αδικαιολόγητος;

Λόγους τούτου ουχ ήπτον δύναταί τις ν' ανεύρη πολλούς και ποικίλους αλλά προ παντός δύο.

Ο εις είνε ότι την επιτυχίαν της «Παπίσσης» συνώδευσαν, ως είδαμεν, παρεξηγήσεις και διαβολαί, ικαναί να δηλητηριάσωσι την χαράν της νίκης. Προς τούτοις το ποιόν της επιτυχίας δεν ήτο οίον το επόθει, διότι το κοινόν ηυχαριστήθη κατ' εξοχήν εις εκείνα, άτινα ο συγγραφεύς εξετίμα το ολιγώτερον. Επί πάσι δ' ο συγγραφεύς διέγνωσε ότι, ως είχαν τότε τα πράγματα της ημετέρας κοινωνίας, ήτις ήτο τότε μικρά, εν πολλοίς αμόρφωτος, επιρρεπής δε εις το να Θαυμάζη μόνον τα ξένα και απορροφημένη υπό βιωτικών αναγκών, πραγματικήν δόξαν δεν ηδύνατο να ελπίση Έλλην συγγραφεύς. Πέντε έτη μετά την δημοσίευσιν της «Παππίσης», ο Ροΐδης έκλειε την μακράν του περί του θεάτρου του Αγγέλου Βλάχου βιβλιογραφίαν διά των εξής:

«Ενώ αποχαιρετώμεν το βιβλίον, το φαιδρύναν την χιακήν ερημίαν, το βλέμμα ημών πίπτει επί το χωρίον εκείνο του προλόγου, ένθα γίνεται λόγος, περί της ηθικής παρά του κοινού αμοιβής του ποιητού. Αλλ' είναι τοιαύτη τις αμοιβή δυνατή εν Ελλάδι, η δε δόξα και η δημοτικότης δύνανται άρα να στέψωσι και παρ' ημίν ως αλλαχού φιλολογικόν έργον, όσον τέλειον και αν υποτεθή; Οσάκις

σκεπτώμεθα περί τούτων, ταλανίζομεν τους γράφοντας ελληνιστί, και όσω καλλίτερα γράφουσι τόσω μάλλον αξιολύπητοι φαίνονται ημών. Τι είναι δημοτικότης; Έκαστος δύναται να ορίση αυτήν όπως θέλει, αλλ' ημείς εννοούμεν αυτήν μόνον: ο Βαλζάκ περιηγείτο μετά τινος φίλου του εν Πολωνία· καταληφθέντες υπό χιόνος και βροχής οι δύο οδοιπόροι εξήτησαν άσυλον εις απόκεντρον τινα αρχοντικόν πύργον· η δε οικοδέσποινα έσπευσε, κατά τα εκεί έθιμα, να προσφέρη ιδίαις χερσίν εις τους αγνώστους εκείνους ξένους το τσαΐ της φιλοξενίας· αλλ' ενώ περιέφερε τον δίσκον, ο σύντροφος του κλεινού μυθογράφου έτυχε ν' αποτείνει αυτώ τον λόγον αποκαλών «Κύριε Βαλζάκ». Εις το άκουσμα εκείνο η Πολωνίς, βλέπουσα προ αυτής τον γράψαντα τον Λαμβέρτην και την Ευγενία Γρανδέ υπό τοσαύτης κατελήφθη συγκινήσεως, ώστε εξέφυγε της χειρός της ο δίσκος και κατεκυλίσθησαν τα φλυτζάνια κατά γης. Τίς δεν ήθελε δώσει και στεφάνους, και δάφνας, και αγώνια άθλα, αντί του ελαχίστου θρίμματος των θραυσθέντων φλυτζανίων της Πολωνίδος!»

Η συναίσθησις του αδυνάτου δι' Έλληνα κτήσεως τοιαύτης δόξης «απεθάρρυναν αναμφιβόλως τον αισθανόμενον εαυτόν άξιον ταύτης λογογράφου, διότι δις και τρις, τουλάχιστον, επανήλθεν υπό τον κάλαμόν του το επεισόδιον του θραυσθέντος κυπέλλου της Πολωνίδος. Αλλ' εκείνο κατ' εξοχήν, όπερ τον απέτρεψεν από της συνεχίσεως της δημιουργικής του εργασίας, είνε το ζήτημα της γλώσσης.

Είδομεν τον Ροΐδην από των πρώτων του γραμμών [82] «ως ναυτιώντα θαλασσοπόρον μεταξύ Σκύλλας και Χαρύβδεως [83] » μεταξύ της καθαρευούσης, ήτις τον αηδίαζε και της δημοτικής, ήτις τω επαρουσιάζετο ως όργανον ανεπαρκές προς έκφρασιν όλων του των διανοημάτων. Αναπτύσσων διά μακροτάτων την ιδέαν ταύτην εν τω Προλόγω των «Παρέργων» συνοψίζει εν τέλει ως εξής τους λόγους, οίτινες τον ηνάγκασαν να καταθέση τον κάλαμον.

«Εύχρηστοι αληθώς λέξεις έμειναν μόναι αι κοιναί τη αρχαία και τη λαλουμένη. Αλλ' όσα δύναται τις να εκφράση διά του ελλιπεστάτου τούτου λεξιλογίου είναι τόσον ολίγα, ώστε ταχέως αποκάμνει αναγκαζόμενος να θυσιάζη τας πλείστας και πολλάκις τας καλλίστας των ιδεών αυτού προς αποφυγήν γλωσσικής αηδίας. Περί τον Παγανίνη λέγεται ότι κατώρθωσε να θέλξη τους ακροατάς αυτού διά βιολίου εις το οποίον μία μόνη απέμεινε χορδή. Τοιούτον τι όργανον κατήντησεν εκ των αδίκων εξοστρακισμών και της βρυκολακιάσεως των αττικών τύπων η γραφομένη γλώσσα. Αλλ' ούτε εύκολον είναι να γίνη εις Παγανίνης, ούτε πιστεύομεν ότι κακείνος δεν ήθελε προτιμήση να φυτεύη λάχανα, αν κατεδικάζετο εις την χρήσιν μονοχόρδου».

Εις τ' ανωτέρω θα ηδύνατό τις ίσως πολλά ν' αντείπη πλην ο κρίνων το έργον του Ροΐδου οφείλει να παρατηρήση ότι, εάν τόσα έτη, δεν παρήρχοντο χωρίς ούτος να γράψη πιθανώς, δεν θα έγγραφε βραδύτερον τόσον τελείως [84].

Πράγματι το μη γράφειν δεν εσήμαινε δι'αυτὸν μένειν μ' εσταυρωμένας χεῖρας. Εμελέτα παντοῦ και πάντοτε, εἴτε εταξείδευε, εἴτε μετείχε της κοσμικῆς ζωῆς (και μετείχε ταύτης ασμένως και αφθόνως), εἴτε τέλος εν τω σπουδαστηρίῳ του.

Η ποικιλία των μελετῶν εις ας επεδίδετο εἶνε κάτι απίστευτον. Εκτός των ιστορικοεκκλησιαστικῶν μελετῶν, ας ουδέποτε τελείως εγκατέλειπε [85], και της φιλολογίας, της κριτικῆς και της αισθητικῆς, αἴτινες φυσικῶ τω λόγῳ ἦσαν ο κύριος σκοπός του βίου του, εστράφη προς συστηματικὴν μελέτην των θετικῶν επιστημῶν, της φυσιολογίας και της ιατρικῆς, εν δε και των πολιτικοοικονομικῶν, χωρὶς διὰ τούτο να παραμελήσῃ τας καλὰς τέχνας.

Ο αμφιβάλλον περι τῶν λόγων μου ας ρίψῃ ἐν βλέμμα ἐπὶ της βιβλιοθήκης του, ἐνθα εν τῷ αὐτῷ διαμερίσματι ο Αριστοτέλης γειτνιάζει με την Σανδ, ο Σπένσερ με τον Οβίδιον, ο Bouchardat με τον Στούαρτ Μιλλ, αι πραγματεῖαι του Ασωπίου, του Κόντου και του Βεναρδάκη με τον Πόε, τον Γκιζῶ και τον Φιγκιέ, και οι πατέρες της Εκκλησίας με το πολῦτομον Mobilier Francais του Viollet-le-Duc.

Εάν δ' ανοίξας τας υαλίνας θυρίδας διεξέλθῃ τις τους χιλίους και πλέον τόμους, θα ἴδῃ ὅτι ἕκαστος ἐξ αὐτῶν εἶνε κατάστικτος σκέψεων, σημειώσεων και παραπομπῶν.

Αλλά μήπως το πράγμα δεν αναφαίνεται αρκετά σαφῶς εις τον αναγινώσκοντα τα δημοσιεύματα του; Ὅτε τῷ 1871 παραθερίζων εν Χίῳ, ἔλαβε τας κωμωδίας του Βλάχου, ἐνέκυπτεν εις την τότε καινοφανῆ θεωρίαν του Δαρβίνου συλλέξας πάντα τα περι ταύτης ἤδη γραφέντα· ταύτην δ' ἔλαβον ως αφετηρίαν της περι τῶν ἐλληνικῶν κωμωδιῶν μελέτης του. Αι ιατρικαί του γνώσεις αναφαίνονται εις πλείστα διηγήματα και σκαλαθύρματα [86] ως και, εις τας προς τον Βαλαωρίτην επιστολάς του. Αι πολιτικά και διπλωματικά, εις τα ἄρθρα της «Grèce» [87] και ἐτι σαφέστερον εις τας θαυμασίας ἐκεῖνας ἐνιαυσίας ἐπιθεωρήσεις της «Ἔρας». Αι δε οικονομικά του μελέται τῷ ἐπέτρεπαν να συνοψίσῃ εν ολίγαις γραμμαῖς τον πολιτειακὸν σοσιαλισμὸν του Βίσμαρκ [88] ου, εἰρήσθη εν παρόδῳ, ἐκηρύσσετο οπαδός· και οὕτω καθ' ἐξῆς περι πάντων ἢ σχεδὸν πάντων.

Αλλ' οὔτε ο Ροῖδης υπήρξεν ο μόνος Ἕλλην ο φέρων εν εαυτῷ βιβλιοθήκην οὔτε μία βιβλιοθήκη ἀρκεί διὰ να δημιουργηθῶν τα «Συριανά Διηγήματα», να συνταχθῇ ο «Ασμοδαίος», ἢ να γραφῶν, ὅπως ἐγράφησαν, τα κριτικά του ἔργα. Τας εκ των βιβλίων γνώσεις πρέπει να συμπληρώσῃ ἡ γνώσις του κόσμου· και ὑπὸ την ἀποψιν ταύτην, κυρίως, δύναται τις να εἴπῃ, ὅτι τα ἔτη 1866—1875 δεν «επήγαν χαμένα».

Ολίγοι ἐγνώρισαν πληρέστερον τον κόσμον και τον βίον ἢ ο Ροῖδης κατά την εποχὴν ἐκείνην. Η ἐπὶ της οδοῦ Φιλελλήνων οἰκία του ἦτο το ἐντευκτήριον των λογίων και της χρυσῆς νεολαίας. Ὑποδοχαί,

εκδρομαί, προ παντός δε ξιφικοί αγώνες ήσαν εις την ημερησίαν διάταξιν [89]. Οι καλλιτέχναι εύρισκον εν τω οικοδεσπότη πλαγιαυλητήν άριστον και ζωγράφον δεξιόν, έτοιμον ήδη να γράψη τ' άρθρα εκείνα περί Ζωγραφικής και Μουσικής, άτινα ήδαν το φως μετά 20 έτη, ή τας γελοιογραφίας, ας μόνον οι στενώτερον μετ' αυτού συνδεόμενοι έβλεπον [90]. Όταν δεν έμενεν εις Αθήνας, εφησύχαζεν εις το ωραίον μούλκι του της Χίου, περιήρχετο την Ευρώπην ή επεχείρει ρωμαντικά ταξείδια, ως το εις Σικελίαν, εξ ου απεκόμισε τα «Στίγματα» και τας «Αιτνείους αναμνήσεις», ή το εις Αμβέρσαν, περί ου μάς ομιλεί εις τον «Άγιον Σώστην».

Ευφυής, μορφωμένος, κομψός, καλογεννημένος, κοσμικώς περιζήτητος, πλούσιος όσον ολίγοι τότε, θα επιστευέ τις ότι ο Ροΐδης θα ήτο εις των ευτυχών του βίου. Δεν δύναμαι να βεβαιώσω το εναντίον, αλλ' έχω την υπόνοιαν ότι και κατά τα κατ' επίφασιν ευδαίμονα εκείνα έτη η ζωή θα υπήρξε δι' αυτόν πικρά.

Πρώτον έπασχεν εκ νοσήματος, όπερ πάντοτε διαθέτον προς την μελαγχολίαν, ήτο δι' άνθρωπον ευφυά και σπινθηροβόλον, ως αυτός, κυριολεκτικώς μαρτύριον. Δια «causeur» ως τον Ροΐδην το να χάση την ακοήν ήτο ως διά πολεμοχαρή αξιωματικόν να μείνη άπους· όπως ούτος είνε καταδικασμένος εις απραξίαν, ο Ροΐδης ήτο εις σιωπήν ή μονόλογον. Έμενεν εκτεθειμένος εις τα σκώμματα χυδαίων ή μωρών, ους, εάν ηδύνατο ν' απαντήσει, θ' αποσβόλωνε διά μιας λέξεως.

Ο πιστός φίλος του κ. Εμμανουήλ Βουτσινάς μοι έλεγε ότι από της παιδικής του ηλικίας ο Μανώλης ήτο λίαν ευαίσθητος εις τα σκληρά αστεία των συμμαθητών του. Βραδύτερον δε οι οικείοι του παρετήρουν ότι, εν ω τόσοσ ηγάπα να πηγαΐνη εις τον κόσμον, επανήρχετο πάντοτε εκ των συναναστροφών σύννουσ και μελαγχολικός.

Αλλ' εκτός του φυσικού τρομερού μειονεκτήματος ανευρίσκει ο μετ' αγάπης μελετών τον βίον του και άλλην πηγήν πικριών. Εξηγών την μαύρην απελπισίαν, ήτις χρωματίζει αρκετά ταχέως τα έργα του Μυσσέ, ο Ταιν λέγει: «Εζήτει πάρα πολλά, ηθέλησε απνευστί, ορμητικώς και απλήστως να απολαύση την ζωήν. Την έδρεψε, αλλά δεν την απέλαυσε. Την απέσπασεν, επέισε, συνέθλιψε και συνέτριψεν ως σταφυλήν. Έμεινε δε με χείρας λερωμένας και πλέον διψασμένος ή ποτέ».

Χωρίς να ζητήσει όσα ο Μυσσέ, και ο Ροΐδης εζήτησε πολλά από τον βίον. Δεν περιωρίσθη εις τας ευκόλους απολαύσεις, εις τον κόσμον των θεάτρων, όπου επί τινα καιρόν έδρεπεν αναιμάκτως νίκας [91]. Λέγει κάπου ότι διά τους ποιτάς της ρωμαντικής σχολής η γυνή ήτο «κλίμαξ αισθηματικής ανόδου εις τους ουρανούς»· αυτή ήτο και η ιδική του αντίληψη. Μετ' ολίγα έτη συνεπλήρου την ιδέαν του γράφων επί λευκώματος: Οσάκις επιχειρεί τις ν' ανέλθη μετά γυναικός εις ουρανόν, αδύνατον είναι να προγνωρίζη, εάν επιβαΐνη του άρματος του Φαέθοντος ή του Προφήτου Ηλία».

Λεπτός και ευγενής, όπως ήτο, ουδέποτε προέβη εις εκμυστηρεύσεις, ουδέ καν, όπως οι πλείστοι των γραφόντων, εξεμεταλλεύθη τα επεισόδια του αισθηματικού του βίου προς φιλολογικούς σκοπούς· εν τούτοις δύναται τις να μαντεύση ότι είχαν επιβή ποτε του άρματος του Φαέθοντος, ότι σκληρά και μακρά αισθηματική κρίσις εδήλητηρίασε τα έτη της δευτέρας του νεότητος. Ποίον ακριβώς υπήρξε το δράμα και ποία η ηρωίς, ούτε γνωρίζομεν ούτε εφροντίσαμεν να πληροφορηθώμεν. Σημειούμεν δε μόνον το πράγμα, διότι οδυνηρά ανάμνησις της χαθείσης ή μάλλον μη επιτευχθείσης ευτυχίας διαφαίνεται εις την μελαγχολίαν πολλών έργων του και εις την πικρίαν μερικών άλλων ([92].

Εις αυτάς τας αισθηματικές απογοητεύσεις όσον και εις την ωτικήν τον πάθησιν αποδοτέος ο κλαυσίγελως εκείνος, όστις τόσον συχνά εμφωλεύει εις τας σελίδας του, ως και ο συχνάκις αρνητικός χαρακτήρ των άλλως βαθειών σκέψεών του.

Ελέχθη ενίοτε ότι και τα υλικά του ατυχήματα συνέτρεξαν εις τον ιδιάζοντα τούτον χαρακτήρα του έργου του. Είνε ακριβές ότι βραχύ μετά το 1870, «την πατρικήν κληρομίαν διαιρέσας εις χρήματα, άτινα ηδύνατο να χάση και εις τίμιον όνομα, όπερ δεν τω εσυγχωρείτο να ριποκινδυνεύση, μέτοχος μεν υπήρξε πανταχού ουδαμού όμως ανεμίχθη ούτε ως ιδρυτής, ούτε ως σύμβουλος, ούτε ως παραχωρητής ή κήρυξ ανυπάρκτων εκατομμυρίων [93] », απώλεσεν εντός σχετικώς βραχέος χρόνου το πλείστον της μεγάλης πατρικής περιουσίας. Αλλά την καταστροφήν ταύτην υπέστη μετά πλείστου στωικισμού, θα υφίστατο δε και μετ' αδιαφορίας, εάν δεν είχε την εν ευμαρεία παντοτε ζήσασαν μητέρα του και εάν δεν τω επεβάλλετο η ανάγκη να περιορίση τον πλουτισμόν της βιβλιοθήκης του [94].

Διά τούτο μόνα ίχνη της υλικής του καταστροφής υπήρξαν, όσον αφορά εις την φιλολογικήν του παραγωγήν, όσα έμαθε περί του τρόπου καθ' ον ιδρύονται ή διευθύνονται αι μετακλεπτικά (ως έλεγε) εταιρείαι και πολλάί άλλαι επιχειρήσεις. Επί καιρόν δε ο χρηματιστικός κόσμος, ον είχεν τόσον καλώς, πλην αδρά δαπάνη, γνωρίση, απετέλεσε τον στόχον των οξυτέρων του βελών.

Ούτω λ. χ. έγγραφεν εν τω «Ασμοδαίω» (αρ. 3):

«Αδίκως, νομίζομεν, κατηγορούνται ως όλως στείραι και άγονοι αι παρ' ημίν μεταλλευτικάί επιχειρήσεις, εν ω απ'εναντίας επί των ερειπίων εκάστης ηγέρθη μέγαρον μεγαλοπρεπές και καλλιμάρμαρον.

Πρέπει όμως να ομολογήσωμεν ότι εφάνημεν οπωσοούν αχάριστοι προς τους ιδρυτάς των τοιούτων εταιρειών, αφήνοντες αυτούς ν' ανεγείρωσι μέγαρα ίδια δαπάνη εν ω, αν εις παν άλλο μέρος του κόσμου έπραττον ούτοι όσα έπραξαν παρ' ημίν, ήθελον φιλοξενείσθαι και διατρέφεσθαι δαπάνη του δημοσίου».

Επίσης εν τω 5ω αριθμώ του αυτού φύλλου έδιδε την εξής ανάλυσιν

περιουσίας χρηματιστού.

Δάκρυον ορφανού.....	0,02
Στεναγμοί χήρας.....	0,01
Πείνα συνταξιούχου.....	0,01
Εύνοια Τούρκου.....	0,03
Ελαστικότης κώδικος.....	0,05
Νωθρότης εισαγγελέως....	0,03
Ευήθεια μετόχου.....	0,85

1,00	

* * * * *

[76] Ταύτα εδημοσιεύθησαν κατά το πλείστον εις το «Ημερολόγιον» του Ασωπίου, έν, «Οι Βρυκόλακες του Μεσαιώνος» εις το «Ημερολόγιον» του Βρετού (1869) και δυο, αι «Αίτνειαι Αναμνήσεις» και «Οι Ρωμαίοι Δούλοι», εις τον «Παρνασσόν» του Μανιτάκη.

[77] Κατά πληροφορίαν του ειδικωτάτου κ. Παλαμά.

[78] Βλ. λ. χ. τ' άρθρα του περί Ζωγραφικής και των Γραφουσών Ελληνίδων. Εν τω πρώτω των άρθρων τούτων εξάιρεται το τάλαντον των νεοτάτων τότε ζωγράφων Χατζοπούλου, Φωκά και Ιωαννίδου, εν δε τω δευτέρω εκείνο της τελείως αγνώστου τω συγγραφέι κυρίας Αρσινόης Παπαδοπούλου.

[79] Λ.χ. τον Βηλαράν.

[80] Λ.Χ. αι προς τον Ψυχάριν, τον Λενορμάν κτλ.

[81] Πρόλογος «Παρέργων» σ. κγ'

[82] Από του Προλόγου του «Οδοιπορικού».

[83] Πρόλογος των «Παρέργων» σ. ιγ'.

[84] Η αυτή παρατήρησις δύναται να γείνη διά τον Ανατόλ Φρανς, όστις και πολλά άλλα σημεία κοινά έχει με τον Ροϊδη: τας ιστορικοακκλησιαστικής μελέτας, την φιλολογικήν κριτικήν, τα σατυρικά πολιτικά έργα κτλ.

[85] «Αι μάγισσαι του Μεσαιώνος» (Ημερολ. Ασωπίου 1868), «Οι Ρωμαίοι Δούλοι» και ο «Χριστιανισμός» («Παρθενών» 1872, «Απόκρυφα και Συναξάρια» («Εστία», 1892).

[86] «Η αμφίβολος ζωή», «Τα στίγματα» (εν τοις «Παρέργοις»), «Παθογένεια», «Δαμαλιδομαχία» (εν τη «Ποικίλη Στοά») κτλ. κτλ.

[87] Βλ. λ. χ. το θαυμάσιον «Περί ληστείας» άρθρον της 28 Μαΐου 1870.

[88] «Ωρα» 1 Ιαν 1879.

[89] Ο Ροΐδης, κατά μίμησιν του ιταλικού συστήματος, είχε ιδρύση εν τω οίκω του «ακαδημίαν ξιφασκίας». Συμμετείχον αυτής πάντες οι περί τα όπλα ενασχολούμενοι, ων πολλοί ζώσιν ευτυχώς εισέτι. Ο κ. Κλέων Ραγκαβής μοι διηγείτο μάλιστα εν Βερολίνω πώς ο μετ' αυτού γυμναζόμενος Μανώλης ολίγον έλειψε μίαν ημέραν ν' απολέση τον έτερον των οφθαλμών. Της αγάπης του Ροΐδου διά την ξιφασκίαν μένουσι τεκμήρια ο πρόλογος του εις την «Οπλομαχικήν» του Ν. Πύργου (1875) και λεπτόν διήγημα «Η πρώτη του μονομαχία». (Εστία Ιανουάριος 1893).

[90] «Και μία παράδοξος ακόμη από τας πολλές ιδιότητας του· ο κ. Ροΐδης κάμνει κάτι καρικατούρες πρώτης κωμικότητος· όποιος τον καταφέρει και του δείξη μερικές τοιαύτας, θα θαυμάση, θα γελάση, θα ξεκαρδισθή». (Άρθρον Μποέμ περί Ροΐδου, «Σκριπ», 8 Μαΐου 1896).

[91] Εις το διήγημα «Η πρώτη του μονομαχία» σκώπτει «τους απογόνους του Αλκιβιάδου και Αριστίππου», οίτινες «ποτίζουσι καμπανίτην και κατατρώγουσι διά των οφθαλμών» τας γεγηρακυίας και εψιμυθωμένας Φρύνας της γαλλικής οπερέττας. Δεν διέφερεν όμως και αυτός των «νεανίσκων και πρώην τοιούτων» ους περιγράφει ή καθ' ότι εστρέφετο προς τα νεώτερα και ευειδέστερα στοιχεία των γαλατικών θιάσων. Τοιούτοι θρίαμβοι ήσαν εννοείται αρκετά δαπανηροί. Ότε δε μετά τίνα έτη φίλος του τον ηρώτα εάν δεν μετεμελήθη διά τας εικοσιπεντακισχιλίους δραχμάς ας εδαπάνησε διά ωραίαν πριμαδόνα, ο Ροΐδης απήντησε το εξής αμίμητον: «Ο κ. Σ. (διευθυντής χρεωκοπησάσης Ασφαλιστικής εταιρείας) μου εκόστησε τα διπλάσια και δεν μοι αφήκε καν τας αυτάς ευχαρίστους αναμνήσεις».

[92] Βλ. την ζηηρότητα μεθ' ης περιγράφει «την ανησυχίαν, την ζήλειαν, τας στερήσεις και τ' άλλα βάσανα του έρωτος» εν τη «Ψυχολογία Συριανού συζύγου». Πρβ. αυτόθι και τα εξής: «Τας πύλας της υπερτάτης ηδυπαθείας δεν δύναται να μας ανοίξη ούτε σεμνή παρθένος, ούτε φιλόστοργος σύζυγος, ούτε υπεραγαπώσα ημάς ερωμένη, αλλά μόνον γυνή φιλάρεσκος, ιδιότροπος και ουχί καθ' ημέραν καλή».

[93] Βραχείαι τινες παρατηρήσεις επί της υπ' αριθ. 564 του 1875 αποφάσεως του Εμποροδικείου Αθηνών σ. 2 — 3. Το φυλλάδιον τούτο διδάσκει ότι, όπως ο Βωμαρσαί, ο Ροΐδης εδεικνύετο όταν η ανάγκη το εκάλει δικηγόρος πρώτης τάξεως, όστις όμως δεν ελησμόνει ότι ήτο και φιλόλογος. Αι προτάσεις του όπως αι του πατρός του «Φιγαρώ», είνε άξια συλλογής εις ανθολογίαν.

[94] «Δεν ημπορώ πλέον ν' αγοράσω βιβλία» είνε το μόνον παράπνον όπερ ήκουσαν οι στενοί του φίλοι.

* * * * *

IV

Τα έτη του αγώνος. — Ο «Ασμοδαίος» και η πολιτική. — Ο «καυγάς» περί συγχρόνου Ελληνικής ποιήσεως. — Η Εθνική Βιβλιοθήκη.

Τα έτη δεκαετούς σχεδόν περισυλλογής και μελέτης διεδέχθη περίοδος αγώνων παντοειδών και ποικίλων. Ο Ροΐδης αναλαμβάνει την έκδοσιν σατυρικού φύλλου και ταχθείς μετ' ου πολύ εις το πλευρόν του Τρικούπη, μετέχει όλων των διπλωματικών και πολιτικών τούτου αγώνων.

Ο Ροΐδης δεχθείς να γείνη εισηγητής ποιητικού του Παρνασσού διαγωνίσματος, περιπλέκεται εις πολύμηνον αγώνα μετά του Αγγέλου Βλάχου και όσων εδόξαζον ότι αδύνατον είναι να μη υπάρχη ποιήσις εν τη συγχρόνω Ελλάδι, αφ' ου, συν τοις άλλοις, πολλοί τούτων ήσαν ακραδάντως πεπεισμένοι ότι ήσαν ποιηταί.

Τέλος ο Ροΐδης δέχεται την θέσιν εφόρου της Εθνικής Βιβλιοθήκης· εις εποχήν δε καθ' ην διορισμός εις δημοσίαν θέσιν ήτο πράγμα κατ' εξοχήν εφήμερον, ο δεχόμενος δημοσίαν θέσιν ανελάμβανε συνάμα δεινόν και άχαριν αγώνα κατά της λεγεώνας των προκατόχων και επιδόξων διαδόχων του.

*

* *

Ο «Ασμοδαίος»! Πόσον ζωηράν ανάμνησιν εκράτησεν η κοινή γνώμη του εβδομαδιαίου εκείνου φύλλου, όπερ έζησε μόλις δεκαοκτώ μήνας και εξέπνευσε προ τριακονταπέντε ετών. Η υστεροφημία αύτη δεν είναι αδικαιολόγητος. Ουδέποτε η Ελλάς εγνώρισε φύλλον τόσον ευφυές, τόσον λεπτόν, τόσον καλλιτεχνικόν και τόσον ανεξάρτητον, φύλλον έχον τη αληθεία τα τέσσαρα ταύτα προσόντα εις τοιούτον βαθμόν, ώστε είναι ζήτημα εάν δεν ήτο δυσαναλόγως καλόν διά το κοινόν μας και εάν, όπως ελέχθη διά τον Τρικούπην, «δεν μας έπιπτε πολύ».

Είνε τετριμμένη αλήθεια ότι τίποτα δεν γηράσκει ταχύτερον σατυρικού φύλλου, και οι λόγοι τούτου είναι τόσον προφανείς, ώστε δεν χρήζουσιν αναπτύξεως. Εν τούτοις διεξελθών εσχάτως ολόκληρον την συλλογήν του «Ασμοδαίου», επείσθην ότι ούτε εγήρασεν ούτε έπαυσε να είναι διά πλείστους αφρούρητος αποθήκη αττικού άλατος.

Εις την αιωνίαν ταύτην νεότητα συντελούν τα μάλιστα αι αριστοτεχνικαί γελοιογραφίαι, του κ. Θέμου Αννίνου, αλλ' όχι ολιγώτερον η υπό ποικίλα ψευδώνυμα ποικίλη όσον και άφθονος συνεργασία του Ροΐδου.

Δεν πιστεύω ποτέ ουδ' εις τάριστα των ευρωπαϊκών σατυρικών περιοδικών να έγινε τόση σπατάλη πνεύματος και δη πνεύματος τοιαύτης ποιότητας· πνεύματος όπερ μεταπηδά από των «gaminerie» ενός μποέμ, εις την λεπτήν ειρωνείαν Άγγλου χιουμουριστού, διά να εξαρθή τέλος εις την βαθείαν πολιτοκοινωνικήν σάτυραν ενός

Λουκιανού, ενός Σουίτ, ενός Σαμφώρ.

Εξηγούμαι διά παραδειγμάτων. Ο «Ασμοδαίος» (αριθ. 4) περιέχει την εξής ειδοποίησιν:

«Την γελοιογραφίαν του παρόντος φύλλου κατέφαγεν η αδιακρισία του νιτρικού οξέως. Ζητούντες συγγνώμην παρά των συνδρομητών διά το χημικόν δυστύχημα υποσχόμεθα αυτοίς εν τω επομένω φύλλω λαγούς με πετραχήλια».

Ενταύθα το πνεύμα δεν ανυψούται άνω του επιπέδου ευφυούς και λεπτής παιδιάς. Πρόκειται όμως περί απλής ειδοποιήσεως.

Διεξερχόμενοι δε τας «Σκνίπας» σημειούμεν, κατά τύχην, τα εξής:

«Παρατηρούντες προχθές εν Φαλήρω τας καλλίστας εκεί δεσποινίδας και ωραίας κυρίας ομολογούμεν, ότι αληθές κηπουρικόν θαύμα επέτυχεν η Εταιρεία, κατορθώσασα να μεταφυτεύση επί αλμυράς άμμου τόσον εύοσμα άνθη και τόσους ευώδεις καρπούς. Έπρεπεν όμως να φυτευθώσιν εν τω γυμνώ τούτω παραδείσω και δένδρα τινά οιουδήποτε είδους. Πιστεύωμεν ότι το της γνώσεως του καλού και του κακού ήθελεν αναπτυχθή εκεί θαυμασίως».

Το πνεύμα γίνεται λεπτότερον, χαριέστερον, πρωτοτυπότερον αλλά μένει πνεύμα χιουμοριστού παίζοντος και γελώντος· αλλά τότε, όταν ο Ροΐδης γράφη σκέψεις ως τας εξής:

«Αποστολή παρ' ημίν της Εκκλησίας είνε να μάς οδηγήση ουχί εις τον Ουρανόν αλλ' εις την Κωνσταντινούπολην».

«Η φιλομάθεια του Έλληνος πολύ ομοιάζει την ευσέβειαν του Ιταλού χωρικού, όστις γίνεται καπουκίνος, ουχί όπως κατακτήση τον παράδεισον, αλλά μόνον όπως τρώγει χωρίς να σκάπτη».

«Καθ' ην ώραν πίπτει βροχή νομοσχεδίων, λαμβάνομεν και ημείς το θάρρος να υποβάλλωμεν το ακόλουθον· Περί τηρήσεως των κειμένων νόμων».

Όταν, λέγω, γράφη τοιαύτας σκέψεις, ασφαλώς συνοψίζει εν υπογραμματική και καλλιλογική μορφή τας κυριωτέρας των κατατρυχουσών την νεωτέραν Ελλάδα ασθενειών: το μονομερές του παρ' ημίν θρησκευτικού αισθήματος, την προς τας σκληράς και επιπόνους, αλλά πράγματι και τας μόνας προσοδοφόρους εργασίας απέχθειαν, τέλος την μαστίζουσαν ημάς ανέκαθεν νομοθετικήν μανίαν, ήτις μας προσομοιάζει προς ασθενείς οίτινες, αντί ν' ακολουθήσωσι προδιαγραφείσαν δίαιταν, ελπίζουσι Θεραπείαν διά της αδιακόπου ανανεώσεως συνταγών.

Η σύνταξις του «Ασμοδαίου» υπήρξεν η γέφυρα, ήτις ωδήγησε τον Ροΐδην προς την πολιτικήν. Τίποτε, ούτε παραδόσεις οικογενειακάι, ούτε συμφέροντα, ούτε προσωπική διάθεσις, συνέδεον τον Χίον

ομογενή με τα πολιτικά.

Κατ' αρχάς ο «Ασμοδαίος» ήτο φύλλον καθαρώς κωμικόν· ταχέως όμως η κατά βάθος εξόχως πατριωτική και τιμία φύσις του Ροΐδου παρεσύρθη εκ της ακριβεστερας αντιλήψεως της καταστάσεως.

«Το ν' ασχολήται τις εν Ελλάδι, γράφει κάπου, εις γενικά και απλώς θεωρητικά ζητήματα είνε περίπου το αυτό, ως εί χειρουργός, περικυκλούμενος υπό ηλκωμένων, αντί να μεταχειρίζεται την μάχαιραν και το πυρ κατά της σαπράς σαρκός, κατεγίνετο συντάσσων πραγματείας περί πλαιμίας και φαγεδαίνης».

Αγανακτήσας λοιπόν κατά της πολιτείας του Βούλγαρη «δεσποτικού άνευ έρωτος προς την τάξιν και στασιαστού άνευ έρωτος προς την ελευθερίαν» (Αναστ. Βυζάντιος [95]), κατά της παραβιάσεως και αυτών των τύπων του Συνταγματικού πολιτεύματος, της διά εκλογικής νοθείας και παντοίας αυθαιρεσίας παρεισφρήσεως εν τη Βουλή ή τη Διοικήσει παντός αμφιβόλου στοιχείου, της μεταβολής εις οίκον σιμωνίας αυτών των υπηρεγείων της δικαιοσύνης και της παιδείας [96] ο «Ασμοδαίος», μ' ερυθρούς εξ αγανακτήσεως τους οφθαλμούς [97], αντήλλαξε τα κρόταλα του γελωτοποιού αντί του μαστιγίου της σατύρας [98].

Ποίαν δε χρήσιν έκαμε της μαστιγός του μαρτυρούσιν οι εκδαρέντες ώμοι εκείνων, καθ' ων αύτη απηνώς κατεφέρετο. Η τύχη τούτων ολίγον ήτο αξιόζηλος· «τους περιέμενεν, όπως έγγραφεν ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης [99], οδυνηρόν μαρτύριον, καθώς εκείνο το οποίον εφεύρεν ο φίλος μου Αλή πασσάς διά τον Κατσαντώνη».

Οι αναγινώσκοντες σήμερα τον «Ασμοδαίον» ευρίσκουσιν ενίοτε υπεράγαν προσωπικόν τον χαρακτήρα των επιθέσεων του. Από φιλολογικής όμως απόψεως εξετάζων το πράγμα πρέπει τις να ενθυμηθή ότι σχεδόν πάντες οι οξείς σατυρικοί, πολιτικοί τε και φιλολογικοί αγώνες, μετετράπησαν αρκετά ταχέως εις προσωπικούς. Τί ήσαν αι κατά του φίλου του Φρειδερίκου ακαδημαϊκού Maurperts σάτυραι, ας τόσον θαυμάζει ο Μακωλέυ [100], ή δριμείαι προσωπικαί επιθέσεις ηρτυμέναι με αμφιβόλου ποιότητος αστεία; Δια πόσας σατύρας του Βολταίρου δεν δύναται τις να είπη το αυτό; Εξ άλλου είνε γνωστόν ότι ο Βολταίρος εδημοσίευσε σατύρας υπό ονόματα φίλων του· και κατά τούτο τον εμιμήθη ο Ροΐδης [101].

Η πτώσις του Βούλγαρη είχε γεννήση μεγάλας ελπίδας, αίτινες δεν διήρκεσαν πολύ. Η μετά τας εκλογάς σχηματισθείσα συμμαχική Κυβέρνησις Κουμουνδούρου — Ζαΐμη, διώκησεν ίσως ευπρεπέστερον και συνταγματικώτερον, αλλά δεν εγκατέλιπε την μέθοδον της «κομματικής» διοικήσεως. Όπως δ' είχε δείξη επανειλημμένως ο «Ασμοδαίος», ο Σηλητισμός δεν ήτο άλλο ή απόρροια δωδεκαετούς τοιαύτης πολιτικής. Έρχισε λοιπόν ο Ροΐδης να πολεμή κατά του Κουμουνδούρου, ον προσωπικώς υπερηγάπα και διά την γλυκύτητα του ήθους και διά την έλλειψιν πάσης επιδιώξεως ατομικών συμφερόντων

[102], ολίγον δε κατ' ολίγον προσεκολλήθη εις τον Χαρίλαον Τρικούπην. Πρόσφατα φαινόμενα μάς επιτρέπουν να εννοήσωμεν καλλίτερον τα τότε προς τον Τρικούπην αισθήματα του Ελληνικού λαού. Όπως τα μέσα και κατώτερα στρώματα της κοινωνίας πιστεύουσι μάλλον εις την θαυματουργόν δράσιν βοτάνου ή εις μακράν διάιταν, ούτω και οι νέοι πολιτικοί λαοί, κυρίως όταν τύχη να ώσι μεσημβρινοί, επιζητούσι την σωτηρίαν από μέσα ταχέα και απλά, προσδοκώντας ταύτην από νόμους ή από άτομον, προ παντός δ' από τους νόμους ους θα συντάξη το άτομον. Το κοινωνικόν τούτο φαινόμενον, γνωστόν σήμερον υπό το όνομα «Μεσσιανισμός», είχε αναφανή και μετά το 1875, ακριβέστερον δε αφ' ου κατεδείχθη ότι τα ανατρέψαντα τον Βούλγαρην κόμματα δεν είχαν την πρόθεσιν ή την δύναμιν να βελτιώσωσιν ουσιωδώς τα κακώς κείμενα. Την εκκόλαψιν του «Μεσσιανισμού» υποβοηθήσιν πάντοτε και δειναί εξωτερικά περιστάσεις, καταδεικνύουσαι το επείγον της ανάγκης της πολιτικής μεταβολής. Σπανίως δε ήτο δεινότερα η θέσις του Ελληνισμού ή κατά την συνθήκην του Αγίου Στεφάνου.

Ολίγοι Έλληνες έσχον ποτέ τα προσόντα όσα παρουσίαζε περί το 1878 ο Χαρίλαος Τρικούπης. Εκ μεγάλων οικογενειών πατρόθεν και μητρόθεν έλκων το γένος, έχων μόρφωσιν οίαν δεν έσχε ποτέ άλλος Έλληνας και επιβολήν όσην μόνος ο Καποδίστριας, ζήσας επί πλείστα έτη εις την Εσπερίαν και κατακτήσας την συμπάθειαν και την εκτίμησιν πάντων των εις τα της Ανατολής ενασχολουμένων, αγαπώμενος υπό των Ριζοσπαστικών στοιχείων ως συγγραφεύς του «Τίς Πταίει;», και αποσπάσας την εμπιστοσύνην των συντηρητικών διά της πράγματι αγγλικής του εξαμήνου διοικήσεως του 1875, ήτο φυσικόν να γεννήση άπειρον ενθουσιασμόν και απείρους ελπίδας.

Τα αισθήματα ταύτα ταχέως συνεμερίσθη ο υπό ψυχρά και σκεπτικά προσχήματα βαθύς και ενθουσιώδης πατριωτισμός του Ροΐδου. Κατεκτήθη λεληθότως. Κατ' αρχάς εις τους παρατηρούντας ότι ο «Ασμοδαίος» τρικουπίζει, απήντα ότι ο Τρικούπης ασμοδαίζει. Από του 1877 όμως ετάχθη απροκαλύπτως παρά το πλευρόν του εκ Μεσολογγίου πολιτευτού, συμμερισθείς όλα τα αισθήματα των θερμοτέρων Τρικουπικών και δη του φανατισμού εκείνου, όστις ίσως υπήρξεν η κυριώτερα αδυναμία και η βαθυτέρα αιτία της σχετικής αποτυχίας του Τρικουπικού κόμματος. Εις τους μέχρι οστέων Τρικουπικούς το υπηρετείν άλλο κόμμα εφαινετο έγκλημα προς την πατρίδα αφ' ου εις τα όμματά των ουδεμία εκτός του ειδώλου των υπήρχε σωτηρία.

Υπό τοιαύτην δε ψυχολογικήν επίδρασιν έγραψε τω 1879 ο Ροΐδης το Γεννηθήτω Φως, διπλωματικόν φυλλάδιον όπερ, καίπερ είνε έν εκ των ευφρεστέρων και μάλλον μελετημένων έργων του συγγραφέως, προτιμότερον θα ήτο ίσως να μη είχε γραφή.

Δίκαιον όμως εις όλα ταύτα είνε να προστεθή ότι, όπως ορθώς το ετόνισεν ο κ. Κακλαμάνος [103], «ο ανήκων επί τριακονταετίαν εις κόμμα, αλλά σπανίας ευθύτητος και ειλικρινείας Ροΐδης, είνε ο

ειπών τας σκληροτέρας αληθείας εις τα κόμματα. Παρ' αυτώ η κατ' επίφασιν αντιφατική αύτη στάσις εξηγείται άριστα, διότι ο μόνος λόγος δι' ον ετρικούπιζε μετά τοσούτου ενθουσιασμού ήτο ότι είχε την πεποίθησιν ότι μόνος ο Τρικούπης ηδύνατο ν' αποσπάση τον καρκίνον εκείνον, εις ον απέδιδε τον διανοητικόν μαρασμόν, [104] την εσωτερικήν κακοδαιμονίαν και τους εξωτερικούς εξευτελισμούς της δυστυχούς ταύτης χώρας».

Αλλ' ας έλθωμεν εις τον περί συγχρόνου ποιήσεως αγώνα.

Χ

Ο αγών ούτος γνωστός εις τους φιλολογικούς κύκλους υπό το όνομα «ο καυγάς με τον Βλάχον» ως εκ του κυριωτέρου αντιπάλου του Ροΐδου [105], ως επίσης και οι λόγοι δι' ους η συζήτησις αύτη τόσην έσχεν απήχησιν, συνωψίσθησαν αρκετά καλώς εν τη πρώτη περί Ροΐδου μελέτη του κ. Ξενοπούλου. («Ποικίλη Στοά», 1891. σελ. 40).

Η πρώτη γνώμη, τολμηρά και αποφασιστική, εξηνέχθη ως εν σχεδίω κατά τινα ποιητικόν αγώνα, εν τη κρίσει της αγωνοδίκου επιτροπείας, ης ο κ. Ροΐδης ετύγχανε εισηγητής. Ο τεχνοκρίτης εκήρυξεν άγονον και ανωφελή ου μόνον τον αγώνα εκείνον,—καθ' ον ουδέν μεν των υποβληθέντων έργων έκρινεν άξιον βραβείου, των πλείστων δ' εξήρε τα γελοία,—αλλά και πάσαν περί ποιητικής παραγωγής απόπειραν εν Ελλάδι, όπου εν τω παρόντι αδύνατον είνε, έλεγε, να βλαστήση ποίησις, ελλείπει των εις την ανάπτυξιν του ποιητού συντελούντων στοιχείων, της περιερούσης ποιητικής ατμοσφαιρας. Κατά της γενικής ταύτης προγραφής διαμαρτυρόμενος ο κ. Άγγελος Βλάχος επεχείρησε ν' αντιτάξη την ποιητικήν φυσιογνωμίαν του Γεωργίου Ζαλοκώστα, ως ισχυρόν επιχείρημα μετ' άλλων πολλών ανισχυροτέρων, εις τα οποία απήντησεν ο Ροΐδης και ανταπήντησεν ο κ. Βλάχος και ήναψεν όντως η μακρά συζήτησις, εις ην και άλλοι έλαβον μέρος και όλοι παρηκολούθουν μετ' ενδιαφέροντος.

Εκτός των προσωπικών —ων αμφίβολον μένει το κέρδος, αμφοτέροι δε οι αντίπαλοι απέχουσιν αμοιβαίως την ευθύνην, —ανεπτύχθησαν τότε εν τη μικρά αιθούση του Παρνασσού εν μέσω πάντοτε πυκνού ακροατηρίου, πολλάί αισθητικά θεωρίαί· αν δηλαδή ο ποιητής γεννώμενος έχη χρείαν των καταλλήλων περιστάσεων, όπως αναδειχθή, αν εινε αναγκαίον το ιδανικόν και οποίον το εν Ελλάδι τοιούτον, αν τω όντι έχη επίδρασιν η περιρρέουσα ατμόσφαιρα, αν ήσαν ποιηταί αληθώς ή στιχοπλόκοι και μιμηταί οι εν Ελλάδι—και μύριοι άλλοι αισθητικοί κόμβοι, οίτινες έδωσαν μεν αφορμήν εις έκχυσιν ευφυίας και κατασκευήν ωραίων σελίδων, αλλά και συνέτειναν πολύ εις την ανάπτυξιν του παρ' ημίν ποιητικού αισθήματος εν γενει, και εις την διαπαιδαγώγησιν προς την υγιά μελέτην και την αληθεστέραν έμπνευσιν των νεωτέρων μας ποιητών [106]

Απήχησις της συζητήσεως έφθασε μέχρι του εξωτερικού, και η Κυρία

Adam αναπτύξασα τα κατά ταύτην απεφήνατο ότι η νίκη έμεινε τέλος εις τον σχόντα, la derniere mot, Ροΐδην. (Οι Σύγχρονοι Έλληνες ποιηταί, Παρίσιοι 1881 σελ. 158). Εν άλλαις λέξεσιν η Ιουλιέττα Λαμβέρ φρονεί ότι ο Ροΐδης ενίκησε, διότι απεστόμωσε τους αντιπάλους του.

Χωρίς να συμμερισθώ την γνώμην του αιμνήστου φίλου Α. Βικέλα, όστις εν τω μέχρις υπερβολής εξικνουμένω πόθο να συμβιβάζη τα διεστώτα επεχείρησεν εμμέτρως ν' αποδείξη, εις τους μετ' αγρίου πάθους παλαιόντας, ότι ήσαν κατά βάθος σύμφωνοι [107], φρονώ ότι ο Ροΐδης ενίκησε όχι μόνον, διότι είχε περισσοτέραν επιμονήν, αλλά διότι είχε και δίκαιον, πλην ότι δεν ενίκησε κατά κράτος διότι έδωκεν υπέρ το δέον δογματικήν μορφήν εις τας ιδέες του.

Εξηγούμαι:

Ψυχραίμως εξετάζων τις μετά πάροδον τριακονταπέντε σχεδόν ετών τα πράγματα, άγεται να πιστεύση ότι έδωκε μεν ο Ροΐδης εις την θεωρίαν του υπερβολικήν πως μορφήν,—αφ' ου και ο ίδιος αναγνωρίζει ότι υπήρξαν παρ' ημίν πολλοί στιχουργοί άξιοι του ονόματος του ποιητού, εν οίς και δύο τότε εισέτι ζώντες, ο Βαλαωρίτης και ο Παράσχος [108], βραδύτερον δε απέδωκε τον οφειλόμενον έπαινον εις την μετά το 1880 αναφανείσαν σχολήν— αλλ' όμως, εάν τις αφήνων τας θεωρητικές συζητήσεις έλθη εις την ουσίαν, θα ίδη ότι η παρούσα γενεά έδωκεν απολύτως δίκαιον εις όλας τας συγκεκριμένας προτάσεις του.

Ποίαι ήσαν αι προτάσεις αύται;

1ον) Ότι κατάλληλος γλώσσα διά την ποίησιν ήτο μόνον η δημοτική. Οι υποστηρίζοντες τω 1877 την πρότασιν ταύτην εν τε τη θεωρία και τη πράξει απετέλουν, εκτός της Επτανήσου, μικράν μειονοψηφίαν. Πρό ολίγου ακόμη το Πανεπιστήμιον απέκλειε την δημοτικήν των ποιητικών του διαγωνισμών. Σήμερον πόσοι είνε οι γράφοντες στίχους εις την καθαρεύουσαν;

2ον) Ότι ποιητάς η Ελλάς είχε μόνους εκ μεν των νεκρών τον Σολωμόν, τον Χριστόπουλον, τον Βηλαράν, τον Ζαλοκώσταν, εκ δε των τότε ζώντων τον Βαλαωρίτην και τον Παράσχον. Ποίον όνομα έχει να προσθέση εις τον κατάλογον τούτον αυστηρός σύγχρονος κριτικός; Το του Κάλβου; Αλλά τότε ο Κάλβος παρεγνωρίζετο αμφοτέρωθεν και εις τον κατάλογον του Ροΐδου αντετίθετο κατάλογος απαρτιζόμενος από τους Σούτσους και τους οπαδούς των, αποκλειομένου μετά περιφρονήσεως του Βηλαρά!!!

Επίσης τίς αμφισβητεί νυν ότι δικαιολογημένοι ήσαν αι επιφυλάξεις του Ροΐδου όσον αφορά εις πολλά των εις Πανεπιστημιακούς διαγωνισμούς βραβευθέντων έργων του Ζαλοκώστα, ή εις την διατύπωσιν και την σύνθεσιν των έργων του Παράσχου «ποιητού ανωτέρου του άσματος του;»

3ον) Αι περί ποιητικής ατμοσφαιράς θεωρίαι του Ροΐδου δύνανται να ελεγχθώσιν ομολογουμένως υπερβολικαί. Ποίος όμως θ' αμφισβητήση σήμερον ότι ούτε ποιητική ατμοσφαίρα ούτε πραγματικοί ποιηταί υπήρχον εν ταις Αθήναις του 1877;

Συγγραφεύς άριστα γνωρίζων την εποχήν εκείνην και καθαρώς αφηγηματικώς εξιστορών τα κατ' αυτήν, ανέπτυξεν εσχάτως ποιον ήτο το πνεύμα της [109], δεν δυσκολεύεται ν' αναγνωρίση ότι ήτο πνεύμα ψεύδους και μιμήσεως. Πνεύμα ρομαντισμού όστις ούτε είχε αναβλύση εν Ελλάδι ούτε καν είχε φθάση, ότε ανεπτύχθη ή ήκμαζεν εν Ευρώπη. «Μας ήρχετο ο Ρομαντισμός κατά το γήρας του, καταπεπτωκώς ήδη και εξηντηλέμενος, διά των οχετών των μυθιστορημάτων, ιδία των γαλλικών... Εντός αυτού του θερμοκηπίου ανεπτύσσετο χλωρωτική η λυρική ποίησις εκείνων των ημερών, ζώσα υπό φως ψευδές και εν ατμοσφαίρα εκνευριστική, ένθα ενοθεύοντο αι ιδέαι και επλαδαρούτο το φρόνημα, παραμελουμένης της πρακτικής σκέψεως και προαγομένης μόνης της απράγμονος ευαισθησίας, της κενής κομπολογίας και του ύδρωτος της εκφράσεως [110] ».

Habemus confidentem rerum. Πράγματι ο Μπάμπης Άννινος ήτο εις την πρώτην γραμμήν της Πλειάδος, εν η συνεσσωματούντο αι ελπίδες του τότε νεοελληνικού Παρνασσού και μετά φίλτρου και αγάπης ομιλεί περί των πρώην συναγωνιστών του.

Θέλετε άλλην απόδειξιν του βασίμου των Ροϊδίων παρατηρήσεων; Λάβετε τον υπό του Ιωάννου Παπαδιαμαντοπούλου, τότε δεκαοκταετούς, εκδοθέντα «Παρνασσόν». Είνε ούτος εν ταυτώ μία συλλογή και έν των «manifestes εκείνων τα οποία, μεταμορφωθείς εις Jean Moreas, τόσον συχνά εξέδωκεν έκτοτε. Ο «Παρνασσός» ήτο έμμεσος απάντησις εις το Πανεπιστήμιον, όπερ εισηγουμένου του κ. Μιστριώτου [111] είχε και αυτό καταδικάση την εν Αθήναις ανθούσαν σχολήν, αποφανθέν ότι «ο όλος αγών δεν ήτο η ερωτική ελεγεία κατά τους τύπους καθ' ους εν τοις βορειοτέροις κλίμασι διεμορφώθη» και συμπεραίνον ότι, επειδή αι πολλάκις επαναληφθείσαι συμβουλαί ουδόλως ελαμβάνοντο υπ' όψιν, «η των κριτών υπομονή εξηντηλήθη, ίσως δε μετ' ου πολύ οι Εχέμβροτοι των ερωτικών ελέγων εύρωσι κεκλεισμένον το τοιούτον είδος της σταδιοδρομίας [112].

Διά του «Παρνασσού» επειράτο ο όμιλος του Παπαδιαμαντοπούλου ν' αποδείξη ότι όχι μόνον η ελληνική ποίησις έζη, αλλά και έθαλλε· όθεν περιελήφθησαν εν τη συλλογή όλα τα αριστουργήματα των ζώντων γνωστών ποιητών και πλείστα έργα της άρτι επιχειρησάσης να επιβή του Πηγάσου νεολαίας.

Λοιπόν, λέγω, ο θέλων να ίδη πόσον ο Ροϊδης είχε δίκαιον ας ανοίξη την συλλογήν εκείνην. Εάν εξαιρέση δύο τρεις άνδρας εις ους αυτός ο Ροϊδης απέδωκε τον αρμόζοντα έπαινον, πάντα τα άλλα ονόματα τα εν τω «Παρνασσώ» συμπεριλαμβανόμενα μας είνε ή άγνωστα τελείως ή τυγχάνουσι γνωστά διά παν άλλο ή διά τα ποιητικά έργα των φερόντων

αυτά. Τα γνωρίζομεν ως ονόματα διακεκριμένων πολιτευομένων, διπλωματών, νομικών, ανωτέρων υπαλλήλων, δημοσιογράφων και ιατρών, αλλά «περί Απόλλωνος ουδέ εις λόγος». Είνε αληθές ότι τα ονόματα των δύο αρχηγών της σχολής του 1870, του Παπαρηγοπούλου δηλαδή και του Βασιλειάδου, δεν εσβέσθησαν ακόμη από του ποιητικού στερεώματος, αλλά πόσοι των νεωτέρων γνωρίζουν εισέτι τους άλλοτε ως αριστουργήματα λογιζομένους στίχους των, ποίος κριτικός τους αναφέρει, και ιδίως (μόνον δείγμα αναμφίρηστον της επιβιώσεως) ποίους έχουσιν ακόμη μιμητάς;

Χ

Ο διορισμός του Ροΐδου εις την θέσιν του εφόρου της Εθνικής Βιβλιοθήκης εξέθηκεν αυτόν, ως ελέγομεν, εις τας επιθέσεις πάντων των ορεγομένων την θέσιν ταύτην, πρώην εφόρων είτε μη. Τας αηδίας τοιούτου αγώνος, διεξαγομένου διά τριών συγχρόνως εφημερίδων, φαντάζεται τις ευκόλως. Ας μη αγανακτώμεν όμως υπέρ το δέον επ' αυταίς, σκεπτόμενοι ότι τοις οφείλομεν έν αριστούργημα: την Εθνικήν Βιβλιοθήκην εν έτει 1880.

Το φυλλάδιον τούτο, όπως αι Παρατηρήσεις επί της αποφάσεως του Εμποροδικείου του 1875, μας κάμνει σχεδόν να λυπούμεθα ότι ο Ροΐδης δεν έπεσε θύμα ποικιλωτέρων σκευωριών, οπότε θα τω εδίδοντο περισσότεραι αφορμαί να επιδείξη το πολυσχιδές της συγγραφικής του μεγαλοφυίας.

Όπως η κακοπιστία μεσίτου και η μωροπιστία δικαστών τω παρέσχε αφορμήν να φανερώση τι ήξιζεν ο κάλαμος του πραγματευόμενος νομικά ζητήματα, ούτω και αι επιθέσεις του 1880 του επέτρεψαν να δείξη μετά πόσης χάριτος, σαφηνείας και πνεύματος εξέθετε τα ξηρότερα των διοικητικών ζητημάτων καθιστών επαγωγούς και τας περι ταξινομήσεων βιβλίων συζητήσεις.

Οποίαν αμίμητον τη αληθεία εικόνα το σπινθηροβολούν φυλλάδιον μας δίδει της τότε Εθνικής Βιβλιοθήκης, με τους βοηθούς «εις ους πολύ μάλλον θα ήρμοζε το όνομα βοηθουμένων», με τους επιστήμονας εκείνους οίτινες επισκεπτόμενοι την βιβλιοθήκην «ανελογίζοντο μετ' αποθαρρύνσεως της επιστήμης το μήκος και του βίου το βραχύ», με τους σφετερισμούς εκκλησιαστικών βιβλίων δι' ους «άχθεται τις έτι μάλλον σκεπτόμενος εις τίνας ήσαν τα βιβλία ταύτα χρήσιμα και ότι ενδέχεται ν' ασπασθή τας χείρας, αίτινες εξετέλεσαν τον ασυνείδητον ακρωτηριασμόν»• επί πάσι δε με το συμπέρασμα ότι «ως εν Ελβετία οικοδομούνται αι οικίαι όπως ανθίστανται κατά της χιόνος, εν Ολλανδία, κατά της πλημμύρας και εν Μεξικώ κατά των εφόδων της ανεμοζάλης, ούτω και εν Ελλάδι πρέπει να κατατάσσονται αι βιβλιοθήκαι όπως κάλλιον αντέχωσι κατά των εφόδων της πολιτικής».

Εννοείται ότι η ευφυία και η λογική της Εθνικής Βιβλιοθήκης δεν απεστόμωσαν τους αμφισβητούντας αυτώ την θέσιν. Αλλ' εν τη

απαντήσει τούτων τόσον αφειδής εγένετο χρήσις των επιθέτων «αναιδής, ιοβόλος, βάτραχος, ασυνείδητος, όφης, μιαρός, κόραξ, άνανδρος, ψιπτακός, δολοφόνος και άλλων ομοίων», ώστε ο Ροϊδης, αισθανόμενος την ανάγκην ν' αμυνθή έκρινεν ανάξιον εαυτού ν' απαντήσει με την υπογραφήν του. Η δε Σύντομος Απάντησίς του φέρει την υπογραφήν του πρώην κλητήρος της Βιβλιοθήκης Μιχαήλ Καρατζά.

* * * * *

[95] Βλ. σελ. κα' της Εισαγωγής του Αλ. Βυζαντίου εις τα «Έργα» του αδελφού του (Τεργέστη, 1893).

[96] Ο διαπυθθανόμενος διατί οι Έλληνες οι ανεχθέντες τόσας και τοιαύτας κυβερνήσεις επανέστησαν σχεδόν κατά του τελευταίου υπουργείου Βούλγαρη, πρέπει να ενθυμηθή 1ον) ότι αι προμνησθείσαι κυβερνήσεις, εάν παρεβίαζον την ουσίαν του συντάγματος, ίδια διά της συγχύσεως των εξουσιών, τουλάχιστον εσέβοντο τους τύπους· 2ον) ότι τα μέλη των, εάν ηνείχοντο να κλέπτωσιν οι πέριξ αυτών, εδυσανασχέτουν συχνάκις επί τούτω, και πάντως δεν έκλεπτον ασυστόλως οι ίδιοι· 3ον) ότι, από απόψεως των προσώπων, η «στρούγγα» των στηλιτών εστρατολογήθη αφεθείσης κατά μέρος πάσης οιασδήποτε προλήψεως κοινωνικής ή άλλης. Όθεν δύναται τις να είπη ότι η πεσούσα κατ' Απρίλιον 1875 κυβέρνησις είχεν εις μεγαλύτερον βαθμόν όλας τας κακίας, αίτινες εστιγμάτισαν παρ' ημίν το κοινοβουλευτικόν πολίτευμα και προς τούτοις δεν ησθάνετο καν την ανάγκην να τας κρύψη· εστερείτο δηλαδή της υποκρισίας εκείνης, ην ο Λαρωσεφουκώ χαρακτηρίζει ως έκφρασιν σεβασμού της κακίας προς την αρετήν, και ήτις πάντως εμποδίζει, όπως η πρώτη υπερβή ωρισμένα όρια. Διά πάντα ταύτα, παρά την παρουσίαν εν τω Βουλγαρικώ κόμματι εντίμων ονομάτων, πάσα σχεδόν η υγιής μερίς της κοινωνίας είχεν εν τέλει ταχθή κατ' αυτού.

[97] Το φύλλον της 13 Απριλίου 1875 (αρ. 15) αρχίζει διά των εξής: «Εις το μουσεϊον του Βατικανού ευρίσκεται αρχαϊον άγαλμα Σατύρου του οποιου τα χείλη διαστέλλει ακράτητος γέλως. Τοιαύτη όμως ήτο η τέχνη του έλληνος λιθοξόου, ώστε ο μετά προσοχής το έργον του παρατηρών ευθύς εννοεί ότι αν δεν ήτο εκ μαρμάρου ο γελών ούτος Σάτυρος, μετ' ολίγον ήθελε κλαύσει πικρώς. Ο «Ασμοδαίος» δεν είνε μαρμάρινος και διά τούτο ζητεί συγνώμην παρά των αναγνωστών αυτού αν είνε σήμερον οπωσοούν κόκκινοι οι οφθαλμοί του».

[98] Από του 16ου φύλλου ο «Ασμοδαίος» εκάλεσεν εαυτόν ουχί πλέον κωμικήν, αλλά σατυρικήν εφημερίδα.

[99] Αυτόθι τόμ. Α' σελ. 217.

[100] «Φρειδερίκος ο Μέγας» (εν τοις Essays.)

[101] Βλ. Σύντομος απάντησις εις την «αλήθειαν περί της Εθνικής

Βιβλιοθήκης» του Χ. Μελετοπούλου υπό Μιχαήλ Καρατζά πρώην κλητήρος αυτής. Επίσης εις την κριτικήν του Πολυλά επί των «Ειδώλων» απάντησις φέρει την υπογραφήν του κ. Στ. Στεφάνου («Άστου», 18 και 19 Ιουνίου 1893).

[102] Εν λαμπρώ χαρακτηρισμῷ του Κουμουνδούρου. («Ασμοδαίος» αρ. 47 και 48) ἔγραφεν· «Ἀληθές εἶνε ὅτι εἰς τὴν γενικὴν ταύτην διανομὴν (τῶν ρουσφετίων) ἓνα μόνον ἄνθρωπον ελησμόνησε, τὸν εαυτὸν του. Ἐνεκα τούτου θαυμάζομεν καὶ αγαπῶμεν αὐτὸν ὡς ἰδιώτην· ὅση ὁμως καὶ ἀν εἶνε ἡ ἔνεκα τούτου προσωπικὴ ἡμῶν συμπάθεια, βαρὺ ὀπωσδήποτε ἀποβαίνει τὸ θέαμα ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος μεταβαλλομένης εἰς λειβάδιον κομματικῆς κτηνοτροφίας».

[103] «Νέον Ἄστου» 9 Ἰανουαρίου 1904.

[104] Ἐγραφεν εἰς τὰ «Πάρεργα» σ. 218. «Ἡ διάνοια τοῦ Ἑλλήνος εἶνε ἀγρὸς τὸν ὁποῖον οὗτος ἀφίνει ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ χέρσον, διότι γνωρίζει ὅτι ἡ δαπάνη τῆς καλλιιεργείας δὲν ἠθέλε καλυφθῆ ὑπὸ τοῦ προϊόντος. Πρὸς τί λ.χ. νὰ κοπιάσῃ τις ὅπως γείνη Ἑλληνιστῆς, κινδυνεύων ν' ἀποθάνῃ τῆς πείνης, ἐν' ὧ γινόμενος κουμουνδουριστῆς, δύναται ν' ἀπολαύσῃ τὸν ἐπιούσιον ἄρτον καὶ ἔδραν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ;» Ἀναπληρώσατε τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ἐπιθέτου κουμουνδουριστῆς, δι' οἰουδήποτε ἰσχυροῦ τῆς ἡμέρας καὶ θὰ ἔχετε τὴν ἐξήγησιν τῆς πνευματικῆς ἀθλιότητος, ἣτις μᾶς περιβάλλει ἀπὸ πενήκοντα ἐτῶν.

[105] Εἰς τὸν ἀγῶνα ἔλαβον μέρος καὶ πολλοὶ ἄλλοι καὶ ἤδη πας ὁ ἔχων λόγους νὰ πιστεύῃ εαυτὸν ποιητὴν. Μεταξὺ τῶν νεωτέρων ὁ ευστοχώτερον κατὰ τοῦ Ροῖδου βαλὼν εἶνε ὁ μετέπειτα Jean Moreas. (Ολίγαι σελίδες ἐπ' ευκαιρίᾳ τῆς μεταξὺ τῶν κ. κ. Ροῖδου καὶ Βλάχου ἀναφεύσεως φιλολογικῆς ἐριδος, 1878). Εἰς τὸ φυλλάδιον τούτου καὶ εἰς τρία δοκίμια τοῦ κ. Βλάχου (Ὁ Χίος Κριτικός, Περί Ἑλληνικῆς ποιήσεως, Γεώργιος Ζαλοκώστας) εὗρισκε τις σχεδὸν πάντα τὰ κατὰ τῆς θεωρίας τοῦ Ροῖδου διατυπωθέντα ἐπιχειρήματα. Ὁ Ροῖδης ἐκτὸς τῆς κρίσεως τοῦ περὶ τοῦ ποιητικοῦ διαγωνισμοῦ, («Παρνασσός», 1877 τομ. Α') ἔγραψε καὶ τρεῖς μελέτας, ἐν φυλλαδίοις δημοσιευθείσας: Ἡ Σύγχρονος ἐν Ἑλλάδι Κριτικὴ, Περί συγχρόνου ἐν Ἑλλάδι Ποιήσεως, Τὰ Κείμενα.

[106] Τὸ μόνον ὅπερ ἴσως δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ ἐπὶ τῆς συζητήσεως ταύτης εἶνε ὅτι ἀπὸ ὠρισμένης στιγμῆς οἱ ἀντίπαλοι ἀντεπυροβολοῦντο με κείμενα καὶ οὐχὶ με ἐπιχειρήματα. Ὅπως εἰς τὰς μεσαιωνικὰς συνόδους ἀνεζητεῖτο οὐχὶ τὸ ὀρθὸν ἀλλ' ἡ ἔννοια τῶν ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς λογοτεχνίας γραφέντων.

[107] Βλ. τὸ ποίημα τοῦ Οἱ Κριτικοὶ καὶ ἡ Ποίησις (Στίχοι σελ. 71-72).

[108] Πράγματι τὸ δῶρον ἐκεῖνο ὅπερ ἀναγνωρίζει εἰς τὸν τελευταῖον εἶνε ἀκριβῶς ἡ ἔμπνευσις.

[109] Βλ. Χ. Αννίνου Τα πρώτα έτη του Ζαν Μωρεάς, «Μελέτη» 1911 τεύχη 2—5.

[110] Αυτόθι σελ. 147—8.

[111] Ο αναγινώσκων τας εισηγήσεις ή τα άρθρα του κ. Μιστριώτου βλέπει ότι κατά την εποχήν εκείνην αι γνώμαί του συνέπιπτον εν πολλοίς μετά των του Ροΐδου.

[112] Εισήγησις 12 Μαΐου 1873.

* * * * *

V

Τα έτη της μεγάλης παραγωγής. — Αι επιθεωρήσεις της «Ωρας» και η άλλη κριτική και δημοσιογραφική δράσις. — Ο Ροΐδης μεταφραστής. — Ο Ροΐδης διηγηματογράφος. — Το γλωσσικόν ζήτημα και τα «Είδωλα».

Από του 1882 — 1902 ο Ροΐδης εχρημάτισε σχεδόν συνεχώς έφορος της Εθνικής βιβλιοθήκης. Τα διοικητικά του καθήκοντα και η προϊούσα ηλικία έθεσαν τέρμα εις τας περιπετείας του βίου, ου την μονοτονίαν του λοιπού μόνον δυστυχήματα διακόπτουσιν. Αλλά συγχρόνως η φιλολογική παραγωγή γίνεται συστηματικώτερα, πυκνοτέρα, ποικιλωτέρα, καθισταμένη τετραπλή, να μη είπω πενταπλή. Πράγματι ο Ροΐδης α') Συνεχίζει την δημοσιογραφικήν και κριτικήν του δράσιν β') Αναλαμβάνει τον κάλαμον μεταφραστού γ') Επιδίδεται εις την διηγηματογραφίαν δ') Αφιεροί μελέτας και εκτενέστατον πόνημα εις το γλωσσικόν ζήτημα.

α' Συνεχίζει την δημοσιογραφικήν και κριτικήν του δράσιν.

Επί του προκειμένου παρατηρητέον ότι αφ'ενός μεν επεκτείνει τας κριτικές του εις καλλιτεχνικά ζητήματα, την μουσικήν και την ζωγραφικήν, αφ' ετέρου δε ότι όσα γράφει λαμβάνουσιν αντικειμενικώτερον και ακαδημαϊκώτερον χαρακτήρα. Η δημοσιογραφική του παραγωγή, πολιτική και κριτική, είνε τόσο πυκνή, ώστε δεν δύναμαι ενταύθα να την αναλύσω λεπτομερώς [113], άλλως τε και εν τίσι θα παραμείνη άγνωστος, διότι πολλά έγγραφεν ο Ροΐδης ανωνύμως εν τη «Τεργεσταία Ημέρα», τω «Ταχυδρόμω» της Κωνσταντινουπόλεως και άλλαις εφημερίσι του εξωτερικού· ανεκάλυψα μάλιστα ότι εχρημάτισεν επί βραχύ ημιεπίσημος ανταποκριτής των «Times», διότι καθ'ην εποχήν το μέγα φύλλον του «Αστεως», αποχωρήσαντος του κ. Stillman και μη αφικομένου εισέτι του κ. Bourchia, είχεν επιτρέψη την γενικήν ανταπόκρισιν της χερσονήσου του Αίμου εις τον εν Βιέννη συντάκτην Brinsley Richards, ούτος έγγραφε τω Ροΐδη να τω στέλλη τακτικώς πληροφορίας, όπερ και εγένετο([114]. Εν τούτοις είνε ανάγκη, νομίζω, να λεχθούν τουλάχιστον δύο λέξεις περί των τόσο θαυμαζομένων υπό του Τρικούπη ενιαυσίων επιθεωρήσεων της

«Ωρας». Αύται είνε αναμφισβητήτως τα αριστουργήματα της Ελληνικής δημοσιογραφίας. Εξισούνται, εάν μη υπερβάλλουσιν, ως προς μεν την αδρότητα και τας γνώσεις προς τα άρθρα του Αλεξάνδ. Βυζαντίου, προς τα του Αναστασίου δε κατά την κομψότητα και την καλλιέπειαν. Δεν πιστεύω ότι λέγω υπερβολήν ιχυριζόμενος ότι, και αν οι αδελφοί ούτοι, οίτινες δικαίως θεωρούνται ως οι άριστοι των Ελλήνων δημοσιογράφων, συνειργάζοντο, δεν θα κατώρθουν να παρουσιάσουν έργον από δημοσιογραφικής απόψεως τόσον τέλειον, εφάμιλλον εν ταυτώ προς τα δοκίμια του Μακώλεϋ και τα άρθρα του Τζών Λεμοάν. Ο υποπτεύων ότι παρασύρομαι υπό οικογενειακού φίλτρου ας αναγνώση τας επιθεωρήσεις των ετών 1879—1885 και αν εύρη αλλαχού τελειότεραν και λαμπροτέραν εικόνα των ευχερειών της λύσεως του Ανατολικού ζητήματος, της ιμπεριαλιστικής πολιτικής του Βήκονσφελδ, της εσωτερικής πολιτικής της Γαλλίας από του 1870 μέχρι του 1884, των λόγων της συνάψεως της τριπλής συμμαχίας, της εθνολογικής συνθέσεως της αυστριακής αυτοκρατορίας και της επιρροής ην έχει το πολυσύνθετον ταύτης επί της βραδύτητος της λύσεως του Ανατολικού ζητήματος, του αποικιακού προβλήματος εν Ευρώπη και της εμφανίσεως αυτού εν Γερμανία, θα παρεκάλουν αυτόν να μοι υποδείξη πού και πότε εδημοσιεύθη.

Δείγμα δε κατάδηλον της βαθύνοιας και επιμελείας [115] μεθ' ης συνετάχθησαν αι επιθεωρήσεις του Ροΐδου είνε ότι φαίνονται γραφείσαι χθες και όχι προ τριακονταετίας.

β' Αναλαμβάνει τον κάλαμον μεταφραστού.

Ο Ροΐδης είχε αρχίση το στάδιόν του διά μεταφράσεως, διότι επρέσβευεν ότι, εφ' όσον μεν μικρός μόνον αριθμός των Ελλήνων γνωρίζει ξένας γλώσσας, οι δ' εξ επαγγέλματος μεταφρασταί στρέφονται μόνον προς τα έργα άτινα άνευ ζημίας ηδύναντο να μείνωσιν άγνωστα, καθήκον έχουσιν οι λόγιοι να γνωρίζωσιν εις τους συμπατριώτας των τα καλλιλογικά ή επιστημονικά αριστουργήματα των ξένων φιλολογιών [116]. Δια τους λόγους τούτους μετεφράσθησαν ο Σατωβριάν και ο Εδγάρ Ποέ [117]. Αι μεταγενέστεραι μεταφράσεις του Murge [118] του Φεγιέ [119] και του Μακώλεϋ [120] ωφείλοντο εν μέρει εις λόγους ανάγκης, αλλά δεν έγιναν μετ' ολιγωτέρου έρωτος ή μικροτέρας επιμελείας. Υπάρχουν οι πιστεύοντες ότι η μετάφρασις της «Ιστορίας της Αγγλίας» είνε η τελειότερα των εις καθαρεύουσιν μεταφράσεων, την ιδέαν δε ταύτην συνεμερίσθη και το κοινόν, διότι ουδέν έργον της Βιβλιοθήκης Μαρασλή τόσον ταχέως εξηντλήθη. Μέγα δε ατύχημα και από καθαράς φιλολογικής απόψεως πρέπει να θεωρηθή ότι ο θάνατος διέκοψε την μόλις αρχίσασαν μετάφρασιν της «Ιστορίας της Αγγλικής Λογοτεχνίας» του Ταιν

γ' Εκδίδεται εις την διηγηματογραφίαν.

Εν τη απομονώσει εις ην τον είχε καταδικάση η μητρυιά αυτού φύσις ο Ροΐδης ηρέσκετο, ως είπομεν, να στρέφεται προς τα έτη της παιδικής και νεανικής του ηλικίας, τα μόνα ίσως οπωσδήποτε ευτυχή

έτη της ζωής του. Πάντα τα διηγήματα του δεν είνε ή αναμνήσεις της εποχής εκείνης· ουχί όμως αναμνήσεις ξηραί, διότι πάντοτε εφρόντισε να συνδυάση προς αυτάς ωρισμένα επεισόδια ή γενικωτέρας κοινωνικάς και φιλολογικάς σκέψεις.

Πολλά, σχεδόν τα πλείστα, των διηγημάτων του είνε, ιστορίαί ζώων• Είχε καταντήσει μισάνθρωπος και ζωόφιλος· ίσως διότι ασυνειδήτως ήλπιζεν ότι θα εύρισκεν εις τα κατώτερα όντα την αγάπην εκείνην, ης είχε τόσην ανάγκην και ην μάτην επεζήτησε παρά τοις ομοίοις του. Την «Ιστορίαν ορνιθώνος» αρχίζει διά των εξής:

«Εξ όσων ητύχησα ή δυστύχησα να γνωρίσω είμαι, πιστεύω, ο μόνος άνθρωπος όστις, αν τον ωνόμαζον ζώον, δεν θα εθεώρει ούτο ως προσβολήν, Όσον συναναστρέφομαι ζώα, τόσον μάλλον πείθομαι, ότι δεν υπάρχει μεταξύ αυτών και των ανθρώπων καμμία διαφορά, ως ηθέλησαν παραδοξολόγοι τινές να ισχυρισθώσιν, αλλά μόνον ότι τα πράγματα κατά τα οποία διαφέρομεν από τα ζώα, δεν αποδεικνύουν όλα την ανθρώπινην υπεροχήν.»

Όλα τα ζώα ανεξαιρέτως εκίνουν το ενδιαφέρον του, αλλ'εκείνο όπερ κατ' εξοχήν ηγάπα ήτο η γάτα. «Αν εξαιρέσωμεν τους νεοπλατωνικούς φιλοσόφους, δεν πιστεύω να υπάρχωσιν άλλα επί της γης πλάσματα όσον οι γάτοι «συκοφαντηθέντα [121] ». Όθεν ανέλαβεν την αποκατάστασιν αυτής [122] αναφέρων πως ελατρεύθη ως θεά εν Αιγύπτω, και πως εν Ευρώπην ηγάπησαν αυτήν εξ ίσου.

Les amoureux fervents et les savants austères

Αλλ' η γάτα όχι μόνο αγαπάται, αλλ' ανταγαπά τουλάχιστον όσους, μη λησμονούντες ότι ρέει εις τας φλέβας της αίμα βασιλικόν προσφέρονται προς αυτήν μετά της δεούσης ευλαβείας»· εις απόδειξιν δε τούτων έφερεν ο συγγραφεύς των Ειδώλων το πρόσφατον παράδειγμα του γιγαντιαίου λευκού γάτου του αιιδίμου Κουμουνδούρου όστις, αν και ήτο η εποχή των ερώτων, ουδ' επί στιγμήν απεμακρύνθη του προσκεφάλου του κατά την πολυήμερον προς τον θάνατον πάλην, και έπειτα υπήγε ν' αποθάνη κ' εκείνος εκ λύπης εις μίαν γωνίαν, εν ω οι σκύλοι του μακαρίτου εξηκολούθουν να τρώγουν, να πίνουν και να γαυγίζουν και οι θερμότατοι φίλοι του μετέβαινον να προσκυνήσωσι τον κ. Τρικούπην».

Πρέπει δε ν' αναγραφή ότι ουχί ολιγωτέραν αγάπην προς τον θνήσκοντα Μανώλην έδειξε και η γάτα του εκείνη, ην πάντες οι επισκέπται του ενθυμούνται επί του γραφείου όταν έγγραφεν ή παρά την τράπεζάν του όταν εμοίραζε μετ' αυτής το λιτόν γεύμα όπερ έτρωγεν εν βία επανερχόμενος εκ της Εθνικής Βιβλιοθήκης.

δ' Αφιεροί μελέτας και εκτενέστατον πόνημα εις το γλωσσικόν ζήτημα.

Είδομεν τον Ροΐδην ποθούντα την μεταρύθμισην του γλωσσικού

καθεστώς από της δημοσιεύσεως του Οδοιπορικού, έκτοτε δε δεν έπαυεν εκφέρων υπό τούτον ή υπό εκείνον τον τύπον τας ιδέας ταύτας, αλλά συστηματικώτερον τας διετύπωσε τω 1885 διά του πολυκρότου Προλόγου των Παρέργων. Από του έτους εκείνου δυνατόν ειπείν ότι η γλωσσική μεταρρύθμισις απετέλεσε την κυριωτάτην του σκέψιν, περί αυτήν περιεστράφησαν όλαι του αι μελέται και τας περί ταύτης ιδέας του διετύπωσε διά μακρού φυλλαδίου — Το ταξείδι του Ψυχάρη (1888) — και δι' ολοκλήρου τόμου. - Τα Είδωλα (1893).

Τα έργα ταύτα προεκάλεσαν θόρυβον μέγαν, αναγνώσθησαν απλήστως — είνε μάλιστα τα μόνα εξαντληθέντα εν Ελλάδι γλωσσικά έργα—αλλά και εγέννησαν πολλάς αντιρρήσεις όχι μόνον εκ μέρους των οπαδών της καθαρευούσης (βλ. ιδίως των Ειδώλων Κατάλυσιν του κ. Γ.Χατζιδάκη) αλλά και εκ μέρους πολλών δημοτικιστών οίτινες κατέκρινον τον συγγραφέα επί ατολμία και ως μη καταλήγοντα εις το συμπέρασμα εκείνο, εις ό λογικώς ήγουν αι ιδέαι του.

Γράφων «βιογραφικόν σημείωμα» και ουχί «κριτικήν μελέτην» απέχω γνώμης επί του προκειμένου. Όχι διότι προσωπικήν γνώμην δεν έχω, (έχω τοιαύτην και δεν την κρύπτω: συμμερίζομαι τελείως τας ιδέας του Ροΐδου), αλλ' επειδή θεραπεύων επιστήμην πάντη ξένην προς την γλωσσολογίαν δεν έχω το απαιτούμενον κύρος ούτε τας απαιτούμενας τεχνικάς γνώσεις όπως κατέλθω εις τον αγώνα [123].

Δύναμαι όμως, ένεκα των μετά του μακαρίτου θείου μου μακρών συνομιλιών, να καθορίσω, τας επί τίνων σημείων ιδέας του.

Και πρώτον, αν εξαιρέση τις μικρόν τι διήγημα την «Μηλιά» (Χριστουγεννιάτικη Ακρόπολις 1896), ο Ροΐδης δεν έγραφεν ή την καθαρεύουσαν και την έγγραφε, ως παρετήρησε ο κ. Κονδυλάκης [124], κατά τρόπον παρέχοντα επιχειρήματα εις τους οπαδούς αυτής. Ο Ροΐδης ησθάνετο [125] πόσον δυσχερής ήτο η θέσις του λέγοντος «ακολουθείτε τας συμβουλάς μου και όχι τα παραδείγματά μου» και απήντα μεν ότι η «καθαρεύουσα ομοιάζει τα διεστραμμένα και κακότροπα εκείνα γύναια τα οποία ουχί ο αγαπών αλλ' ο περιφρονών δύναται να καθυποτάξη και να περιορίση διά της μάστιγος εντός των ορίων της ευπρεπειάς [126], ως απόδειξιν δε έφερε το παράδειγμα του Βερναρδάκη μεταξύ των διδασκάλων, και του Γραβριηλίδου μεταξύ των δημοσιογράφων, αλλά κατά βάθος συχνά ελυπείτο ότι δεν ηδύνατο και διά του παραδείγματος να διαδώση τας θεωρίας του, διά τούτο δε τον βλέπομεν αδιαλείπτως προσπαθούντα να απλοποιήση το ύφος του και ενίοτε διορθούντα επί το δημοτικώτερον διηγήματα προ ετών εκδοθέντα, ων δεν προέβλεπε την αναδημοσίευσιν.

Δευτέρα παρατήρησις είνε ότι δεν είνε αληθές ότι, όπως κάποτε είπε με φιλικόν παράπονον ο κ. Ψυχάρης, περί το τέλος του βίου του ηγάπησε ολιγώτερον την δημοτικήν. Η αλήθεια είνε άλλη, ότι είχε μεγάλους ενδοιασμούς ως προς τον απόλυτον θρίαμβον της αμιγούς δημοτικής. Αλλά τους ενδοιασμούς τούτους εξέθηκεν εκ μιας αρχής και εις την περί «Ταξειδίου» μελέτην του [127] και εις τας προς

τον κ. Ψυχάρην επιστολάς του, εφ' όσον δε παρήρχετο ο χρόνος, τόσον επείθετο ότι η νίκη μόνον βαθμιαίως ηδύνατο να κερδηθή. Εξ άλλου ο Ροΐδης δεκάκις εχαρακτήρισθη υπό του Παλαμά [128] ως «ο εξ ίσου αποτροπιαζόμενος τα τετριμμένα και τα άμετρα· ο συμβολίζων το μέτρον, την υγείαν, τον ορθόν λόγον, την αλήθειαν και την χάριν, εις εποχήν που είχε και που έχει πέρασιν η αμετροέπεια, η διανοητική πώρωσις, ο παραλογισμός, το ψεύδος, η αμάθεια». Εάν λοιπόν, παρά τινας επιφυλάξεις στρατηγικής μάλλον φύσεως, εθαύμαζε τας επιστημονικάς θεωρίας η τα ποιητικά αριστουργήματα κορυφαίων τινών δημοτικιστών, αποτροπιάζετο διά τα εν ονόματι της δημοτικής τελούμενα υπό ασυντάκτου ασκερίου.

Ως έγγραφεν από της 5 Νοεμβρίου 1877 εις τον Βαλαωρίτην, «ο λογιωτατισμός πνέει ήδη τα λείσθια, η αλογία όμως παραμένει και υπερακμάζει, το δε κακόν είνε ότι έμαθε να ομιλή ουχί μόνον σχολαστικά, αλλά και δημοτικά». Εφοβείτο «την αμετροέπειαν και την αμάθειαν» πολλών αυτοχειροτονήτων μεταρρυθμιστών. Εφοβείτο, και εφοβείτο δικαίως, ότι πολλοί νεωτερισμοί γενόμενοι άνευ μέτρου, άνευ μελέτης και προ παντός άνευ γλωσσικής καλαισθησίας, νεωτερισμοί οίτινες απετέλεσαν αρχικώς τον λεγόμενον μαλλιαρισμόν [129], εκνευρίζοντες το κοινόν και γελοιοποιούντες τον όλον αγώνα, θα προεκάλουν κατά της δημοτικής, λογιζομένης αδίκως υπευθύνου εκτρωματικών τινων κατασκευασμάτων, τρομεράν αντίδρασιν και καταφοράν.

Πόσον δε κατά τούτο ο Ροΐδης είχε δίκαιον δεικνύων τα από εννεαετίας προ των οφθαλμών μας εκτυλισσόμενα.

* * * * *

[113] Υπενθυμίζω ότι εκ των πρώτων εξήρε την αξίαν των ζωγράφων Φωκά, Χατζοπούλου και Ιωαννίδου και της κυρίας Αρσινόης Παπαδοπούλου. Το άρθρον του περί Γραφουσών Ελληνίδων εξήγειρε θύελλαν μεταξύ των Αθηναίων *bas-bleus*.

[114] Σώζεται η επιστολή του εν Βιέννην ανταποκριτού και τα σχέδια μερικών επιστολών του Ροΐδου.

Ο κ. Εμμανουήλ Βουτσινάς μοι έλεγεν ότι επί πολλά έτη ο Ροΐδης τροφοδοτεί διά πληροφοριών και το «*Journal des Debats*».

[115] Αι επιθεωρήσεις αύται ήσαν απόρροια μελετών διαρκουσών καθ' όλον το έτος. Με τόσην δε μέριμναν τας περιέβαλλεν ο πατήρ των ώστε τας έδιδε εις το τυπογραφείον πολλάς ημέρας προ της 1 Ιανουαρίου και απήτει να ίδη τρεις και τέσσαρας διορθώσεις. (Ταύτα κατά τας πληροφορίας του τότε αρχισυντάκτου της «Ωρας» νυν δε διαπρεπούς μέλους του Ελεγκτικού Συνεδρίου κ. Αναγνωστοπούλου).

[116] Βλ. Πρόλογον του «Οδοιπορικού» σελ. β' και το περί Βιβλιοθήκης Μαρασλή άρθρον του «Άστεως».

[117] Πολλά διηγήματα εν τω «Παρνασσώ» (1877-9) και τη «Εστία» (1895).

[118] «Σκηναί του Βοημικού Βίου» («Άστου» 1893)· «Σκηναί του Νεανικού Βίου» («Εστία» 1894).

[119] «Η μικρά Κόμησσα» («Εστία» 1893).

[120] «Ιστορία της Αγγλίας» (Βιβλιοθήκη Μαρασλή).

[121] Β. Ιστορία μίας γάτας (Συριανά Διηγήματα).

[122] Βλ. ανωτέρω και Ο Αλέξανδρος Δουμάς εν Ελλάδι («Εφημερίς» 18, 19 Δεκεμβρίου 1895).

[123] Εις το δεύτερον του περί Ροΐδου άρθρον («Παναθήναια» τόμ. Ζ' σελ. 357), ο κ. Ξενόπουλος εξηγεί και υπερασπίζεται τας γλωσσικάς θεωρίας του Ροΐδου, γράφων μεταξύ των άλλων:

«Και όμως λέγουν, το βιβλίον αυτό δεν έχει τον επίλογον αντάξιον τον όλου. Νομίζεις, ότι το συμπέρασμά του δεν έρχεται ως λογική συνέπεια, ως αναγκαίος συνδετικός κρίκος των μερών. Η δεινή εκείνη πολεμική κατά της τέχνης της γλώσσης και η εύγλωττος υπεραπολογία της δημοτικής, καταλήγουν εις απλήν συμβουλήν «περί καθορισμού της καθαρευούσης», η οποία φαίνεται κατωτέρα του κόπου της συσσωρεύσεως τόσων επιχειρημάτων. Ως ν' απεδειλίασε την τελευταίαν στιγμήν ο Ροΐδης, αντί να κλείση με μίαν θερμήν επίκλησιν και με μίαν προτροπή προς καλλιέργειαν μόνης της αληθούς γλώσσης, απεναντίας κηρύττει τον σεβασμόν προς το καθεστώς, αναγνωρίζει την ανάγκην της καθαρευούσης, και συμβουλεύει την επανάστασιν ήρεμον, βραδείαν, βαθμιαίαν. Πολλοί φρονούν διά τούτο, ότι τα «Είδωλα» θα ήτο προτιμότερον να μην έχονν συμπέρασμα, διά να το εξάγη ο αναγνώστης μόνος του. Το κατ' εμέ, ας μου επιτραπή να θεωρώ το συμπέρασμα των «Ειδώλων» ως λογικωτάτου συγγραφέως. Ακόμη και της ιδοσυγρασίας, ακόμη και του χαρακτήρος του. Ο Ροΐδης ουδέποτε επρόβαλεν ως ορμητικός και αχαλίνωτος επαναστάτης. Αι βίαιαι ανατροπαί τον ετρόμαζαν· ηρκείτο να εινε φιλοπρόδος, αλλά και συντηρητικός. Ν' αποδείξη το νόμιμον και το αναγκαίον της καλλιέργειας της ζωντανής γλώσσης, αλλά να μαρτυρήση και το γεγονός της επικρατήσεως της καθαρευούσης, η κατάλυσις της οποίας εν μια νυκτί και μόνη θα ήτο άθλος υπεράνθρωπος, ιδού ες που έφθανε το θάρρος του. Ομολογώ ότι άλλοι έδειξαν περισσότερον θάρρος και εις την θεωρίαν και την πράξιν—αμφιβάλλω όμως αν αυτοί ευρίσκονται πλησιέστερα εις την αλήθειαν των πραγμάτων».

[124] Χρονογράφημα Διαβάτου, «Εμπρός» 9 Ιανουαρίου 1904»

[125] Επιστολή προς τον Ψυχάρην 10] 22 Απριλίου 1889, Περιοδικόν

«Graecia», φύλλον 16 Μαρτίου 1911.

[126] «Το ταξίδι του Ψυχάρη», σελ. 60.

[127] Βλ. σελ. 55 κεξ.

[128] «Ακρόπολις» 9 Ιανουαρίου 1904.

[129] Εσχάτως με τον βίαιον χαρακτήρα ον έλαβεν ο γλωσσικός αγών, το επίθετον μαλλιάρως προσεκολλήθη ως ύβρις εις πάντας τους δημοτικιστάς. Πολλοί δε τούτων το διεξεδίκησαν ως τίτλον δόξης, ούτω δ' η λέξις έχασε την συγκεκριμένην έννοιαν, ην είχεν εν αρχή, θα δεήση δε να εφεύρη ο κ. Κονδυλάκης διά τους πραγματικούς μαλλιάρους νέον όρον.

* * * * *

VI

Η Δύσις

Τόση και τοιαύτη εργασία επέβαλε το όνομα του εις την κοινήν γνώμην. Όσα έλεγε και όσα έγγραφεν ο Ροΐδης περιέβαλλεν εξαιρετική αίγλη.

Ο Ροΐδης, έγγραφεν το «Νέον Άστυ» την 9 Ιανουαρίου 1909, υπήρξε πράγματι ο ήρωσ τον Αττικού πνεύματος κατά την τελευταίαν τεσσαρακονταετίαν και θα έκαμνε την τύχην του όστις, παρ' όσα είχε γράψη, είχεν απαρτίση ένα τόμον από όσα έλεγεν εις φιλικάς ομιλίαις, εις τας σπανίας εμφανίσεις εις τον κόσμον, εις τας ολιγολόγους εκείνας αλλά δηκτικάς απαντήσεις, τας οποίας έδιδεν όταν ήθελε να τον πειράξη κανείς».

Τον Ροΐδην, ήρωα του Αττικού πνεύματος, ύμνησε και ο Σουρής εις τους ωραίους στίχους τους οποίους έγγραψε την επομένην του θανάτου του:

Μία πένθιμη ρίμα
σου Ροΐδη το μνήμα.

Ο Μώμος, που μας πείραξε με το δικό σου στόμα,
τρεις γέλασε, τρεις έκλαψε στου τάφου σου το χώμα,

κ' η ξακουστή σου Πάπισσα κ' η σάτυραις κ' η Σκνίπαις
κ' εκείνα που μας έλεγες, κ' εκείνα που δεν είπες,
έστησαν μες στο Πάνθεον της Τέχνης την μορφή σου,
κ' εκείνοι που σ' αφώρισαν βλογούν την κορυφή σου.

X

Στου Ζαχαράτου τη γωνιά θαρρώ και τώρ' ακόμα
 πως του Μανώλη με καλεί χαριτωμένο σκώμμα,
 κι ακούω μες' από σοφό, μα κάτισχνο κουφάρι,
 τους σαρκασμούς τους Αττικούς με μια περίσσια χάρη.

Χ

Αυτήν δεν του την έσβυσε κανένας κρύος τρόμος,
 κανένα πόνου βάρος,
 την πήρε μόν' ο Χάρος,
 κ' έγινε σκωπτικότερος ο κάθε μώμου μώμος.

Ουχί ολιγώτερον του πνεύματος του Ροΐδου εξετιμώντο τα έργα του, τα οποία και εις το μυθιστόρημα και εις την κριτικήν και τελευταίον εις το διήγημα ήνοιξαν νέους δρόμους εις το ελληνικόν πνεύμα. Ετι δ' ίσως πλέον των έργων εθαυμάζετο ο τρόπος με τον οποίον ταύτα εγράφησαν, το ύφος εκείνο το εύηχον, εύστροφον, συμμετρικόν και απρόοπτον, εις ο αι φράσεις δεν επλέκοντο προς αλλήλας σφικτά ως κρίκοι θώρακος, το ύφος το τόσο προσωπικόν, ώστε, όπως ελέχθη πολλάκις, ήρκει ν' αναγνώση τις την πρώτην γραμμήν μιας σελίδος διά να μαντεύση ότι αύτη είχε γραφή υπό του Ροΐδου.

«Εις κάθε σελίδα του, λέγει ο κ. Δ. Κακλαμάνος, του οποίου το άρθρον πρέπει και πάλιν ν' αναφέρωμεν, συνέθετε, ανασυνέθετε, διώρθωνε, μετέβαλλε την σειράν των λέξεων, αντικαθίστα, ετόρνουεν, εστίλβωνεν, ελέπτυνεν, επελεκούσεν ως να επρόκειτο περί αληθούς κομψοτεχνήματος. Είχε διά τούτο και το ύφος του κάτι το περίτεχνον και το εξεζητημένον κάποτε. Αλλά ποία απόλαυσις αντί του μικρού αυτού ψεγαδίου; Ποίον ύφος σφιγκτόν, δεμένον, αρμονικόν έντονον, γραφικόν, με απροόπτους σπινθηρισμούς, με λάμπιν σπανίαν, κάτι ως το ύφος των συγγραφέων εκείνων, περί των οποίων ελέχθη ότι χρειάζεται κανείς χρωματιστά γυαλιά διά να διαβάζη τα γραφόμενά των».

Την ευσυνειδησίαν, ην εξαίρει ο κ. Κακλαμάνος, επιβεβαιοί η μελέτη των τετραδίων του. Τετράδια ο Ροΐδης είχε πλείστων ειδών. Εκείνα εις α όπως ο Δωδέ εσημείου τας ιδέας ή τας σκέψεις ας εχρημοποίει βραδύτερον εις τα έργα του. Τετράδια εις α έγγραφε τα σχέδια των έργων του· ενταύθα δε καταφαίνεται σαφέστερον η μέθοδος του της εργασίας, προ παντός δ' αι αποκοπαί και αι συμπτύξεις εις ας υπέβαλλεν αδιακόπως τα χειρόγραφα του. Τετράδια εις α συνέλεγεν ότι εκάλει: «Νεοελληνισμούς», δηλαδή τας μωρίας και τας τερατώδεις διαπλάσεις λέξεων, ας ανεύρισκε μετά χαράς εις τα γραφόμενα των αυτοκαλουμένων δοκίμων συγγραφέων. Τέλος δε τα τετράδια εκείνα εις α προσεπάθει να θησαυρίση τον πλούτον της δημοτικής. «Οσάκις, μου γράφει ο φίλος του κ. Α. Ζ. Στεφανόπολις, ήκουε λέξιν εικονικήν, οσάκις εύρισκεν έε τινι βιβλίω ή εφημερίδι λέξιν αρμονικωτέραν της εις αυτήν ανταποκρινομένης καθαρευούσης, την αντέγραφεν. Εζήτει έπειτα την παραγωγήν της, την σημασίαν ην είχεν άλλοτε και εκείνην

ην έχει τώρα. Ο Ροΐδης ειργάζετο ως βενεδικτίνος μοναχός και προσεπάθει να καταστήση όσον ένεστι τελειότεραν συλλογήν [130] ».

Αλλ' η πάνδημος αύτη αναγνώρισις, καθαρώς ηθικού χαρακτήρος και εις στενόν κύκλον περιοριζομένη [131], δεν επηρέασε πολύ τον ιδιωτικόν του βίον. Ούτος καθίστατο οσημέραι μάλλον δύσελπις και μεγααχολικός [132].

Εις τούτο συνέτεινον ολίγον μεν αι υλικαί στερήσεις, διότι ταύτας υπέφερε θαρραλέως, ενθαρρυνόμενος υπό της υπεργήρου μητρός του, ήτις εις τους εμμέσως προσπαθούντας να την παρηγορήσωσι διά τ' απολεσθέντα πλούτη απήντα μετ' αριστοκρατικής στωικότητος, «και οι Βουρβώνοι εδυστυχήσανε», πολύ δε η προϊούσα ηλικία, και ιδίως τ' αλλεπάλληλα του δυστυχήματα.

Εκ τούτων τα μάλλον σκληρά [133] δι' αυτόν υπήρξαν η αυτοκτονία του αδελφού, τοσούτω τραγικωτέρα καθ' όσον εδέησε να την αποκρύψη από την μητέρα του, ο θάνατος του Τρικούπη εις ον μέχρι τέλους έτρεφεν απεριόριστον αγάπην και πίστιν και ου μαθών το θλιβερόν τέλος εδάκρυσε πικρώς [134], τέλος αι εθνικαί μας αποτυχίαι: η πτώχευσις του 1893 και ο πόλελεμος του 1897. Άριστα γνωρίζων τα της Ιλλυρικής χερσονήσου, εγνώριζεν ότι τα ατυχήματα μας θα είχαν βαθυτάτας συνεπειάς διά το Μακεδονικόν ζήτημα, εκ των πρώτων δε ησθάνθη την ανάγκην του φανατισμού της νεολαίας όπως εν τη ώρα της υπερτάτης κρίσεως είμεθα αρκετά φρονιματισμένοι διά ν' αντιμετωπίσωμεν τον Βουλγαρικόν κίνδυνον [135].

Ως κορύφωμα δε των ατυχιών του ήλθεν η κατά το 1895 και το 1902 απόλυσις του εκ της θέσεως του Εφόρου της Εθνικής Βιβλιοθήκης. Κρίνων ταύτην ο Αλέξανδρος Βυζάντιος έγγραφεν εν τη «Νέα Ημέρα»:

«Υπάρχουν προσωπικαί τίνες μεταβολαί χαρακτηρίζουσαι εκφραστικώτατα τα παρ' ημίν πολιτικά ήθη, ή μάλλον την παρ' ημίν κομματικήν κακοήθειαν. Ο κ. Ροΐδης είνε εις εκ των χαριστάτων πεζογράφων, εις των επιφανεστάτων λογίων της συγχρόνου Ελλάδος, πανταχού δε της Ευρώπης τοιούτοι ανδρες θεωρούνται τιμή του έθνους όλου και εγκαύχημα όλων των κομμάτων. Αλλ' αι νεοελληνικαί φατρίαι ουδέν έχουσι κυριολεκτικώς ιερόν και όσιον. Και ο συγγραφεύς της «Πατίσσης Ιωάννας» και των «Ειδώλων» εθυσιάσθη. Τοιαύται πράξεις δικαιολογούσι πληρέστατα τους ισχυριζομένους ανέκαθεν ότι η κομματοκρατία, ως διεμορφώθη παρ' ημίν, εξαχρειοί και εξαγριοί συστηματικώς τον τόπον. Σημειωτέον δ' ότι ο κ. Ροΐδης και ως έφορος της Βιβλιοθήκης ανεδείχθη αληθής ειδικότης. Ότε διωρίσθη, η Βιβλιοθήκη περιείχεν εν συνόλω 75,000, σήμερον δε περιέχει τόμους 170,000. Εκ τούτων, ως προκύπτει εκ των ετησίων πρυτανικών εκθέσεων, τα τρία τέταρτα, τουλάχιστον, προέρχονται εκ δωρεών, τας δε δωρεάς προεκάλεσεν άοκνος ανταπόκρισις. Πρότερον η Βιβλιοθήκη δεν είχεν άλλον κατάλογον, πλην των μηδεμίαν παρεχόντων ασφάλειαν κινητών δελτίων. Σήμερον υπάρχει επτάτομος έντυπος κατάλογος, ού μόνον

ασφαλίζων την βιβλιακήν περιουσίαν, αλλά και χρησιμότητας εις τους μελετώντας. Επί του κ. Ροΐδου συνελέχθησαν εκ των μοναστηρίων της ελευθέρας Ελλάδος και πλείστων της δούλης διά νομαρχών και προξένων υπέρ τα 1500 χειρόγραφα, εν οίς ουκ ολίγα πολύτιμα. Τούτων συνετάχθη και ετυπώθη περιγραφικός κατάλογος προκαλέσας τα συγχαρητήρια πάντων των ειδικών Ευρωπαίων. Ο κ. Ροΐδης εν τη Βιβλιοθήκη δεν ήτο υπηρέτης κόμματος. Τουναντίον επροστάτευε πάντοτε τους ικανούς υπαλλήλους, μη αποβλέπων εις την κομματικήν αυτών προέλευσιν, ως τιμήν του δ' εθεώρει, ότι συνετέλεσε να διορισθή επιμελητής των χειρογράφων ανήρ οίος ο Σακκελίω και επιμελητής του νομισματικού Μουσείου οίος ο Σβορώνος. Τόσον ήτο γνωστόν ότι επί Ροΐδη εξωρίσθη εκ της Βιβλιοθήκης η πολιτική, ώστε κορυφαίοι του νυν κρατούντος κόμματος, ο κ. Ζαΐμης, ο κ. Τυπάλδος και άλλοι πολλοί παρενέβησαν αυθορμητώς υπέρ του διαπρεπούς λογίου. Αλλ' οι κομματάρχαι δεν έχουσι σπλάγχνα, ή μόνον υπέρ των κολάκων, ους απαντών εις τους αντιθαλάμους των. Ο κ. Δηληγιάννης προσέταξε να παυθή ο κ. Ροΐδης και ο Ροΐδης επαύθη, καίτοι ήκουσα ότι και αυτός ο Βασιλεύς παρέστησε το τερατώδες τοιούτου πραξικοπήματος κατά των Ελληνικών γραμμάτων. Μετά τοιαύτην απόλυσιν δικαιούται τις να ερωτήση εις τι χρησιμεύουσιν εν Ελλάδι η ευφυία, η παιδεία, η ικανότης και αν δεν είνε φρονιμώτεροι οι μη φροντίζοντες να επιβαρυνθώσι διά των περιπτών τούτων εφοδίων, αλλά περισσαινόντες ένα οιονδήποτε κομματάρχην».

Πόσον δε τας ιδέας του Βυζαντίου συνεμερίζετο η κοινή γνώμη δεικνύει ότι και κυβερνήσεις μη Τρικουπικαί, ως η του κ. Ράλλη (1897), έσπευδον ν' αναδιορίσωσι τον παυθέντα έφορον. Προσήχθη τω 1902 ως δικαιολογία της απολύσεως του Ροΐδου ότι ήτο ανάγκη ν' αποδοθή δικαιοσύνη εις τον εκάστοτε υπό των μη Δηληγιαννικών κυβερνήσεων απολυόμενον έφορον κ. Γ. Κωνσταντινίδην. Καθήκον έχομεν ν' αναγνωρίσωμεν ότι ο κ. Κωνσταντινίδης εξεπλήρου τα καθήκοντα του μετά πλείστου ζήλου και δραστηριότητος, αλλά τα πράγματα απέδειξαν έκτοτε ότι διά τον συγγραφέα της «Ιστορίας των Αθηνών» ηδύνατο να ευρεθή και άλλη θέσις και δη ισόβιος [136]. Ο Ροΐδης λοιπόν εθυσιάσθη εις τον βωμόν των κομματικών παθών, και εθυσιάσθη καθ' ην εποχήν ολίγοι μήνες έλειπον όπως συμπληρώση την σύνταξίν του και ενώ η δυσχερής του οικονομική θέσις ήτο αρκούντως γνωστή. Είχεν άδικον ο Βυζάντιος ομιλών περί κομματικής κακοηθείας;

*

* *

Εν μέσω τώτων θλίψεων τα έτη παρήρχοντο. Τον κομψόν οίκον της οδού Φιλελλήνων, εις τον οποίον την χρυσήν νεολαίαν του 1870 είχαν αναπληρώσει οι λόγιοι και οι πολιτευόμενοι, αλλ' όστις είχαν εμμείνη πλαισίον αντάξιον του φιλοξένου και καλλιτέχνου οικοδεσπότη [137], διεδέχθη από του 1895 εκατοντάδραχμον πάτωμα παλαιάς οικίας της οδού Νικοδήμου. Εκεί, εις δύο βημάτων απόστασιν (και η σύμπτωσης είνε αρκετά περίεργος) της Χρυσοροΐδενας εκείνης, ην προ δυο αιώνων είχαν εγκαταλείψη φεύγοντες οι προπάτορές του,

διήλθεν ο Ροΐδης τα δέκα τελευταία και πικρότατα έτη της ζωής του. Η αυξάνουσα κωφότης καθίστα καθ' ημέραν δυσκολωτέραν την επικοινωνίαν μετά των παλαιών φίλων, αίτινες, ειρήσθω προς τιμήν των, ουδέποτε ούτε την μητέρα του ούτε αυτόν ελησμόνησαν [138]. Η δε οσημέραι φθίνουσα υγεία του, εν ω τον είχε καταδικάση ούτως ειπείν εις ακινησίαν, καθίστα εις αυτόν δυσχερές το γράφειν και ούτω τον εστέρει και αυτής της υπερτάτης απολαύσεως. Είς των διακαεστέρων πόθων του ήτο να γράψη τον βίον του Τρικούπη· όπως δε μοι έλεγεν η μήτηρ του, εις ην μόνην το εξεμυστηρεύθη, η σκληροτέρα δι' αυτόν απογοήτευσις υπήρξεν η συναίσθησις ότι δεν είχε πλέον τας σωματικές δυνάμεις και ίσως και την διανοητικήν ακμήν, αίτινες απητούντο διά τοιούτον έργον.

Προ ολίγου χρόνου έπεσεν εις χείρας μου έργον περί των τελευταίων ετών του Μπετόβεν. Εφρικίων βλέπων οποίον τέλος επεφύλασσετο εις τον γέροντα υπό της κωφότητος απομονωθέντα και εις ράκος εγκαταλελειμμένον θεόν της Συμφωνίας. Εφ' όσον όμως ανεγίνωσκον τας πράγματι οδυνηράς εκείνας σελίδας, ενόμισα αίφνης ότι έβλεπον εκτυλισσομένας εμπρός μου τας τελευταίας ημέρας του μεγάλου Έλληνος συγγραφέως διά τον οποίον, όπως έγγραφεν ο κ. Νιρβάνας [139] «το μέλλον θ' ασχοληθή περισσότερο και δικαιότερον από το παρόν».

A. M. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ

* * * * *

[130] Εδώρησα εις την Εθνικήν Βιβλιοθήκην οκτώ τετράδια άτινα εχρησίμειυσαν ιδίως διά τα «Είδωλα», περιέσωσα δε και πέντε ή έξη άλλα.

[131] Εις φίλον συγχαίροντα επί τη εξαντλήσει της α' εκδόσεως των «Ειδώλων», απήντησεν ότι κατά το αυτό χρονικόν διάστημα είχαν εξαντληθή εννέα εκδόσεις γνωστής «Μαγειρικής».

[132] Τούτο καταφαίνεται και εις τα διηγήματα του. Βλ. ιδίως τα «Εφήμερα».

[133] Μεταξύ των άλλων άμαξα ανατρέψασα αυτόν συνέτριψε την σιαγόνα του· ο προσκληθείς ιατρός την συνεκόλλησε κατά τρόπον τόσον ανεπιτήδειον, ώστε ο Αρεταίος επανελθών εν τω μεταξύ εκ του θερινού του ταξειδίου ηναγκάσθη να την θραύση εκ νέου ίνα την συγκολληση όπως έπρεπε. Φαντάζεται τις τας ταλαιπωρίας ας κατά το διάστημα τούτο υπέστη ο ασθενής. Ειθισμένος όμως εις την δυστυχίαν περιωρίσθη, ιαθείς, να είπη εις τον δράστην της πρώτης συγκολλησεως ασκληπιάδην: «Σας εύχομαι, αν ποτέ σας συμβή δυστύχημα, να εύρετε και υμείς ιατρόν ικανόν να σας περιποιηθή, όπως σεις περιεποιήθητε εμέ».

[134] Βλ. εν τη «Εστία» της 8 Ιανουαρίου 1904 τ' Ανέκδοτα περί

Ροΐδου, υπό του κ. Δ. Καμπούρογλου.

[135] Βλ. εν τη υπό του κ. Ν. Γουναράκη εκδιδόμενη «Εργασία» (αρ. 2, φύλλον 19 Μαρτίου 1900) το άρθρον: Ο εμβολιασμός του Φυλετικού Μίσους.

[136] Τω 1905 ο κ. Κωνσταντινίδης επανελθόντος του Δηληγαννικού κόμματος εις την αρχήν διωρίσθη μέλος του Ελεγκτικού Συνεδρίου, διατηρηθέντος του τω 1901 διαδεχθέντος αυτόν εις την Εφορίαν της Εθνικής Βιβλιοθήκης κ. Δ. Καμπούρογλου εις την θέσιν του. Μήπως ο ορθή αύτη λύσις δεν ηδύνατο να εφαρμοσθή και πρότερον;

[137] Τούτου την εξής περιγραφήν έδωκεν ο κ. Δ. Χατζόπουλος («Μποέμ») εν τω «Άστει» της 22 Μαρτίου 1893.

«Ώρα επτάμιση· γλυκυτάτη σελήνη, γλυκυτάτη βραδειά. Ανέρχομαι την οδόν Φιλελλήνων, σταματώ εις την απέναντι της ρωσικής εκκλησίας μεγάλην οικίαν. Κτυπώ, μου ανοίγουν και ανέρχομαι. Ευτυχώς ο κ. Ροΐδης ευρίσκεται εις τον οίκον του, όπου μόνον τοιαύτην ώραν δύνασαι να τον εύρης. Μία υπηρέτρια μού φωτίζει, με εισάγει εις πολυτελή αίθουσαν, και δι' αυτής ευθέως εις το σπουδαστήριον του συγγραφέως, όπου ενθρονίζομαι επί κομψοτάτου διβανίου. Αναμένω ολίγα λεπτά και επεξεργάζομαι το δωμάτιον. Πλουσιώτατον, κομψότατον, ζηλευτόν ενδιαίτημα δι έμπνευσιν και μελέτην. Έν μόνον παράθυρον προς την οδόν Φιλελλήνων, κομψότατον γραφείον προ αυτού, με σωρούς βιβλίων, μία μικρά τράπεζα με ολόκληρον βράχον τελευταίων εκδόσεων και τελευταίων βιβλίων, θαυμασιωτάτη υαλόφρακτος μακρά βιβλιοθήκη, κατέχουσα ολόκληρον την πλευράν του τοίχου, εικόνες και κομψοτεχνήματα πολυάριθμα, δυο τεράστια κέρατα, εξ ων εξαρτώνται τουφέκια, καρυοφύλλια, σπάθαι, πάλες, γιαταγάνια, κουμπούρες, ελληνικότατα όλα, τάπης επί του πατώματος, κομψόν διβάνιον, κομψόταται έδραι, μεγάλη πεπυρακτωμένη θερμάστρα εις το βάθος πληρούσα το δωμάτιον γλυκυτάτου θάλπους».

[138] Επίσης σπανίαν πίστιν και αφοσίωσιν έδειξαν προς αυτόν τινές των αλλοτε ευεργετηθέντων, ιδία δ'ο εκ των υπαλλήλων της Εθνικής Βιβλιοθήκης Μιχαήλ Καρατζάς, όστις και παυθέντα μέχρι τέλους δις της ημέρας τακτικότατα επεσκεπτετο, και προς ον ο Μανώλης και η μήτηρ του έτρεφον ιδιάζουσας επί τούτω αγάπην και εκτίμησιν. Ιδιαιτέραν ευγνωμοσύνην έτρεφον και προς τον μετ' αδελφικής στοργής θεραπεύοντα τον ασθενή έγκριτον ιατρόν κ. Ι. Θωμόπουλον.

[139] «Άστυ» 10 Ιανουαρίου 1904.

* * * * *

ΣΥΡΙΑΝΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΣΥΡΙΑΝΟΥ ΣΥΖΥΓΟΥ

Εντρέπομαι να το ομολογήσω. Επέρασαν οκτώ μήνες αφ' ότου υπανδρεύθην και είμαι ακόμη ερωτευμένος με την γυναίκα μου, ενώ ο κυριότερος λόγος διά τον οποίο την επήρα ήτο, ότι δεν μού ήρεσκε διόλου η κατάσταση ερωτευμένου. Δεν πιστεύω να υπάρχει άλλη αρρώστια τόσον βασανιστική. Ούτε όρεξιν είχα, ούτε ύπνον, ούτε διάθεσιν να εργασθώ ή να διασκεδάσω. Εκτός της Χριστίνας, όλα τα άλλα τα εύρισμα άνοστα, ανάλατα, ανούσια και πληκτικά. Ενθυμούμαι ότι μίαν ημέραν εις το ξενοδοχείον έκαμα όλον τον κόσμον να γελάση, παραπνευθείς ότι ήτο ανάλατη και η λακέρδα. Οι συγγενείς μου δεν ήθελαν αυτόν τον γάμον, διά τον λόγον ότι εκείνη δεν είχε τίποτε, και ουτ' εγώ πολλά. Την πατρικήν μου οικίαν, τρεις χιλιάδας δραχμάς εισόδημα από δυο αποθήκας και μίαν θέσιν εκατόν εξήντα δραχμών. Πώς λοιπόν ήτο δυνατόν να ζήσωμεν με αυτά αφού η νέα, αν και χωρίς προίκα, ήτο μοναχακόρη καλομαθημένη και αγαπούσε τον καλόν κόσμον, τας διασκεδάσεις, τα στολίδια και τους χορούς; Όσα μου έλεγαν τα εύρισμα όλα σωστά! Δεν ημπορώ καν να είπω προς δικαιολογίαν μου ότι μ' ετύφλωσε το πάθος, ούτε πιστεύω να υπάρχει άνθρωπος θετικώτερος από εμέ. Οι άλλοι ερωτευμένοι φαντάζονται την απόλαυσιν της φιλάτης των ευτυχίαν τόσω μεγάλην, ώστε δεν φοβούνται να γελασθούν αγοράζοντες αυτήν εις οποιανδήποτε τιμήν. Εγώ όμως δεν ήμην ρωμαντικός. Τίποτε έκτακτον δεν ωνειρευόμην, αλλά μόνον να επανέλθουν τα πράγματα εις την τακτικήν αυτών κατάστασιν, εις την οποίαν ευρίσκοντο πριν ερωτευθώ. Την μακαρίαν εκείνην κατάστασιν την ενθυμούμην με τον φλογερόν πόθον με τον οποίον ενθυμείται ο άρρωστος τον καιρόν όπου ήτο υγιής. Την Χριστίαν την ήθελα μόνον και μόνον διά να την απολαύσω, να την χορτάσω, να την βαρεθώ και ν' αρχίσω έπειτα, καθώς πριν, να τρώγω, να κοιμούμαι, να πηγαίνω εις τον περίπατον και να παίζω πρέφαν και κοντσίναν εις την λέσχην. Και πάλιν όμως δεν θ' απεφάσιζα να την νυμφευθώ, αν δεν συνέβαινε ν' αποθάνη κατ'εκείνας τας ημέρας από την στέρησιν και την κακοπάθειαν γέρων θεός μου, τον οποίον επιστεύαμεν όλοι απένταρον, βλέποντες αυτόν να ενδύεται ως Διογένης και να τρέφεται ως ασκητής. Πάσχων προ καιρού από το στήθος, μου είχε ζητήση εκατον δραχμάς διά ιατρόν και ιατρικά. Αντί όμως να τας μεταχειρισθή προς τοιούτον σκοπόν, είχε προτιμήσει να προσθέση και αυτάς εις άλλας πενήντα χιλιάδας, όπου είχε κρυμμένας εις το αχυρόστρωμα επί του οποίου ευρέθη ένα πρωί νεκρός. Το παθημά του μ' έκαμε να σκεφθώ, ότι θα ήτο ανοησία να εξακολουθώ να βασανίζωμαι από την αϋπνίαν και την ανορεξίαν, αφού

είχα τα μέσα να ιατρευθώ. Την Χριστίνα την επήρα καθώς πέρνει κανείς κίνινον διά ν' απαλλαχθεί από τον πυρετόν.

Αν και ήμην ανυπόμονος, ηναγκάσθην από την κοινήν πρόληψιν και τον δεσπότην μας Λυκούργον να περιμείνω το τέλος του Μαΐου διά να στεφανωθώ. Ευθύς μετά τον γάμον επήγαμεν να περάσωμεν το μελοφέγγαρον εις την Ζιάν. Ημπορώ να είπω ότι είδα εκεί καλώς ημέρας. Το νησί ήτο καταπράσινον, το εξοχικόν μας σπίτι αναπαυτικόν, τα τρόφιμα εξάίρετα, ο καιρός ωραίος και ακόμη ωραιότερα η Χριστίνα. Εκείνο όπου μ' έκαμε να την προτιμήσω από όλας, είνε ότι μόνη αυτή δεν είχε κανέν από τα συνειθισμένα παρθενικά ελαττώματα, διά τα οποία αηδίαζα εν γένει τας κορασίδας. Ούτε λιγνή, ούτε αναιμική, ουτε εντροπαλή, ούτε πολύ νέα. Πιστεύω μάλιστα ότι ήτο κατά τι μεγαλειτέρα από εμέ. Εικοσιέξ έως εικοσιοκτώ ετών, μελαχροινή, με ανάστημα, με ώμους, με στήθος, με φλόγα εις το βλέμμα και κομψότατα υποδηματάκια. Διά να μη φανή απίστευτον το άθροισμα τόσων χαρισμάτων αρκεί να προσθέσω ότι ήτο Σμυρναία.

Εις την Κέαν εμείναμεν όλον το θέρος και η θεραπεία μου επροόδευε θαυμασίως. Νομίζω ότι πολύ προτιήτερα από τον Βίσμαρκ εφευρήκα εγώ το «Μακάριοι οι κατέχοντες». Οι αισθηματικοί θεωρούσιν ως ελάττωμα της τοιαύτης κατοχής και εν γένει του γάμου, ότι είνε ο τάφος του έρωτος. Τοιούτον όμως παράπνον δεν ηδυνάμην να έχω εγώ, αφού υπανδρεύθην επίτηδες διά να τον θάψω, από πόθον όχι εκτάκτων απολαύσεων, αλλ' ησυχίας, και κατώρθωνα να είμαι καθ' ημέραν ησυχώτερος. Το πρωί εκάμναμεν θαλάσσιον λουτρόν, το απόγευμα μακρυνόν περίπατον ή εκδρομήν με την βάρκα. Επέστρεφα κατάκοπος, έτρωγα ως λύκος και αφού έλεγα εις την Χριστίναν ό,τι είχα να της ειπώ εκοιμώμην μονοκόματα εως το πρωί. Ονειράτα δεν έβλεπα πλέον, πλην ενός μόνου, το οποίον ηδυνάμην κ' εκείνο να θεωρήσω ως σύμπτωμα τελείας αναρρώσεως. Η εσπέρα ήτο θερμή και είχαμεν εξέλθη ν' αναπνεύσωμεν εις τον εξώστην μετά το δείπνον. Δεν ενθυμούμαι άλλην φωτεινότεραν λάμψιν πανσελήνου, ούτε τοιούτον της θαλάσσης σπινθηρισμόν ουτε ευωδεστέρας τον δάσους και των κήπων αναθυμιάσεις. Χαριεστάτη ήτο και η Χριστίνα με το άσπρον της φόρεμα χωρίς μέσην ή, ως το έλεγεν, *reignoir*, επί του οποίου εχύνετο έως το γόνατον η λυτή κόμη της ως πλημμύρα μαύρου ποταμού.

Εκύτταξε την θάλασσαν ψιθυρίζουσα την τότε του συρμού καβατίναν «Ερνάνη, Ερνάνη, κλέψε με», όταν αίφνης εσιώπησε μετριοφρόνως τείνουσα τα ώτα εις το άσμα αηδόνας αντηχήσαν από τον γειτονικόν κήπον. Πάντα ταύτα ήσαν βεβαίως ποιητικώτατα, αλλ' εις το δείπνον είχα φάγη πολλήν παλαμίδα, την οποίαν επότισα, ως βαρυστόμαχον, με δυο ή τρία ποτήρια γλυκού οίνου της Κέας. Με κατέλαβε λοιπόν ο ύπνος και ωνειρεύθην... ούτε άσματα αηδόνας, ούτε μαύρας πλεξίδας, ούτε σελήνης μαρμαρυγάς, αλλ' ότι ευρισκόμην εις την Σύραν, εις την Λέσχην, και εκέρδιζα του πρωτομάστορη του πικέτου Αλοΐσίου Κατζαΐτη τρία καπότα κατά σειράν. Άδικον θα ήτο μετά τοιούτον όνειρον ν'

αμφιβάλλω ότι ήμην εντελώς ιατρευμένος. Την επομένην εβδομάδα επεστρέψαμεν εις την Σύραν, μετά τετράμηνον διαμονήν εις την Ζιάν, αφού ανέκτησα την πριν ησυχίαν μου, όλην μου την πεζότητα και δυο οκάδες περισσότερον βάρος, ως επείσθην ζυγισθείς κατά την απόβασιν εις τον στατήρα του τελωνείου.

Πολύ βεβαίως θα εγελούσα τότε, αν ευρίσκετο κανείς να μου προείπη, ότι μετ' ολίγας ημέρας θα ήμην πάλιν πολύ περισσότερον παρά προ του γάμου μου ερωτευμένος και δυστυχής. Η πρώτη αφορμή του ξανακυλίσματος υπήρξε χορός, τον οποίον έδωκεν ο κ. Δήμαρχος εις τιμήν του παρεπιδημούντος και υπ' αυτού φιλοξενουμένου υπουργού των Ναυτικών. Ο χορός εκείνος επέσκηπτε πρόωρος και αππροσδόκητος και ολίγος απέμενε καιρός εις τας Συριανάς διά να ετοιμασθώσιν. Όλαι ήσαν άνω κάτω. Επί τρεις ημέρας έτρεχεν η Χριστίνα εις τα εμπορικά, την δε τετάρτην μετεβλήθη ολόκληρος η οικία μας εις εργαστήριον ραπτικής. Πανταχού κομμάτια υφασμάτων, φόδραι, ορνέκια, στηθόδεσμοι και υποδήματα προς δοκιμήν. Δεν εύρισκα πλέον που να καθίσω· το δε εσπέρας έπρεπε να περιμένω έως τας εννέα ή και αργότερα, ν' αδειάση η ράπτρια την τράπεζαν του γεύματος, διά να δειπνήσωμεν με μίαν σαλάταν ή σμαρίδας τηγανητάς. Η μόνη μας τω όντι εγκυκλοπαιδική υπηρέτρια είχε χειροτονηθή κ' εκείνη μοδίστρα και δεν επρόφθανε να μαγειρεύη. Άδικον όμως θα ήτο να παραπνευθώ διά τούτο, αφού το κακόν ήτο γενικόν. Πλην των Χριστουγέννων, του Πάσχα και των άλλων μεγάλων εορτών, επικρατεί η συνήθεια εις την Σύραν να νηστεύουν και τας παραμονάς των μεγάλων χορών. Το οχληρότερον από όλα ήτο η διηνεκής απασχόλησις της Χριστίνας και τα παντός είδους χαρτιά, τα οποία ετύλιγε την νύκτα εις τα μαλλιά της. Από την ημέραν όπου ελάβαμεν το κατηραμένον εκείνο προσκλητήριο, ήτο ως να μην είχα γυναίκα.

Όση όμως και αν ήτο η απέχθεια μου κατά των τοιούτων προπαρασκευών, πρέπει να ομολογήσω ότι επέτυχε πληρέστατα της Χριστίνας ο στολισμός· φόρεμα με μακράν ουράν από βαρύ βυσσινόχρουν μεταξωτόν και επί της κεφαλής το τελευταίον λείψανον της κειμηλιοθήκης της μητρός της, είδος τι αρχαϊκού διάδήματος από ρουβίνια, των οποίων αι πορφυραί φλόγες συνηρμόζοντο θαυμασίως με το κοράκινον χρώμα των τριχών της. Ούτω στολισμένη μου ενθύμιζε την Σεμίραμιν, την Φαίδραν, την Κλεοπάτραν, την Θεοδώραν και τας άλλας ηρωίδας αι οποίαι ετάραττον τον ύπνον μου όταν ήμην εις το σχολείον.

Ο οίκος του κ. δημάρχου ήτο μέγας, αλλ' ακόμη μεγαλείτερος ο φόβος του να μη λησμονήση ουδέ τον ελάχιστον κομματαρχίσκον του, έστω και λουκουμοποιόν, караβοκύρην, βυρσοδέψην η άλλον καταστηματαρχην. Ο κόσμος ήτο λοιπόν πολύς και ως πάντοτε συμβαίνει εις την Σύρον, τριπλάσιοι των κυριών οι χορευταί. Ταύτας επερίμεναν εις την εξώθυραν με σημειωματάριον εις την χείρα και ανέβαιναν κατόπιν αυτών την κλίμακα επαιτούντες χορόν. Όταν εισήλθομεν εξώρμησαν τουλάχιστον δεκαπέντε κατά της Χριστίνας, της οποίας εθαύμασα κατά την έφοδον ταύτην το θάρρος και την

ετοιμότητα με την οποίαν εμοίραζεν ως αντίδωρον ανά έν βλέμμα και έν μειδίωμα εις έκαστον απαιτητήν. Η τοιαύτη διανομή εξηκολούθησε χωρίς διαλείμματα καθ' όλην την διάρκειαν της εσπερίδος. Μόνον δι' εμέ δεν επερίσσευσε τίποτε, αν και την έφεραν δυο ή τρεις φορές πλησίον μου αι περιπέτεια του χορού. Μη έχων διάθεσιν να χορέψω και βαρυνόμενος τας οχληράς μου σκέψεις ανεζήτητον κανέν γνώριμον πρόσωπον μεταξύ του πλήθους, όταν διέκρινα κολλημένην εις τον τοίχον ως ταππεσσαρίαν την κυρίαν Κλεαρέτην Γαλαξίδη, σαραντάραν παρθένον, της οποίας με ήρεσκε πολύ, όχι βεβαίως το υπερώριμον κάλλος, αλλ' η καλωσύνη της, η ευπροσηγορία, η απλότης των τρόπων και της ενδυμασίας της και η φαινομένη έλλειψις πάσης κατακτητικής αξιώσεως και φιλαρεσκείας. Εχόρευε δε και αρκετά καλά, οσάκις συνέβαινε να εύρη χορευτήν. Με την γεροντοκόρην ταυτην εφερόμην μετά πολλής οικειότητος ως προς καλόν φίλον μάλλον ή φιληνάδα, και εκείνη δε εφαινετο ευχαριστουμένη να συνομιλή μαζί μου, να με δίδη συμβουλάς υγιεινής ή οικιακής οικονομίας και να με στέλλη ενίοτε παξιμάδια με γλυκάνισον, προς εκτίμησιν της εξόχου αυτής ζυμωτικής τέχνης. Εύλογος μετά ταύτα ήτο η απορία μου όταν, αντί να με τείνη κατά το σύνηθες την χείρα, απήντησεν εις το καλησπέρα μου διά βλέμματος παγερού και σχεδόν εχθρικού.

— Δεν χορεύετε απόψε; ηρώτησα αυτήν απερισκέπτως, λησμονών ότι τούτο δεν εξηρτάτο από μόνην την θέλησίν της.

— Όχι, κύριε.

— Διατί, ενώ είσθε η καλλιτέρα μας χορεύτρια; Τούτο είνε παραξενάδα.

— Υπάρχουν άλλα πράγματα πολύ πλέον παράξεννα.

— Δεν με τα λέγετε;

— Υπάρχουν μερικοί κύριοι, οι οποίοι αφού ολόκληρα έτη βεβαιώσουν μίαν νέαν ότι δεν δύνανται ν' αγαπήσουν παρά γυναίκα φρόνιμον, ήσυχον, σεμνήν, νοικοκυράν, πηγαίνουν έπειτα και νυμφεύονται μίαν άσωτην, μίαν κοκέταν, μίαν ξεμυαλισμένην, όπου έκαμεν εργολαβίαν με όλον τον κόσμον και εξακολουθεί και μετά τον γάμον της τα ίδια.

Εκ των ανωτέρω ηναγκάσθην να συμπεράνω, ότι η κυρία Κλεαρέτη δεν ήτο όσον εφαινετο καλή, ούδ' όσον ενόμιζα αφιλοκερδείς αι περιποιήσεις της, αι συμβουλαί της και αι αποστολαί παξιμαδίων. Η απροσδόκητος αύτη αποκάλυψις των νυμφικών αξιώσεων γεροντοκόρης, η οποία θα ηδύνατο να είνε μήτηρ μου αν υπανδρεύετο εγκαίρως, ήτο βεβαίως αστειοτάτη. Την εσπέραν όμως εκείνην είχα τα νεύρα μου και αντί να γελάσω δεν απηξίωσα να εκδικηθώ αποκρινόμενος. — Δεν ενθυμούμαι να έκαμα ποτέ τοιαύτας ομιλίας εις καμμίαν νέαν.

Η κ. Κλεαρέτη εδάγκασε το χείλος της και μου εγύριοε την ράχιν· η

φράσις της όμως «έκαμεν εργολαβίαν με όλον τον κόσμον και εξακολουθεί μετά τον γάμον της τα ίδια» δεν έπαυε ν' αντηχή εις την ακοήν μου ως συριγμός εχίδνης. Η αλήθεια ήτο ότι το επαράκαμνε και η Χριστίνα. Εξακολουθών να την κατασκοπεύω παρετήρησα ότι η διανομή των βλεμμάτων και των μειδιαμάτων της δεν εγένετο με όσην κατ' αρχάς υπέθεσα ισότητα και αμεροληψίαν. Πολύ μεγαλειτέρα της των άλλων ήτο μερίς κομποτάτου τινός ξανθού νεανίσκου όστις, αφού έλαβε δύο χορούς, έμενεν όπισθεν της ενώ εχόρευε με άλλον, συνεχίζων κατά τα διαλείμματα της καδρίλιας ατελεύτητον μετ' αυτής συνομιλίαν. Το περίεργον είνε ότι μου ήτο τελείως άγνωστος ο κύριος ούτος, ενώ οι κάτοικοι της μικροσκοπικής Ερμουπόλεως γνωρίζονται όλοι ως καλόγηροι του αυτού μοναστηρίου, Η αμηχανία μου ήτο μεγάλη, όταν ήλθε να καθίση πλησίον μου ο παλαιός μου φίλος Ευάγγελος Χαλδούπης, ο εξυπνότερος αλλά και ο πλέον διεστραμμένος των Συριανών, αδιάντροπος ως πίθηκος και κυνικώτερος του Διογένους. Δια ν' αποφύγη τα σκώμματα του κόσμου είχεν εφεύρη να γελά ο ίδιος δυνατώτερα παντός άλλου διά τας πολλές και επιφανείς της μακαρίτριας συζύγου του απιστίας. Εις τον τοίχον του γραφείου του είχε κρεμάση τας εικόνας του Ηφαίστου, του Αγαμέμνονος, του Μενελάου, του Βελισαρίου, του Ερρίκου Δ' και την ιδικήν του φωτογραφίαν πλησίον των «ενδόξων αυτού συναδέλφων». Καθ' όλην την πενταετή διάρκειαν του συζυγικού αυτού βίου ουδέποτε εξέφυγεν από τα χείλη του, ούτε παράπνον, ούτε επίπληξις, ούτε μομφή, ούτε παρατήρησις καμμία, αλλά μόνον ειρωνείαι, σκώμματα και μειδιάματα τόσον φαρμακερά, ώστε ζήτημα απέμενε διά πολλούς αν πράγματι απέθανεν από καρκίνον, ή μάλλον εκ της δριμύτητος αυτών η μακαρίτις. Όπως δήποτε ευθύς μετά την λήξιν του πένθους εκηρύχθη και πάλιν υποψήφιος γαμβρός. Εκ φόβου όμως ως έλεγε, μη εξαντληθή το πνεύμα του, αν ηναγκάζετο να κάμη όσην πριν κατάχρησιν αυτού, προς υπεράσπισιν της τιμής του, απήτει ήδη παρά της μελλούσης κυρίας Χαλδούπη τρία τινά· να είνε άσχημη, κουτή, και πλούσια. Την περιζήτητον ταύτην τριάδα προσόντων είχεν εύρη συνηνωμένην εις το πρόσωπον της δεσποινίδος Παναγιώτας Τουρλωτής, είδος τι νεαρού ιπποποτάμου, του οποίου ο όγκος εφόβιζε πάντας τους άλλους προικοδιώκτας.

Ο αλλόκοτος ούτος άνθρωπος, αφού με παρετήρησεν επί τινας στιγμάς με οχληράν επιμονήν.

— Τί έχεις; με ηρώτησε· τα μούτρα σου είνε βουρκωμένα σαν τα βουνά της Γούρας.

— Τίποτε, απεκρίθην με πονεί ολίγον το κεφάλι. — Και πολύ περισσότερο σε πονεί ότι δεν με ήκουσες, όταν σου έλεγα ότι δεν είνε διά σένα η Χριστίνα· ότι έχει εις τας φλέβας της πολύ αίμα και κάποιαν ομοιότητα με την μακαρίτισσάν μου εις την φυσιογνωμίαν. Βλέπω κοντά της τον παλαιόν της φίλον Κάρολον Βιτούρην, επρόσθεσε δεικνύων τον εξακολουθούντα να συνομιλή μετ' αυτής ξανθόν νεανίσκον. Φαίνεται ότι έχουν πολλά να ειπούν.

— Τον παλαιόν της φίλον; ηρώτησα εγώ. Πώς γίνεται να μη τον γνωρίζω; Πρώτην φοράν τον βλέπω.

— Δια τον λόγον ότι μόνον προχθές επέστρεψεν από την Ευρώπην. Πρό πέντε ετών, πριν αποκατασταθείς συ εις την Σύραν, ήτο ερωτευμένος τρελλός με την Χριστίαν, την οποίαν δεν του έδωκαν διότι δεν είχε τα μέσα να την συντηρήση. Η απελπισία του ήτο τόση, ώστε ήθελε ν' αυτοχειριασθή, και θα το έκαμνεν ίσως, αν δεν ανελάμβανεν η γυναίκα μου να τον παρηγορήση. Ήτο, νομίζω, ο πρώτος της εραστής. Τους συνέλαβα επ' αυτοφώρω εις τον κήπον του Κωυμού, μίαν ημέραν, όπου είχα υπάγη να επισκεφθώ την Αννίκαν. Η γυναίκα μου τον εβαρέθη ογλήγωρα, διότι ήτο παρά πολύ αισθηματικός. Έπειτα φαίνεται, οτι εξηκολούθει να ενθυμήται την ιδικήν σου. Τον έστειλαν τότε εις την Γαλλίαν να τας λησμονήση και τας δυο και να σπουδάση Φαρμακευτικήν διά να διαδεχθή τον πατέρα του. Φαίνεται όμως ότι δεν κατώρθωσε να εύρη λησμοβότανον. Παρατήρησε πώς τρώγει την Χριστίαν με τα μάτια. Σε συμβουλεύω να τον προσέχης και να μη συχνοφέρνης την γυναίκα σου εις τους χορούς.

— Θ' ακολουθήσω την συμβουλήν σου.

— Μη λησμονήσης ότι, αν φανής ζηλιάρης, αν την στενοχωρήσης και ζήτησης να την περιορίσης, είνε ακόμη βεβαιότερον ότι θα την πάθης.

— Τί θέλεις τότε να κάμω;

— Ούτ' εγώ δεν ηξεύρω. Αφού δεν ήκουσες την συμβουλήν μου, το καλλίτερον όπου έχω τώρα να σου συστήσω, είνε να μιμηθής το παράδειγμά μου, και, ό,τι και αν σου συμβή, να μη το πάρης κατάκαρδα. Νά σκεφθής ότι το πράγμα καθ' εαυτό δεν είνε τίποτε και να κρεμάσης και συ εις τον τοίχον σου τας εικόνας του Αγαμέμνονος, του Ηφαίστου, του Μενελάου...

Ηγέρθην αποτόμως φοβούμενος μήπως δεν δυνηθώ ν' αντισταθώ εις τον πειρασμόν να πτύσω εις το πρόσωπον του παληανθρώπου εκείνου. Κατ' εκείνην την στιγμήν ήρχιζε το cotillon, το οποίον μ' εφάνη ατελεύτητον. Δόξα τω Θεώ ετελείωσε κ' εκείνο και ήρχισεν ο κόσμος να φεύγη. Επήγα να φέρω την γούνα της γυναικός μου, την εκουκούλωσα και εβαδίζαμεν προς την θύραν, όταν μας έφραξαν τον δρόμον τρεις χορευταί, ισχυριζόμενοι ότι απέμενε να χορευθή το *galope finale* και ότι η κυρία μου το είχεν ύποσχεθή και εις τους τρεις. Εκείνη δεν ενθυμείτο καλά. Ο απλούστατος και συνειθισμένος τρόπος συμβιβασμού των απαιτήσεων ήτο να είπη, ότι είνε κουρασμένη και να μη χορεύση με κανένα. Αντί τούτου επρότεινε να τραβήξουν κόμπο. Η τύχη, ίσως δε και κάποια λαθοχειρία, ηυνόησε τον Βιτούρην και το μαρτύριόν μου παρετάθη άλλην μίαν ώραν. Πρέπει εν τούτοις να ομολογήσω ότι η μουσική του γαλόπου εκείνου, έργου του διευθυντού της ορχήστρας βιολιστού Πατσίφικου, ήτο ωραιότητα και ο

ρυθμός τόσο ζωηρός, ώστε επτέρωσε τους πόδας και αυτού του κ. δημάρχου και άλλων εξ ίσου σεβασμίων Συριανών. Η περιφορά δίσκου θερμού οίνου εκορύφωσε την γενικήν ζωηρότητα και μόνος εγώ εχολόσκανα εις μίαν γωνίαν βλέπων την Χριστίαν να στροβιλίζη εις του Καρόλου τας αγκάλας. Ο Χαλδούπης ηθέλησε και πάλιν να με πλησιάση διά να χύση τα φαρμάκι του εις την πληγήν μου, αλλά το βλέμμα το οποίον έρριψα επ' αυτού ήτο, ως φαίνεται, τόσο άγριον, ώστε εθεώρησε φρόνιμον να μου δείξη την ράχιν. Ανεχωρήσαμεν σχεδόν τελευταίοι, και, όταν εισήλθομεν εις τον κοιτώνα μας, εσήμαιναν αι πέντε.

Το παράδοξον ή μάλλον εκείνο το οποίον μ' εφάνη παράδοξον, αν και ήτο φυσικώτατον, είνε ότι όσα υπέφερα εις τον κατηραμένον εκείνον χορόν από την κακολογίαν του Χαλδούπης και την διαγωγήν της Χριστίνας, αντί να με ψυχράνουν, με έκαναν να την ερωτευθώ ή τουλάχιστον να την επιθυμήσω σφοδρότερα και από την ημέραν όπου απεφάσισα να την πάρω διά να παύσω να την επιθυμώ. Πλην της ζηλείας και της δεκαήμερου στερήσεως συνετέλει εις έξαψιν του πόθου μου και η έκτακτος πολυτέλεια του εσωτερικού αυτής στολισμού, ο μεταξωτός στηθόδεσμος, τα κεντητά μεσοφόρια, τα ατλάζινα υποδήματα και το μεθυστικόν άρωμα της έριδος και της υλαγγυλάγκης. Πάντα ταύτα ημπορούν οι ευτυχείς κάτοικοι των μεγάλων πόλεων να τα εύρουν όταν θέλουν με μίαν η δύο εικοσιπεντάρας, αλλά διά τους δυστυχείς Συριανούς είνε πράγματα έκτακτα, τα οποία δεν απολαμβάνουν παρ' όταν τύχη μεγάλος χορός, καθώς μόνον τα Χριστούγεννα και το Πάσχα γεύονται ψαθούρια, σαμπάνια και γάλλον παρανεμιστόν. Όταν λοιπόν επλησίασα την Χριστίαν, πρέπει να υποθέσω ότι οι οφθαλμοί μου ήσαν εύγλωττοι, ως κατορθώνουν να γράφουν οι ελαφροί μας φιλόλογοι, τους οποίους είχα, ως φαίνεται, άδικον να περιπαίζω διά τούτο. Πριν τω όντι ανοίξω το στόμα έσπευσεν η Χριστίνα ν'αποκριθή εις το βλέμμα μου.

— Είμαι, καϋμένη, κατάκοπη, αφανισμένη, άφησε με, σε παρακαλώ, απόψε.

Την εκαληνύκτισα με βαρυθυμίαν και απεσύρθην εις το ιδικόν μου δωμάτιον.

Πρέπει όμως να ειπώ ότι διά το χωριστόν εκείνο δωμάτιον δεν έπταιεν εκείνη. Το είχα προτείνη εγώ μετά την επιστροφήν μας ως αριστοκρατικώτερον, και κατά τι, διά τον λόγον ότι είχα παραχορτάση εις την Ζιάν. Πλην των άλλων έχουνε και τούτο το αλλόκοτον οι ερωτευμένοι, ότι δεν δύνανται να εν—, νοήσωσιν ούτε ότι ενδέχεται να πεινάσουν, όταν είνε χορτάτοι, ούτε ότι ημπορούν να χορτάσουν όταν είνε πεινασμένοι.

Την επιούσαν εκοιμάτο ακόμη, όταν επήγα περί τας ένδεκα εις το γραφείον μου. Κατά την επιστροφήν μου την ευρήκα εις το πιάνο ευδιάθετον και ζωηράν.

— Άκουσε, με είπε, τι ωραίο είναι αυτό το γαλόπ. Εγώ όπου δεν ημπορώ να παίξω τίποτε χωρίς τετράδιον, μίαν φοράν το ήκουσα και το ενθυμούμαι ολόκληρον.

Ταύτα λέγουσα ήρχισε να κυμβαλίζη το τρισκατάρατον γαλόπ του χθεσινού χορού, του οποίου οι ήχοι μου ενθύμιζαν τα βάσανά μου.

— Είμαι, απήντησα αποτόμως, ολίγον ζαλισμένος και η μουσική με πειράζει. Άφησε το, σε παρακαλώ, δι' άλλην φοράν.

Μ' εκύτταξε με κάποιαν απορίαν, έκλεισε το πιάνο και επήγε να στηριχθή εις το παράθυρον. Μετ' ολίγον την είδα να χαιρετά με πολλήν χάριν και φιλοφροσύνην.

— Ποίον εχαιρέτησες; ηρώτησα με όσην ηδυνήθην να υποκριθώ αδιαφορίαν.

— Τον δάσκαλον του χορού, τον Γέρο Κουέρτζην. Έτρεξα εις το παράθυρον του γειτονικού δωματίου και είδα τω όντι να διαβαίνη τον γέροντα Κουέρτζην, αλλά στηριζόμενον εις τον βραχίονα του νέου Καρόλου Βιτούρη. Διατί λοιπόν να μου αναφέρη μόνον τον Κουέρτζην, ενώ πιθανώτατον ήτο ότι έλαχεν εις τον σύντροφόν του η λεόντειος μερίς του χαιρετισμού;

Το έτος εκείνο υπήρξεν εκτάκτως ευτυχές διά τους Συριανούς, οι οποίοι μετά το κλείσιμον των ισολογισμών των έπαθαν από την χαράν των χορομανίαν. Εις διάστημα ενός μηνός εδόθησαν ένδεκα μεγάλοι και μικραί χοροεσπερίδες. Η Χριστίνα δεν έκαμεν άλλο παρά να ετοιμάζεται όλην την ημέραν, να κουράζεται όλην την νύκτα και να ξεκουράζεται την επομένην· ούτ' εγώ άλλο τίποτε παρά να την συνοδεύω, ν' αγρυπνώ, ν' ανησυχώ, να ζηλεύω, να κατασκοπεύω και να βλέπω εις τον ύπνον μου τον Ήφαιστον, τον Μενέλαον και τον Βιτούρη. Ούτος εξηκολούθει να συχνοδιαβαίνη από τα παράθυρα μας. Ευτυχώς τα έθιμα της νήσου δεν συγχωρούν επισκέψεις παρά μόνον κατά την πρώτην του έτους και την εορτήν του οικοδεσπότη. Επίσκεψις ανδρός εις κυρίαν καθ' ημέραν και ώραν εργάσιμον θα ήτο εις την Σύρον σκάνδαλον ουχί μικρότερον της παραβιάσεως χαρεμίου. Απέμεναν όμως οι χοροί και αι εις τα βατόρια και την πλατείαν καθημερινοί συναντήσεις. Πλην αυτών έτυχε να ιδω δυο ή τρεις φορές την γυναίκα μου εξερχομένην από το φαρμακείον τον Βιτούρη. Τούτο όμως δεν ηδυνάμην να θεωρήσω ως επιλήψιμον, ουδέ καν ως ύποπτον, αφού από εκεί επρομηθεύοντο αι Συριαναί της υψηλής περιωπής τα πασαλείμματα και τα μυρωδικά των. Η σκέψις όμως αύτη δεν μ' εμπόδιζε να τρώγωμαι και ν' ανησυχώ. Εκείνο όμως το οποίον περισσότερο απ' όλα μ' εβασάνιζε και μ' εστενοχωρούσεν ήτο, ότι σπανίως κατώρθωνα να ιδώ μόνην και ήσυχην την Χριστίαν. Ούτε στρατάρχης κατά την παραμονήν κρισίμου μάχης ηδύνατο να είνε όσον εκείνη απησχολημένος. Τα τρεξίματα εις τα εμπορικά διεδέχοντο τα συμβούλια με τας φιληνάδας της. Πότε τα είχε με την ράπτριαν, η οποία δεν εφύλαξε την υπόσχεσίν της, και πότε με τον μονάκριβον

της Σύρου κτενιστήν Αναστάσην, διότι εβράδυνε να έλθη, ή ετόλμησεν ο αχρείος να της προτείνη να την κτενίζη από το μεσημέρι, διότι δεν του επερίσσευε καιρός το εσπέρας. Κατόπιν τούτων ήρχετο η κούρασις τον χορού, το νύσταγμα ευθύς μετά την επιστροφήν, ο βαθύς ύπνος της έως το μεσημέρι και η ιδική βασανιστική αγρυπνία. Δεν κατώρθωνα, όχι να κοιμηθώ, αλλ' ουδέ καν να μένω ήσυχος επί της κλίνης μου. Ως βασανίζει τον διαβάτην της ερήμου η οπτασία βρύσεων, ποταμών και χλοερών λειμώνων, ούτω και εμέ η ανάμνησις των καλών ημερών της Κέας, της μοναξιάς, της ησυχίας και της Χριστίνας εξηπλωμένης ολοκλήρους ώρας επάνω εις το τουρκικό διβάνι με άσπρον οικιακόν φόρεμα και βιβλίον εις την χείρα. Και εκείνο το όποιον με φλογερώτερον πόθον ενθυμούμην δεν ήσαν του μέλιτος αι απολαύσεις, όσον η διαδεχομένη ταύτας γαλήνη και ισορροπία του πνεύματος και των αισθήσεων, η οποία μου επέτρεπε να εντρυφήσω και εις τας άλλας του βίου απολαύσεις. Ενώ τώρα η εκ της ζηλείας και της στερήσεως συγκέντρωσις των πόθων μου εις έν μόνον πράγμα με είχε μεταβάλη, εμέ τον φρόνιμον Συριανόν, εις είδος τι Οδοιπό—ρου ή Ερωτοκρίτου απαγγέλλοντος θρηνώδεις μονολόγους.

Νύκτα τινά, μη αντέχων πλέον, ήνοιξα αθορύβως την χωρίζουσαν ημάς θύραν και επροχώρησα βήματά τινά προς την κλίνην της. Τον θάλαμον εφώτιζε κατά το σύνηθες κυανή κανδήλα καίουσα προ του εικονοστασίου. Το γαλάζιον εκείνο φως, το μεταδίδον χροιάν ονείρου εις την πραγματικότητα, ήτο κ' εκείνο ιδική μου εφεύρεσις των καλών ημερών της Κέας. Ο κάματος και ο νυσταγμός της κατά την επιστροφήν ήτο τοσούτος, ώστε είχε αφήσει όλα της τα πράγματα άνω κάτω. Το φόρεμα εις μίαν άκραν του σοφά, τα φουσκώματα κατά γης, τον στηθόδεσμον εις γωνίαν της κλίνης, την γιρλάνδαν επί της προτομής του Κοραή, και σκορπισμένα εις όλα τα καθίσματα το ριπίδιον, την ανθοδέσμην, τα χειρόκτια και τα παράσημα του cotillon. Ο ευνοούμενος αυτής γάτος εκοιμάτο επάνω εις το άσπρον της βουρνούζι και επί των μαρμάρων της εστίας εσπινθήριζον τα πετράδια των βραχιολιών και του περιδεραίου. Το δωμάτιον ωμοίαζε ναόν της θεάς Ακαταστασίας. Αδύνατον όμως ήτο να είνε άχαρι το χάος εκείνο, του οποίου ήσαν τόσον εύμορφα όλα τα συστατικά. Εις τα λοιπά προσόντα της Χριστίνας πρέπει να προσθέσω και οτι εσυνείθιζε να κοιμάται με εν γόνατον λιγυσμένον και την χείρα όπισθεν της κεφαλής, ως το αρχαίον άγαλμα τον Ερμαφροδίτου. Κατ'εκείνην την στιγμήν έβλεπε πιθανώς εις τον ύπνον της τους θριάμβους της εις την Λέσχην, ως υπέθεσα εκ της διαστολής των χειλέων της εις μειδίαμα κατά πάντα όμοιον μ' εκείνα τα οποία εμοίραζεν εις τους χορευτάς της. Επροχώρησα έν άλλο βήμα. Αλλ' αίφνης εκάρφωσε τους πόδας μου εις το έδαφος η σκέψις ότι, αν την εξύπνιζα, θα διεδέχετο το γλυκύ εκείνο μειδίαμα μορφασμός δυσारेσκείας, έν χάσμημα, έν ουφ! και έν γύρισμα της πλάτης. Ουδέ θα ήτο όλως αδικαιολόγητος η τοιαύτη υποδοχή, αφού μόλις προ μιας ώρας είχε κατακλιθή και διεφαίνετο ήδη διά των χαραμίδων του παραθύρου το θολόν φως χειμερινής πρωίας. Απεσύρθην ακροποδητί, έκλεισα την θύραν και ήρχισα πάλιν τον περίπατον και τον μονόλογόν μου. Όταν εσυλλογιζόμην πόσον εύκολον θα ήτο εις την γυναίκα

εκείνην να με καταστήση τον ευτυχέστατον των ανθρώπων, αν κατά τι ολιγώτερον ηγάπα τας διασκεδάσεις και την εργολαβίαν, με ήρχετο όρεξις να την πνίξω. Ο κίνδυνος όμως αυτής δεν ήτο μεγάλος. Δεν πιστεύω να υπάρχη εις τον κόσμον μαλακωτέρα της ιδικής μου καρδιά. Αν επρόκειτο να σφάζω ο ίδιος τα ορνίθια, τα οποία τρώγω, νομίζω θα θα επροτιμούσα να τρέφομαι με πίτυρα καθώς εκείνα.

Τους κλίνοντας να με θεωρήσωσιν εκ των ανωτέρω ως βλάκα, παρακαλώ να σκεφθώσι πόσον δύσκολος είνε η θέσις του μη δυναμένου ούτε ως εραστής να παρακαλέση χωρίς να γίνη γελοίος, ούτε ως σύζυγος ν' απαιτήση χωρίς να γίνη μισητός. Αμφότερα ταύτα τόσο πολύ εφοβούμην, ώστε αν συνέβαινε ποτε να μ' ερωτήση η Χριστίνα διατί δεν τρώγω ή διατί δεν έχω διάθεσιν, απεκρινόμενη συκοφαντών τότε το στομάχι, τότε το κεφάλι μου, τότε τα δόντια και άλλοτε τα νεύρα, τον δε πραγματικόν μου πόνον επροσπάθουν ως έγκλημα να κρύψω. Κάλλιστα τω όντι εγνώριζα ότι όλα δύναται γυνή να συγχωρήση, και απιστίας, και ύβρεις, και ξύλον και παν άλλο, πλην ενός μόνου, το να την αγαπά τις περισσότερον παρ' όσον της αξίζει. Εις τον διαπράξαντα την ανοησίαν να ομολογήση εις γυναίκα πόσον εξ αιτίας της υποφέρει, δεν απομένει άλλο να πράξη, παρά να χωρισθή αυτής αυθημερόν ή να υπάγη να πέση εις την θάλασσαν με πέτραν εις τον λαιμόν.

Δύο ημέρας μετά την οδυνηράν εκείνην αγρυπνίαν επιστρέψας εκ του γραφείου μου κατά τι ενωρίτερα του συνήθους είδα την Χριστίναν αλλάσσοσαν όψιν και σπεύδουσαν να κρύψη χαρτίον τι, το οποίον εκράτει, όπισθεν του καθρέπτου. Ο νους μου υπήγεν αμέσως εις τον Βιτούρην, και την υποσίαν μου ότι η επιστολή ήτο ιδική του μετέβαλεν εις βεβαιότητα η αυξάνουσα της γυναικός μου σύγχισις και στενοχώρια. Ουδ' ήτο πλέον δυνατή εις την περίπτωσιν ταύτην η εφαρμογή του συστήματός μου ν' ανέχωμαι τα πάντα εν σιωπή εκ φόβου χειροτέρων, αφού πιθανώτατον ήτο ότι περιείχετο εις τον φάκελλον εκείνον η απόδειξις, ότι δεν έμεναν άλλα χειρότερα να φοβηθώ.

Την επικειμένην έκρηξιν επρόλαβεν απότομον άνοιγμα της θύρας, διάχυσις ευωδίας μόσχου και ορμητική εισπήδησις εις την αίθουσαν της ζωηράς ημών δημαρχίνας, ερχομένης να δείξη εις την γυναίκα μου το νέον αυτής επανωφόριον με σειρήτια από πτερά λοφοφόρου. Η Χριστίνα ηναγκάσθη θέλουσα και μη θέλουσα να την δεξιωθή, ενώ εγώ, υποκρινόμενος ότι θέλω ν' αφήσω τας κυρίας να είπωσι τα ιδιαίτερα των, απεσυρόμην εις το γειτονικόν δωμάτιον, αφού έλαβα αναφανδόν τον φάκελλον από τον καθρέπτην. Αι χείρες μου έτρεμαν όταν τον ήνοιξα. Αντί όμως επιστολής του ρωμαντικού Καρόλου εύρον εντός αυτού τρεις λογαριασμούς των κυρίων Πούλου, Γιαννοπούλου και Γεραλοπούλου διά μεταξωτά, καπέλλα, βλόνδας, κορδέλλας και άλλα είδη, των οποίων ανήρχετο το άθροισμα εις δραχμάς δύο χιλιάδας επτακοσίας. Το ποσόν ήτο βεβαίως μεγάλον, αλλά πολύ μεγαλειτέρα αυτού η ανακούφισις την οποίαν ησθάνθην εκ της αποδείξεως, ότι άδικον είχα να νομίζωμαι συνάδελφος του Χαλδούπη. Η χαρά μου ήτο ως καταδίκου, του οποίου θα μετεβάλλετο ανελπίστως εις απλούν

πρόστιμον η θανατική ποινή. Υπό το κράτος του αισθήματος τούτου, όταν μετά την αναχώρησιν της επισκέψεως προσήλθεν η Χριστίνα κάπως δειλή, μαγκωμένη και πιστεύουσα ότι είχε μεγάλην ανάγκην ν' απολογηθή και να μ' εξευμενίση, αντί πάσης παρατηρήσεως ή παραπόνου έτρεξα να την ασπασθώ ολοψύχως, λέγων προς αυτήν «Μη σε μέλη». Η έκπληξις της υπήρξε μεγάλη. Δύσκολον τω όντι ήτο να μαντεύση πώς συνέβη να θεωρήσω άξιον φιλοφρονήσεων και φιλημάτων το κατόρθωμα της, να σπαταλήση το εισόδημά μας μιας εξαμηνίας εις διάστημα ολίγων ημερών.

Μετ' ολίγον υπήγε να ετοιμασθή διά τον εσπερινόν περίπατον. Αλλ' ο ουρανός εθόλωσεν αππροσδοκίτως· έλαμψαν αστραπαί και ήρχισε να βρέχη ποταμηδόν. Εκαθήμην εις το παράθυρον της μικράς αιθούσης μας, παρατηρών τον κατακυλιόμενον από τα ύψη της Άνω Σύρου κίτρινον καταρράκτην παρασύροντα εις το βορβορώδες ρεύμά του φλοιούς πορτοκαλίων, συντρίμματα φιαλών, απόμαχα υποδήματα και πτώματα ορνίθων και ποντικών, όταν αίφνης αντικατέστησε το πανόραμα εκείνο βαθύ σκότος απλωθέν και επί των δύο μου οφθαλμών. Αιτία της εκλείψεως ήσαν αι χείρες της Χριστίνας, ήτις απελπισθείσα να εξέλθη είχεν επιστρέψη αθορύβως και βλέπουσα με αφηρημένον διεσκέδασε να με τυφλώση. Τούτο μου ενθύμησε περασμένας καλώς ημέρας. Χάρις εις την θεόσταλτον εκείνην καταιγίδα ευρισκόμεθα τέλος πάντων ήσυχoi και μόνοι πρώτην φοράν μετά την επιστροφήν μας. Όταν ηυδόκησε ν' αποσύρη τας χείρας της, η έκφρασις του βλέμματός μου ήτο, ως φαίνεται, και πάλιν τόσον εύγλωπτος, ώστε έβαψεν ελαφρόν ερύθημα την παρειάν της. Έπειτα εμειδίασεν, έστρεψε διαβαίνουσα προ της θύρας του κλείθρου, υπήγε να καθίση εις τον σοφάν και μ' ένευσε να υπάγω κοντά της. Κατ' εκείνην ακριβώς την στιγμήν, ενώ εβυθιζόμην εις πέλαγος ηδυπαθείας, εκορυφώνετο της καταιγίδος η μανία. Η βροχή είχε μεταβληθή εις κατακλυσμόν, ο άνεμος ανήρπάξε κεραμίδια και αντήχουν αλλεπάλληλοι αι βρονταί. Ήθελα δεν ήθελα μου επέκλωθεν η μοίρα μου να είμαι ρωμαντικός. Τους φλογερούς πόθους και τους νυκτερινούς μονολόγους διεδέχοντο μανδαλώματα της θύρας και εκτάσεις επί διβανίων υπό τους συριγμούς της ανεμοζάλης. Ματαία λοιπόν εφάινετο η αντίστασίς μου κατά του πεπρωμένου και πολύ προτιμότερον να στέρξω τα πράγματα όπως ήσαν. Πρέπει δε και να ομολογήσω ότι είχεν ολιγοστεύση κατά πολύ εις διάστημα μιας μόνης ώρας η αντιπάθειά μου κατά του ρωμαντισμού. Συγκρίνων τω όντι τας ησύχους καθημερινάς απολαύσεις της Κέας προς το ηδυπαθές ρίγος, το οποίον με κατέλαβεν όταν μετά δεκαήμερον εξορίαν μου ένευσε προ ολίγου η Χριστίνα να υπάγω κοντά της, κατήνησα εις το συμπέρασμα ότι το ποσόν μακαριότητος, το οποίον δύναται τις να αισθανθή πλησίον γυναικός, είνε ακριβώς ανάλογον της ανησυχίας, της ζηλείας, των στερήσεων και των άλλων βασάνων όσα προηγήθησαν αυτού. Μόνος ο διελθών διά τοιούτου καθαρτηρίου λαμβάνει έπειτα το χάρισμα να εισδύση εις το αγιαστήριον της υπερτάτης ηδυπαθείας. Τας πύλας αυτού δεν δύναται να μας ανοίξη ούτε σεμνή παρθένος, ούτε φιλόστοργος σύζυγος, ούτε υπεραγαπώσα ημάς ερωμένη, αλλά μόνον γυνή φιλάρεσκος, ιδιότροπος και ουχί καθ' ημέραν καλή.

Οι χοροί εξηκολούθησαν, ουχί όμως και η τάραπτουσα τον ύπνον μου ιδιαίτερα προς τον Βιτούρην εύνοια της Χριστίνας, η οποία εφείνετο ήδη προτιμώσα των στεναγμών και των ξανθών πλοκάμων του αισθηματικού νεανίσκου τους μαύρους μύστακας και τους πλατείς ώμους του αρειμανίου ημών φρουράρχου. Μετ' ολίγας όμως ημέρας εύρεν αυτόν χονδράνθρωπον, συγκρίνουσα τους ελληνοπρεπεείς τρόπους του προς την έξοχον ευγένειαν, την χάριν και την ευφυΐαν του νεωστί διορισθέντος προξένου της Γαλλίας. Ουδέ τούτου όμως υπήρξε μακρά η βασιλεία. Την κομψότητα του παρισινού φράκου του επεσκίασε μετ' ολίγον η λάμψις της στολής και των παρασήμων του αρχηγού της αγγλικής μοίρας. Έπειτα ήλθεν η σειρά του Ιταλού αυτοσχεδιαστού Ρεγάλδη, περιηγουμένου την Ανατολήν προς συλλογήν δαφνών και ταλλήρων, και μη απαξιώσαντος τα Συριανά. Τον γέροντα τούτον κύκνον της Νοβάρρας διεσκεδάσε να κρατήση επί όλον μήνα εις την Σύρον, και εις τοιούτον βαβμόν ν' απομωράνη, ώστε μη αρκούμενος εις όσα έγγραφεν εις το λεύκωμά της ακροστίχια, απήγγειλε και από της σκηνης ύμνον εις την Σ ε ι ρ ή ν α τ ο υ Α ι γ α ί ο υ, υπερσκανδαλίσαντα τους Συριανούς και προ πάντων τους μη εννοούντας ιταλικά. Αλλ' εγώ ήμην ήδη πολύ ησυχώτερος βλέπων τους ευνοουμένους να διαδέχωνται αλλήλους ως φαντάσματα μυθικής λυχνίας. Δύσκολον τω όντι ήτο να εύρη καιρόν ν' αγαπήση κανένα η επιχειρούσα τον κόσμον όλον να κατακτήση. Την άμετρον φιλαρέσκειαν της γυναικός μου εσυνείθισα βαθμηδόν να θεωρώ ως ασφάλειαν κατά της μεγάλης συμφοράς, ως ειδός τι αλεξικεραύνου, ή, ως θα έλεγεν ο Χαλδούπτης, α λ ε ξ ι κ ε ρ ά τ ο υ. Το μόνον το οποίο εξηκολούθει να με στενοχωρή ήτο, ότι ολίγος της επερίσσευε και δι' εμέ καιρός. Είχον απελπισθή να την ιδώ ήσυχον προ της μυριοποθήτου σαρακοστής, όταν διέκοψεν αιφνιδίως τας διασκεδάσεις ο θάνατος του γέροντος Μισέ Λιονή Λεγάμενου, συγγενεύοντος με όλον τον χορευτικόν κόσμον της νήσου. Ουδ' αυτοί, πιστεύω, οι κληρονομούντες περί το εκατομμύριον ανηψιοί του ηκολούθησαν την κηδείαν με περισσοτέραν της ιδικής μου προς τον ευδοκήσαντα να αποθάνη ευγνωμοσύνην.

Ός τα κακά, ούτω και τα ευτυχήματα σπανίως έρχονται μόνα. Ολίγας ημέρας μετά την απαλλαγήν μου από τον εφιάλτην των χορών, παραβάλλων προς την Ε φ η μ ε ρ ί δ α τ ω ν Κ λ η ρ ώ σ ε ω ν τας πέντε λαχειοφόρους του Αμβούργου, τας οποίας είχα κληρονομήση από τον μακαρίτην θειόν μου, εθαμβώθην υπό του αριθμού 14,517. Ήτο ο τρίτος κληρωθείς και εκέρδιζε πεντήκοντα πέντε χιλιάδας φιορίνια, υπέρ τας τριακοσίας χιλιάδας συριανάς δραχμάς! Έτρεξα ασθμαίνων ν' αναγγείλω την καλήν είδησιν εις την Χριστίαν, η οποία έλειπεν ευτυχώς εις επισκέψεις. Λέγω ευτυχώς, διότι η απουσία της μ' έδωκε καιρόν να σκεφθώ, ότι πολύ περισσοτέραν θα ησθάνετο προς εμέ ευγνωμοσύνην και κάλλιον θα με αντήμειβεν αν, αντί να με ηξεύρη πλούσιον, με υπέθετεν υπέρ τας δυνάμεις μου πρόθυμον να την ευχαριστήσω. Χωρίς λοιπόν να είπω τίποτε εις κανένα ανεχώρησα μετά τρεις ημέρας εις Βιέννην υπό το πρόσχημα να συμβουλευθώ ειδικόν ιατρόν διά τας ανυπάρκτους ενοχλήσεις του στομάχου, τας οποίας επροφασιζόμην προ δύο μηνών προς απόκρυψιν των ψυχικών μου

βασάνων. Εκ Βιέννης εξεπήδησα εις Αμβούργον και, αφού εισέπραξα και ετοποθέτησα το κέρδος μου εις ανώνυμα χρεώγραφα, επανήλθα μετά τρεις εβδομάδας, κομίζων εις την Χριστίαν διπλάσια των όσα με είχε παραγγείλη στολίδια. Παρατηρών την έκπληξιν και την χαράν της κατά το άνοιγμα του κιβωτίου, ανελογιζόμενην συγχαίρων εμαυτόν διά την υπόκρισίν μου πόσον ευτελεστέρα θα της εφαινετο η προσφορά μου, αν εγνώριζε την απροσδόκητον μεγαλοδωρίαν της τύχης. Απαραίτητος όρος αρμονικής συμβιώσεως με γυναίκα φιλάρεσκον είνε ν' αποκρύπτη τις επιμελώς εις αυτήν δύο τινά, τα εννέα δέκατα της αγάπης του και το ήμισυ τουλάχιστον της περιουσίας του.

Ουδεμίαν αισθανόμενος όρεξιν να θαμβώσω τους Συριανούς επροτίμησα πάσης επιδείξεως αθόρυβον και σχεδόν λαθραίαν αύξησιν ευζωίας. Παρήτησα την θέσιν μου προτείνων ότι θα εκέρδιζα περισσότερα εργαζόμενος διά λογαριασμόν μου, και υπό την πρόφασιν ότι έσταξαν, όταν έβρεχε, δύο ταβάνια, ανεκαίνισα ολόκληρον την οικίαν μου. Τας τοιχογραφίας ανέθεσα εις Ιταλόν πρόσφυγα, ονόματι Ορσάτην, πρώην σκηνογράφον του θεάτρου της Σκάλας. Ούτος επέτυχε προ πάντων εις την διακόσμησιν του κοιτώνος της Χριστίνας, τον οποίον μετέβαλεν εις τέλειον ανατολικόν οδάν κατά μίμησιν της Ζαΐρας εις το ομώνυμον μελόδραμα του Βελλίνη. Την ομοιότητα συνεπλήρωσαν βαρέα παραπετάσματα της Προύσσας, διβάνιον εστρωμένον με χρυσοκέντητον ύφασμα, προερχόμενον εκ παλαιάς αρχιερατικής στολής, περσικόν μαγκάλι, σκαμνία μ' επικολλημάτα μαργαριτομάνας, και επάργυρος βυζαντινή κολυμβήθρα, μεταβληθείσα εις μεγαλοπρεπές ανθοδοχείον. Πάντα ταύτα είχε προμηθευθή ευθηνά ο διακοσμητής κατά τινα εκδρομήν του εις την Νάξον, όπου εσώζοντο ακόμη ικανά λείψανα φραγκοτουρκικής πολυτελείας, και κατώρθωσε να συναρμόση προς άλλα με τοσαύτην φιλοκαλίαν και ακριβή γνώσιν των κανόνων της αντιθέσεως των χρωμάτων και της διανομής του φωτός, ώστε κατέθειλον αντί να θαμβώνωσι τον οφθαλμόν. Ο αυτός πολύτιμος άνθρωπος μ' εβοήθησε να υφαρπάσω διά πλειοδοσίας ή, ως λέγουν οι Συριανοί, να ζ ε υ γ α τ ί σ ω, την Μιλανέζα, μαγείρισσαν του Επισκόπου της Άνω Σύρου, της οποίας ήσαν ονομαστά καθ' όλας τας Κυκλάδας τα ραβιόλια, η γαριδόσουπα και το νηστήσιμον καπόνι. Η λύπη και η αγανάκτησις του αρχιφλάρου υπήρξε τοσαύτη, ώστε εθεώρησε πρέπτον να με καταγγείλη εις τον πρέσβυν του ε π ί π ρ ο σ η λ υ τ ι σ μ ώ.

Ο καλλωπισμός της φωλεάς της περιώρισε κατά τι το αδειάλειπτον εκτός αυτής πτερύγισμα της Χριστίνας. Την οικουρικήν ταύτην διάθεσιν επροσπάθουν να ενθαρρύνω, προσφέρων εις αυτήν παν ό,τι ενόμιζα ότι δύναται να την διασκεδάση, γάστρας καμελιών, συλλογήν γραμματοσήμων, πιάνο χωρίς ουράν, στερεοσκόπιον, διδάσκαλον φωνητικής μουσικής και γάτον της Αγκύρας. Ταύτα εδέχετο με πολλήν ευγνωμοσύνην και εφαινετο επί τινα καιρόν ενθουσιασμένη. Ημέραν όμως τινά, αφού ηρώτησε την τιμήν των αργυρών σκευών διά το τζαϊ, τα οποία της είχα προσφέρει διά την εορτήν της, ανέκραξε μετά τινος μελαγχολίας.

— Κρίμα τα τόσα χρήματα. Με αυτές τας εξακοσίας δραχμάς θα έκαμνα ένα φόρεμα από βελούδον.

— Κάμε, απεκρίθην, και το φόρεμα.

Επήδησεν από την χαράν της, με ησπάσθη και εις τας δυο παρειάς και έτρεξε να το παραγγείλη. Η μανία της διά τα στολίδια εφαινετο ανεπίδεκτος θεραπείας, αλλ' ευτυχώς δεν μ' έλειπαν τα μέσα να την ευχαριστήσω. Δίκαιον όμως ενόμισα να μεταχειρισθώ αυτήν προς αύξησιν και των ιδικών μου απολαύσεων. Προς τούτο την ενέγραφα συνδρομήτριαν εις την «Chronique Elegante» και την «Vie Parisienne», εκ των οποίων δεν εβράδυνε να διδαχθή, ότι η αληθής πολυτέλεια της καθημερινής ενδυμασίας δεν συνίσταται εις το να σκεπάζη, ως αι Συριαναί αρχόντισσαι, με ατλάζι και μουαρέν βαμβακεράς καμιζόλας και τσίπινα μεσοφόρια, αλλά πολύ μάλλον εις το να κρύπτη υπό απλούστερον ύφασμα εκατοντάδραχμα υποκάμισα, μεταξίνους περικνημίδας, κεντήματα και δαντέλλας. Ούτω στολισμένη, εντός του χρυσοποικίλτου αυτής κοιτώνος, του οποίου παν κόσμημα και πάσα υφάσματος πτυχή είχε διατεθή υπό εμπείρου τεχνίτου συμφώνως προς τον προορισμόν της, ενώ εκάπνιζεν η αλόη εντός χρυσοῦ θυμιατηρίου, και έχυνε το σαπφείρινο, αυτής φως η κυανή κανδήλα, ωμοίαζεν η Χριστίνα είδωλον εντός ναού. Ουδέ περιωρίσθη επί πολύ εις μόνον τον γαλάξιον φωτισμόν, αλλ' ως ο Δαρβίνος επί της βλαστήσεως των φυτών, όντως ηθέλησα και εγώ να δοκιμάσω την επίδρασιν επί της φαντασίας και των αισθήσεων παντός χρωματισμού του φωτός. Γλυκύ ήτο το ρόδιον και ποιητικώτατον το θαλασσοπράσινον, αλλ' ασυγκρίτως διεγερτικώτερον αυτών το λάμπρον διά του ξανθοχρῡσου υαλίου αρχαίας εκκλησιαστικής κανδήλας.

Κατάλληλος προ της εισόδου εις το τέμενος τούτο μυσταγωγία ήσαν βεβαίως τα αρχιερατικά δείπνα, τα οποία μας παρέθετεν η Μιλανέζα. Προς εκτίμησιν της ευλαβούς αυτής προσηλώσεως εις τους κανόνας και τας παραδόσεις της ορθοδόξου μαγειρικής αρκεί να είπω, ότι τον απαιτούμενον προς βράσιμον των αυγών καιρόν ώριζεν ακριβέστατα διά της απαγγελίας δύο Ave Maria, και πρώτη εδίδαξε τον ευνοούμενον αυτής ψαράν να σκοτώνη άμα εξήγοντο του διχτύου με βελόνην τα μπαρμπούνια, πριν ή πικράνωσι την σάρκα των οι σπασμοί μακράς αγωνίας. Τας συναγρίδας έβραζε με παντός είδους αρωματικά βότανα εντός ζωμού άώρων πορτοκαλιών, και τους γάλλους, ή, ως τους λέγουν οι Συριανοί, κ ο ύ ρ κ ο υ ς, έτρεφε με μοσχοκάρυδα τρεις ημέρας πριν τους σφάξη. Το αριστούργημα όμως αυτής ήτο το εφευρεθέν υπό του Πάπα Κλήμεντος Γαγκανέλλη *caron magro* ή νηστίσιμον καπόνι, οψάριον δηλ. καρικευμένον με χάβαρα, μύδια, γαρίδας και παντοία άλλα θαλασσινά. Αν και Συριανός, ούτε λαίμαργος είμαι, ούτε φαγάς, τα δε καλά γεύματα εξετίμων προ πάντων διά την έπειτα επερχομένην ιλαράν εκείνην της ψυχής διάθεσιν, ήτις μάς κάμνει να λησμονώμεν τα βάσανα μας και να βλέπωμεν ως διά μεγεθυντικού φακού πάσας του βίου τας απολαύσεις. Τοιαύτην τινά ευδιαθεσίαν φαίνονται επιδιώκοντες οι ροφηταί οπίου και χασίς. Ταύτα έχουσι το πλεονέκτημα να είνε πρόχειρα και ευθηνά, πολύ όμως απέχει η εξ

αυτών νοσηρά διέγερσις από την μακαριότητα εκείνην την οποίαν γενά η περί πολυτελή τράπεζαν σύγχρονος ικανοποίησις όλων ημών των αισθήσεων, το θάλπος της εστίας, η επί των αργυρών και κρυσταλλίνων σκευών αντανάκλασις του φωτός, αι αναθυμιάσεις της ανθοδόχης, το θαλάσσιον άρωμα των οστρειδίων, δύο η τρία ποτήρια γέροντος οίνου και η παρουσία νέας γυναικός της οποίας ανάπτει βαθμηδόν η όψις και σπινθηρίζει το βλέμμα.

Ο χειμών επανέφερε τους χορούς με όλας αυτών τας ενοχλήσεις και ανησυχίας. Ταύτας όμως εμετρίαζε πολύ η καθ' ήμέραν αυξάνουσα πεποίθησίς μου, ουχί εις την αγάπην ή την αρετήν, αλλ' εις την φιλαρέσκειαν και τον εγωισμόν της γυναικός μου, τον ικανόν να την αποτρέψη από πάσαν επικίνδυνον τρέλλαν. Η Χριστίνα δεν ανήκε βεβαίως εις το γένος των τρυγόνων και των περιστερών αλλά πολύ μάλλον των παγωνιών. Οι πόθοι της εφάινοντο περιοριζόμενοι εις το να θαμβώνη τας Συριανάς διά της πολυτελείας των εσθήτων της, και να ράπτη εις την άκραν αυτών πολυπληθές επιτελείον θαυμαστών. Εκ τούτων οι μεν επίσημοι ξένοι ήσαν ευτυχώς διαβατικά και κάπως μαδημένα υπό της ηλικίας πτηνά, της δε αυτόχθονος νεολαίας αι αισθηματικά φράσεις είχαν μεγάλην ομοιότητα με τα ερωτικά δίστιχα, εις τα οποία τυλίγουν οι ζαχαροπλάσται τας καραμέλας. Έπειτα, όση και αν ήτο η μετριοφροσύνη μου, δεν ηδυνάμην να μη εχω πεποίθησίν τινα εις τα ιδικά μου έκτακτα συζυγικά προσόντα, την συγκατάβασιν, την υποκρισίαν, την υπομονήν μου, την αποχήν από πάσαν απαίτησιν και την πρόθυμον πληρωμήν παντός λογαριασμού. Αληθές είνε, ότι υπέφερα πολύ όταν την έβλεπα να τρίβη τους γυμνούς ώμους της εις τας χρυσάς επωμίδας ναυτικού, ή ν' αποσύρεται εις μίαν γωνίαν και επί πολλήν ώραν να κρυφομιλή όπισθεν του ριπιδίου της, και ακόμη περισσότερο όταν ευθύς μετά την επιστροφήν μας μου έλεγε «Καλήν νύκτα». Αλλ' η πείρα με είχε διδάξη να εξετάζω τα πράγματα και υπό τας δύο επόψεις. Η δε άλλη έποψις ήτο ότι αν εφέρετο καλλίτερα μαζί μου, θα την ηγάπων βεβαίως πολύ ολιγώτερον, αφού διά μόνης της δυσπιστίας, της ζηλείας και της ανησυχίας δύναται ο πόθος να διατηρηθή ακμαίος. Η πρώην πεζή γνώμη μου, η περιορίζουσα την ευτυχίαν εις την απαλλαγήν από τοιούτων βασάνων, είχε μεταβληθή εξ ολοκλήρου άμα έφθασα να εννοήσω πόσον συντελούσι ταύτα προς κορύφωσιν της ηδυπαθείας. Άδικον λοιπόν και κάπως αχάριστον θα ήτο να παραπνευθώ κατά της γυναικός μου, διότι έπραττεν ακριβώς όσα έπρεπε να πράττη διά να καταστήση γλυκύτερα τα φιλήματα της. Αν είχα καθ' ήμέραν σύζυγον δεν θα είχα εκ διαλειμμάτων εκτάκτου ποιότητος ερωμένην.

Ταύτα εσκεπτόμην χλιαράν τινα εσπέραν της Τεσσαρακοστής, καπνίζων μετά το γεύμα επί του εξώστου, και δίδων άδικον εις τους μεμψίμοιρους εκείνους, τους κηρύττοντας τον κόσμον κακοκαμωμένον διά τον λόγον ότι τα ρόδα έχουσιν ακάνθας. Αντί να δυσανασχετώ διά ταύτας, ενόμιζα ότι θα ήτο μαύρη αχαριστία να μη δοξάζω τον Θεόν, αναλογιζόμενος ότι δεν ήμην ακόμη τριάντα ετών, ότι είχα τριάντα χιλιάδας δραχμάς εισόδημα, τριάντα εις το στόμα μου στερεούς οδόντας, στόμαχον στρουθοκαμήλου, γυναίκα ικανήν να ενσαρκώσει τα

όνειρα Συβαρίτου, και μαγείρισαν την οποίαν θα μ' εζήλευεν ο Ταλλεϋράνδος. Τον βίον μου έβλεπτα να εκτείνεται έμπροσθέν μου ως μακράν παράταξην από καλά δείπνα, διαφανή σύννεφα δαντέλλας, λαμπροκοπήματα μαύρων οφθαλμών και παντός χρώματος κανδήλας.

(«Άστυ» της 4 και 5 Δεκεμβρίου 1894).

ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΝΟΣ ΣΚΥΛΟΥ

Ως να ήτο χθεσινή ενθυμούμαι την ήδη τεσσαρακονταετή του σκύλου εκείνου ιστορίαν. Ήμην τότε μαθητής της πρώτης τάξεως του ελληνικού σχολείου εις το ελληναμερικανικόν Λύκειον του μακαρίτου Χρήστου Ευαγγελίδου. Ερχόμενος εξ Ιταλίας δεν ευρέθην όσον εφοβούμην εις την Σύραν ξενιτευμένος. Πολλοί τω όντι απέμενον ακόμη εις την υμνηθείσαν υπό του Ορφανίδου ξηρόνησον Ιταλοί πατριώται εκ των φιλοξενηθέντων μετά την αποτυχίαν της επαναστάσεως του 1848. Οι Ιταλοί ήσαν οι πλείστοι ακονηταί ξυραφίων, καθαρισταί κηλίδων, συγκολληταί σπασμένων πινακίων, ανακαινισταί παλαιών υποδημάτων, διακοσμηταί των νεκρικών φερέτρων, ευνουχισταί πετεινών, υπαίθριοι τηγανισταί σμαρίδων και πάντες ανεξαιρέτως ζωγράφοι, λιθοξόοι, χοροδιδάσκαλοι και μουσικοί. Αι αξιώσεις των καλλιτεχνών τούτων περιωρίζοντο εις το να μη αποθάνωσι της πείνης, ο δε βίος δεν ήτο τότε όπως σήμερον ακριβός. Αντί εικοσιπέντε τον μήνα δραχμών ηδύνατό τις να εύρη ολόκληρον μονόροφον οικίσκον εις τα βαπόρια και ακόμη ευθηνότερον, αν είχεν αμβλείαν την όσφρησιν, παρά τα βυρσοδεψεία, και με έν μόνον σφάντζικον να χορτάστη κεφτέδες, στουφάδον και καπαμά εις τα αυτοκαλούμενα Ε υ ρ ω π α ι κ ά ξ ε ν ο δ ο χ ε ί α.

Ανάλογος της τοιαύτης του βίου ευθηνίας και της πληθώρας διδασκάλων ήτο των μουσικών μαθημάτων η τιμή, οι δε φιλόμουσοι πάσης κοινωνικής τάξεως Ερμουπολίται ωφελούντο της ευκαιρίας, όπως διδαχθώσιν έκαστος αντί μικράς θυσίας το όργανον της εκλογής του. Ουδέποτε ουδαμού αντήχησαν όσα τότε εις την Σύραν βιολία, φλάουτα, τρόμπαι, πίφερα, μανδολίνα, κόρνα και κλαρινέτα. Ο περιερχόμενος τας στενωπούς της πόλεως, και μάλιστα τας Κυριακάς, επνίγετο εις κύματα μελωδίας εξορμώντα εκ παντός παραθύρου. Ουδ' ηδύνατο να καθήση εις την έδραν κουρείου ή την τράπεζαν καφενείου χωρίς να ευρεθή αντιμέτωπος πατριώτου του Μιχαήλ Αγγέλου και του Κορεγίου ζητούντος την άδειαν να εικονίση αντί τριδράχμου την ε υ γ ε ν ή κ α ι ε κ φ ρ α σ τ ι κ ή ν κ ε φ α λ ή ν τ ο υ ή να ψοφήση ο σκύλος, ο γάτος ή ο ψιπτακός του χωρίς να δεχθή αυθημερόν την επίσκεψιν του προτείνοντος να βαλσαμ;νση το λείψανον τ ο υ α ξ ι ε ρ ά σ τ ο υ ζ ώ ο υ. Αν δε εκινδύνευε να μεταβή εις τας αιωνίους μονάς διακεκριμένον της Συριανής κοινωνίας μέλος, τότε όχι να κρουώση, αλλ' ουδέ καν να ξεψυχήση επερίμεναν οι προσφερόμενοι να

δαιωνίσωσι διά γυψίνου εκμάγματος την όψιν του επιφανούς μεταστάντος ή να υμνήσωσι τα αλησμόνητα έργα του εις τα έγκριτα της Ιταλίας φύλλα. Αδύνατον είνε να ανακαλέσω εις την μνήμην μου τας τοιαύτας παρά την θύραν παντός ετοιμοθανάτου συνελεύσεις πειναλέων Ιταλών, χωρίς να ενθυμηθώ συγχρόνους το δημοτικόν δίστιχον·

Ωσάν κοράκοι κάθονται τριγύρω του κρεββάτου
Και καρτερούν κι' εγδέχονται το πότε θα ψοφήση.

Το δε κακόν ήτο ότι δεν περιωρίζοντο μόνους τους νεκρούς ν' ανυμνώσιν, αλλά και των ζώντων διέστρεφον τον νουν διά των ογκωδεστάτων εγκωμίων. Οι Λατίνοι ποιηταί εσατύρισαν ασπλάγγως την χαμερπή κολακείαν των επί Αυγούστου πανταχόθεν συρρευσάντων εις την Ιταλίαν Γραικύλων. Τούτους όμως υπερέβησαν κατά πολύ οι εις την Σύραν καταφυγόντες απόγονοι των σατυριστών. Δύσκολον ήτο να ευρεθή, καθ' όλην την νήσον αξιότιμός τις μεγαλέμπορος, καταστηματάρχης, λουκουμποιοός, τοκιστής, βυρσοδέψης, σαράφης, ή караβοκύρης, του οποίου δεν υμνήθη πεζώς και εμμέτρως «l'acuto ingegno» και «il raro talento». Η δε προς τας ευγενείς αυτών κυρίας ιταλική λατρεία υπερέβαινε τα όρια του κωμικού και του πιστευτού. Μεταξύ των οικοδεσποινών τούτων υπήρχον βεβαίως και τινες πράγματι ευπρόσωποι. Και αύται όμως έπρεπε ν' αρκεσθώσι δι' έλλειψιν άλλων υπερβολικωτέρων εις τας αυτάς ομοιώσεις προς «ά ν θ ο ς λ ε ι μ ώ ν ο ς, ά γ γ ε λ ο ν, Ή ρ α ν, Ή β η ν – ή Π α ν α γ ί α ν», διά των οποίων υμνείτο και των ασχήμων η ευμορφία. Η τοιαύτη Ιταλών κολάκων επιδρομή συνετέλεσε, νομίζομεν, κατά πολύ εις την ανάπτυξιν του κυριωτάτου των τότε Συριανών ελαττώματος, της επάρσεως, του φουσκώματος, της επιδεικτικής απαγγελίας κοινών τόπων και των άλλων των νεοπλούτων γελοίων. Αλλά διά να μη φανώμεν άδικοι ή κακόγλωσσοι, σπεύδομεν να προσθέσωμεν, ότι μόνον κάπως γελοίοι ήσαν οι τότε προύχοντες της Σύρου, κατά δε τα λοιπά αγαθοί και τίμιοι άνθρωποι. Αδιστάκτως δε πιστεύομεν ότι, αν έπραττον τότε όσα έπειτα έπραξαν οι σύμβουλοι, σύνδικοι, διαχειρισταί και δήθεν πιστωταί της μακαρίτιδος ατμοπλοϊκής εταιρείας, εξ άπαντος θα ελιθοβολούντο. Αλλ' ας επανέλθωμεν ή μάλλον ας έλθωμεν εις του σκύλου την ιστορίαν.

Εξ όλων των Ιταλών αποίκων διασκεδαστικώτατος ήτο βεβαίως ο πρώην γαριβαλδηνός λοχίας Γιαμβατίστας, ο προτιμήσας παντός άλλου το επάγγελμα σαλτιβάγκου ή θαυματοποιού, το οποίον μετήρχετο επί της πλατείας, ακριβώς αντικρύ του Λυκείου προς μεγάλην των υποτρόφων χαράν. Τον θίασον απετέλουν ο ρηθείς Γιαμβατίστας, ο δωδεκαετής υιός του Κάρλος, και μεγαλόσωμος σγουρόσκυλος (barbet) φέρων το όνομα Πλούτων. Τα θαύματα του θιασάρχου, αι λαθοχειρίαι πεσσών, αι σφαιροβολίαι, αι πυραμίδες και αι καταπτώσεις φλεγόντων ανθράκων ήσαν εκ των συνηθεστάτων, και έτι κοινότερα του υιού αυτού τα θ α ν ά σ ι μ α π η δ ή μ α τ α (salti mortali), ο χορός μεταξύ αυγών και αι εξαρθρώσεις. Πολύ μάλλον τούτων είλκυε την περιέργειαν και τα πεντάλεπτα των Συριανών ο σκύλος, ζητωκραυγάζων ή μάλλον

κητωγαυγίζων υπέρ του Γαριβάλδη, ήτοι προ πασσάλου ενδυθέντος κόκκινον χιτώννα, ή ορμών, να σπαράξη τον Ιησουίτην ή τον Ραδέσκην, τον αυτόν δηλ. πάσσαλον φέροντα μαύρον ράσον ή ασπρόχρυσον στολήν και πίλον πτερωτόν αυστριακού στρατάρχου. Ακόμη νοστιμότερος ήτον όταν όρθιος επί της τραπέζης και έχων επί κεφαλής αρχιερατικόν διάδημα εκ χρυσοχάρτου εμιμείτο τον Πάπαν Πίον Νόννον, ευλογών διά των εμπροσθίων ποδών του τα πλήθη των πιστών, και εξ ίσου διέπρεπεν εις την λεγομένην Κ ρ ί σ ι ν τ ο υ Π ά ρ ι δ ο ς, απονέμων αλανθάστως το μήλον ή μάλλον πορτοκάλιον εις την ωραιότεραν εκ των προσαγομένων πλύστραν ή παραμάνναν.

Όπως οι λόγιοι συμπατριώται του μετέβαλλον εις τους στίχους των τας Συριανάς κυρίας εις αγγέλους και Ήβας, ούτω και εκείνος διά της απονομής του άθλου ανηγόρευε λαϊκάς Αφροδίτας. Αλλά προ πάντων αλησμόνητος ήτο όταν, βαδίζων επί των οπισθίων ποδών και κρατών μεταξύ των οδόντων μικρόν δίσκον, περιήρχετο μετά το τέλος της παραστάσεως τας τάξεις των θεατών ταπεινώς υποκλινόμενος προ εκάστου και έπειτα προσηλώνων επ' αυτού ανεκφράστου γλυκύτητος επαιτικόν βλέμμα. Κάλλιστα δε γνωρίζων πόσον υπό των μαθητών ηγαπάτο, ευθύς μετά την περιφοράν του δίσκου εις την πλατείαν, εισώρμα εις το Λύκειον, εύθυμος και θορυβώδης, αν διεσκεδάζομεν εις την αυλήν ή τους διαδρόμους, άφωνος, αιδήμων και συνεσταλμένος αν ευρισκόμεθα εις των παραδόσεων τας αιθούσας, Ημέραν εν τούτοις τινά ο διδάσκαλος της Κατηγήσεως, ο τότε απλους ιερεύς και έπειτα επίσκοπος Χαλκίδος αιόιδιμος Δαβίδ Μολοχάδης, μη γνωρίζων τον εισερχόμενον ήγειρε την ράβδον του να τον αποδιώξη. Αλλά πριν η ράβδος καταπέση συνηντήθησαν του καλού ιερέως και του καλού σκύλου οι οφθαλμοί και αποτέλεσμα της συναντήσεως εκείνης, ήσαν η απόθεσις της ράβδου και η προσθήκη πενταλέπτου εις τον έρανον των μαθητών. [140] Ούτοι διεσκεδάζον ενίοτε υποβάλλοντες την ακεραιότητα του Πλουτωνος εις δεινήν αληθώς δοκιμασίαν. Αντί χαλκίνου κέρματος εις τον δίσκον επρόσφερον εις αυτόν κατά γης τεμάχιον άρτου, κουλούραν ή και κατημέρι. Αλλ' εις ποίον άρα ανήκε το ούτω προσφερόμενον, εις τον θίασον ως τα πεντάλεπτα εταιρικώς, ή τον εισπράκτορα προσωπικώς; Τούτο ήτο τουλάχιστον αμφίβολον. Το τίμιον όμως τετράποδον, αντί να λύση αυθαιρέτως το ζήτημα υπέρ εαυτού, καταβροχθίζον το προσφερόμενον, έθετε κατά γης τον δίσκον, επρόσθετεν εις τα νομίσματα την εις είδος προσφοράν, ελάμβανε και πάλιν εις το στόμα τον δίσκον, και έτρεχε να παραδώση ακέραιον το περιεχόμενον αυτού εις τους κυρίους του. Η τοιαύτη διαγωγή ήτο τόσο μάλλον αξιοθαύμαστος, καθ' όσον ουδεμία υπήρχε βεβαιότης, ότι θα ημείβετο λαμβάνον όλα τα φαγώσιμα. Οι θαυματοποιοί υπερηγάπων βεβαίως τον σκύλον των, αλλά και δεν έτρωγαν ή τουλάχιστον δεν εχόρταιναν οι ίδιοι καθ' ημέραν.

Υπήρχον εν τούτοις καί τινες κατ' έτος ημέραι, κατά τας οποίας όχι μόνον έτρωγαν αλλά και έπιναν οι Ιταλοί μέχρι κόρου, πανηγυρίζοντες διά συμποσίου την επέτειον επαναστατικού τινος κατορθώματος. Αφθόνως τότε έρρεεν ο οίνος της Σαντορίνης, ο μόνος εκ των Ελληνικών ενθυμίζων εις τους εξορίστους της πατρίδος των το

γλυκύ δ ά κ ρ υ ο ν τ ο υ Χ ρ ι σ τ ο ύ ή το βαρύ νέκταρ της Μαρσάλας. Εκ τοιαύτης επιστρέφων ημέραν τινά υπερέυθυμος ευωχίας απεδύθη εις την συνήθη επί της πλατείας παράστασιν ο Γιαμβατίστας, και κατά κακήν του τύχην δεν παρέλειψε την πυραμίδα. Αύτη αποτελείται, ως πάντες γνωρίζουσιν, εκ στιβάδος παντοίων αλλεπαλλήλων σκευών, τραπεζίων, καθισμάτων, βαρελιών, σταμνίων και φιαλών και την επί της κορυφής πάντων τούτων ανύψωσιν ως αγάλματος του θαυματοποιού. Των πυραμίδων τούτων η στερεότης δεν είνε ακριβώς όση και η των αιγυπτιακών, και πολλή απαιτείται παρά του αναβατού ασφάλεια πατήματος και προσοχή προς διατήρησιν της ασταθούς αυτού ισορροπίας. Ταύτην καθίστανον την ημέραν εκείνην οι ατμοί του θηραϊκού οίνου έτι ασταθεστέραν. Και κατώρθωσε μεν ο Γιαμβατίστας ν' ακινητήση επί τινας στιγμάς επί του υψηλού αυτού βάθρου, αλλ' αίφνης, ενώ εσταύρωσεν επί του στήθους τας χείρας προς απομίμησιν του Βοναπάρτε, το όλον οικοδόμημα εσεισθη και κατέπεσε μετά φοβερού πατάγου, του οποίου υπερείχεν ο οξύτερος ήχος των συντριβομένων υαλίων. Οι θεαταί επίστευσαν κατ' αρχάς ότι περιείχετο και ο σεισμός ούτος εις το πρόγραμμα της παραστάσεως. Η ζημία δυστυχώς ήτο πραγματική και πολύ ανωτέρα της εν αρχή υπολογισθείσης. Πλην των σταμνίων και φιαλών είχαν σπάση κατά την πτώσιν και αμφότερα τα οστά της κνήμης του δυστυχούς σχοινοβάτου, τον οποίον θέσαντες οι προσδραμόντες κλητήρες εντός φορείου μετεκόμισαν εις το νοσοκομείον, ακολουθούμενον υπό του οδυρομένου Κάρλου και του Πλούτωνος, του οποίου δεν εφάινετο μικρότερα η άφωνος λύπη. Ο τότε αρχίατρος του Συριανού νοσοκομείου ήτο όχι μόνον καλός χειρουργός, αλλά και κάλλιστος άνθρωπος. Ευσπλαγχνισθείς τους αθλίους εκείνους, επιλοξένησε πλην του παθόντος εις το κατάστημα τον υιόν του και τον σκύλον.

Το διπλούν κάταγμα του θαυματοποιού απεδείχθη ανεπίδεκτον συγκολλησεως και επεβάλλετο αναποδράστως της κνήμης η αποκοπή. Ο αιθήρ, το χλωροφόρμιον και αυτή η διά του ψύχους τοπική αναισθησία δεν ήσαν ακόμη συνήθη εν Σύρω κατά την εποχήν εκείνην, ο δε παθών έπρεπε να υπομείνη αμείωτον της εγχειρήσεως την οδύνην. Πριν ή προβή εις ταύτην, διέταξεν ο ιατρός εκ φόβου συγκινήσεως την απομάκρυνσιν του υιού του ακρωτηριαζομένου, κατά παράκλησιν όμως αυτού έστερξε να μείνη ο σκύλος. Ο σχοινοβάτης περιβαλών διά του βραχίονος την ουλότριχα κεφαλήν του πιστού συντρόφου του, εστήριζεν αυτήν εις την ιδικήν του, και ευθύς έπειτα ήρχισε της μαχαίρας και του πρίονος η εργασία.

Οι εκ της οξύτητος του πόνου στεναγμοί του ακρωτηριαζομένου ηρέθιζον τον Πλούτωνα, μη δυνάμενον να μαντεύση διά τίνα λόγον εβασάνιζαν τον αυθέντην του τόσον σκληρώς. Ότε δε κατά τό τέλος της εγχειρήσεως ελιποθύμησεν ούτος εκ της αφθόνου του αίματος ροής, απομείνας ο σκύλος ελεύθερος ώρμησε να τον εκδικήση, δαγκάνων τον γυμνόν βραχίονα του χειρουργού. Αλλ' ούτος ήτο, ως είπομεν, αγαθότατος άνθρωπος. Αντί να θυμώση έσπευσε να αναχαιτίση τους προς επίδειξιν ζήλου κακοποιούντα τον Πλούτωνα νοσοκόμους, διατάξας ν' αφεθή ανενόχλητος παρά την κλίνην του κυρίου του.

Εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ νοσοκομείου αἴθουσαν ἔτυχε νὰ παραμένῃ πρὸς τελείαν ἀνάρρωσιν καὶ ἄλλος Ἰταλὸς, πλανόδιος ἐκκριζωτῆς οἰκιστῶν καὶ πωλητῆς μαγικῶν φίλτρων, μετερχόμενος τὸ ἐμπόριον τοῦ εἰς τὰ χωρία ὅπου ευκολωτέρα ἦτο ἡ εὔρεσις ἀγοραστῶν πανάκειας καὶ ἀγαποχόρτου. Ὁ ἀγύρτης οὗτος, κάλλιστα γνωρίζων τὴν δεκαροσυλλεκτικὴν τοῦ Πλούτωνος ἰκανότητα, ἐσκέφθη ἐν τῷ πλήθει τῆς ἀσυνειδησίας τοῦ νὰ στερήσῃ τῆς μόνῃς τοῦ παρηγορίας τὸν ἠκρωτηριασμένον αὐτοῦ συμπατριώτην. Ὡφελούμενος ἐκ τῆς ἀπουσίας τοῦ νέου Κάρλου, τοποθετηθέντος διὰ συστάσεως τοῦ ἰατροῦ εἰς ἰκανῶς ἀπέχον βαφεῖον, ἠσυχολήθη διὰ παντοίων περιποιήσεων νὰ ἐλκύσῃ τοῦ σκύλου τὴν ἐμπιστοσύνην, τὴν δὲ ἡμέραν τῆς ἐξόδου τοῦ ἐκ τοῦ νοσοκομείου κατῶρθωσε νὰ προπεμφθῆ παρ' αὐτοῦ μέχρι τῆς ἄκρας τῆς οδοῦ. Ἐκεῖ ὅμως ἐπέμεινε ὁ Πλούτων νὰ τὸν ἀποχαιρετήσῃ, οὔτε διὰ θωπειῶν οὔτε διὰ τῆς ἐπιδείξεως ορεκτικοῦ ἀλλάντος πειθόμενος νὰ προβῆ περαιτέρω. Ἀποτυχοῦσης τῆς ἀποπείρας διαφθοράς, ἠναγκάσθη ὁ ἄρπαξ νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν χρῆσιν σχοινοῦ, διὰ τοῦ ὁποῖου παρέσυρε τὸ ταλαίπωρον ζῶον, ὅτε μὲν θορυβωδῶς διαμαρτυρόμενον, ὅτε δὲ κινδυνεύον διὰ τῆς ἀντιστάσεως αὐτοῦ νὰ πνιγῆ, Καθ' οἴον ἔτυχε νὰ συναντήσῃ νοσοκόμον, εἰς τὸν ὁποῖον διηγήθη ὅτι ἀγοράσας παρὰ τοῦ κυρίου τοῦ τὸν σκύλον, εἶχε δικαίωμα νὰ τὸν συμπαράλαβῃ καὶ ἄκοντα εἰς τὰ Χρούσα.

Ἡ ἐκ τῆς στερήσεως τοῦ συντρόφου τοῦ λύπη καὶ ἡ ἐκ τῆς πρώην κακῆς διαίτης δυσκρασία τοσοῦτον ἐδεινῶσαν τὴν κατάστασιν τοῦ δυστυχοῦς θαυματοποιοῦ, ὥστε ἐρχόμενος πρῶϊαν τινὰ ὁ υἱὸς τοῦ νὰ τὸν ἐπισκεφθῆ εὔρε τὴν κλίνην κενὴν καὶ τὸν πατέρα τοῦ ἐντὸς φερέτρου ἔτοιμον πρὸς μετακόμισιν εἰς τὴν τελευταίαν τοῦ κατοικίαν.

Ὀκτῶ μετὰ τὴν ἀπαγωγὴν τοῦ ἡμέρας καὶ δύο ὥρας μετὰ τὴν ἐκφορὰν τοῦ νεκροῦ ὁ Πλούτων, ὅστις εἶχε κατορθώσῃ νὰ δραπετεύσῃ ἀπὸ τὰ Χρούσα ἔξεν ἐπιμόνως τὴν ἐξώθυραν τοῦ νοσοκομείου. Ταύτην ἠνοιξε δυστυχῶς εἰς αὐτὸν ἀντὶ τοῦ θυρωροῦ τελειόφοιτος τῆς ἰατρικῆς σχολῆς, προληφθεὶς ὡς βοηθὸς τοῦ χειρουργοῦ. Ὁ ἀποτρόπαιος ἐκεῖνος ἄνθρωπος ἠσυχολεῖτο πρὸς διαβόησιν τοῦ ονόματος τοῦ εἰς πειράματα ζωντοτομίας, τῆς συνισταμένης, ὡς γνωστόν, εἰς τὴν ἀντὶ πτώματος ἀνατομὴν ζωντανοῦ θύματος πρὸς ἐπισκόπησιν τῆς λειτουργίας, τῶν ἐσωτερικῶν τοῦ ὀργάνων, τῆς κινήσεως τῶν μυῶνων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς τομῆς τοῦ νεύρου ἢ τῆς ἐξαιρέσεως ἐγκεφαλικοῦ λοβοῦ. Αἱ θηριωδία αὗται ἐνδέχεται μὲν νὰ εἶνε χρήσιμοι εἰς τοὺς σπουδαστάς, ἀλλ' ἐξ ἀρχῆς ἐπροκάλεσαν καὶ ἐξακολουθοῦσι προκαλοῦσαι τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τὰς διαμαρτυρήσεις πάντων τῶν ἐχόντων σπλάγχνα.

Ἡ θέα τοῦ καλοῦ ἐκείνου ζώου, ἀσθμαίνοντος ἐκ τοῦ μακροῦ δρόμου, τοῦ σείοντος τὴν οὐρὰν καὶ με ἀνθρώπινον βλέμμα ἰκετεύοντος νὰ τοῦ ἀνοιχθῆ ἡ θύρα τῆς αἰθούσης, ὅπου υπέθετεν ἀκόμη εὐρισκόμενον τὸν αὐθέντην τοῦ, δὲν ἴσχυσε νὰ μαλάξῃ τὴν λιθίνην τοῦ ζωτόμου καρδίαν. Συλλαβὼν τὸν ἀνύποπτον Πλούτωνα καὶ δέσας αὐτὸν ἐπὶ τῆς ἀνατομικῆς τραπέζης, ἤρχισε νὰ κρεουργῆ τὰς σάρκας τοῦ ἀνηλεῶς.

Ενώ εις τοιαύτην παρεδίδετο διασκέδασιν, επέστρεφεν ο Κάρλος εις το νοσοκομείον προς παραλαβήν της πενιχράς πατρικής κληρονομιάς, ήτοι δέματος θεατρικών ενδυμάτων. Ο εκ της μαχαίρας πόνος και η αίσθησις της προσεγγίσεως του νεαρού κυρίου του μετέδωκαν εις τον Πλούτωνα δυνάμεις ικανάς να συντρίψη τα δεσμά του και να προβάλη κάτωθεν της θύρας τον δασύμαλλον αυτού πόδα καταϊματωμένον. Σπαραξικάρδιος αντήχησε τότε η δυωδία του προ της κλειστής θύρας κλαίοντος παιδιού και του όπισθεν αυτής γοερώς υλακτούντος σκύλου. Ο θόρυβος εκείνος προσείλκυσε τον ιατρόν, εις του οποίου το βροντοφώνημα ηναγκάσθη ο ζωτόμος να υπακούση, ανοίγων την θύραν. Ο Πλούτων εχύθη εις τας αγκάλας του ορφανού, ο δε ιατρός επέδειξε και πάλιν την αγαθότητα της ψυχής του, δις πτύσας εις το πρόσωπον του βδελυρού δημίου και έπειτα περιδέσας μετά πάσης επιμελείας τας χαινούσας του θύματος πληγάς, εις το οποίον διέταξε να προσφέρωσι πινάκιον γάλακτος και να το αφήσωσιν έπειτα να ησυχάση.

Αδύνατον όμως ήτο να εύρη ο Πλούτων ησυχίαν προ της ανευρέσεως και του πρεσβυτέρου του κυρίου. Ευθύς ως έμεινε μόνος, ωρθώθη επί των κλονουμένων ποδών του και έσπευσεν εις το θεραπευτήριον και εκείθεν εις την μικράν υπόστεγον αυλήν, όπου απεθέοντο μέχρι της εκφοράς των οι αποθανόντες. Οδηγόν έχων την αλάνθαστον ρίνα του και οτέ μεν την γην, οτέ δε τον άνεμον οσφραϊνόμενος, κατώρθωσε ν' ανεύρη και ν' ακολουθήση την οδόν προς το νεκροταφείον. Η ελεεινή εν τούτοις και αλλόκοτος όψις του τυλιγμένου εις αιμοβαφή πανία εκείνου σκύλου εκίνει την περιέργειαν των διαβατών και εξήγειρε την ασυνείδητον παιδικήν ωμότητα των αγυιοπαίδων, οίτινες έτρεχον κατόπιν αυτού κραυγάζοντες και λιθοβολούντες. Την ώραν εκείνην εξελθόντες οι μαθηταί του Λυκείου εις τον συνήθη εσπερινόν περίπατον ανήρχοντο εν στρατιωτική παρατάξει τον ανήφορον της Άνω Σύρου. Αι τάξεις διεσπάσθησαν αμέσως και πάντες ετρέξαμεν εις βοήθειαν του κινδυνεύοντος φίλου μας, ενώ επρόβαλε πνευστιών ο Κάρλος εξ άλλης οδοú. Αλλ' ήτο πλέον αργά. Ο Πλούτων, του οποίου εξήντησαν τας τελευταίας δυνάμεις η ορμή του δρόμου, ο τρόμος και οι λιθοβολισμοί, κατέπεσε πλησίον της πύλης του νεκροταφείου, μόλις που φθάσας να γλείψη τας χείρας του παιδιού πριν ή εκπνεύση προ των γονάτων του.

Συλλέξαντες δι' εράνου τρεις δραχμάς κατετείσαμεν δι' αυτών τον νεκροθάπτην ν' αποθέση το λείψανον του Πλούτωνος εις λάκκον σκαφέντα πλησίον του νεκροταφείου, αφού αδύνατον ήτο να ταφή εντός αυτού διά τον λόγον ότι είχε τεσσάρας πόδας. Πολλάκις έκτοτε αναγινώσκων όσα γράφονται περί μελλούσης ζωής έτυχε να σκεφθώ ότι, αν αληθεύη γνώμη των πιστευόντων ότι δεν επιζή εις το σώμα πάσα ψυχή, αλλά μόνη η πίστις, η αφοσίωσις, η αυταπάρνησις και η αγάπη βραβεύονται εις τας αιωνίους μονάς, πολύ πιθανώτερον παρά πολλών μεταστάντων γνωρίμων φίλων μου είνε να ευρίσκεται εκεί η ψυχή του καλού εκείνου σκύλου.

(«Άστυ» 10 Οκτωβρίου 1893).

* * * * *

[140] Ο Διευθυντής του Λυκείου επέβαλε κατ' αμερικανικόν σύστημα εις τους γονείς να χορηγώσι κατά μήνα ανά πέντε δραχμάς εις τους μικρούς και δέκα εις τους μεγάλους υποτρόφους, διά να συνειθίζωσιν ενωρίς εις την διαχείρισιν χρημάτων. Εις ουδένα όμως επετρέπετο η παροχή ανωτέρου ποσού προς αποφυγήν πλουτοκρατικών διακρίσεων.

* * * * *

ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΓΑΤΑΣ

Αν εξαιρέσωμεν τους νεοπλατωνικούς φιλοσόφους, δεν πιστεύω να υπάρχωσιν άλλα επί γης πλάσματα όσον οι γάτοι συκοφαντηθέντα. Ως κατά πρόληψιν και κατά παράδοσιν κηρύττονται δεισιδαίμονες, οπτασιασταί, μυθολόγοι και ονειροπλέκται ο Πορφύριος, ο Ιάμβλιχος, ο Πρόκλος και ο Πλωτίνος, ούτω κακίζεται και πας γάτος ως δόλιος, άπιστος, αχάριστος και ανίκανος άλλο τι παρά τον εαυτόν του ν' αγαπήση. Και ως εις τα λεγόμενα ονειράτα των νεοπλατωνικών αντιτάσσεται η ασφαλής επιστήμη του Αριστοτέλους, ούτω και εις του γάτου την κακίαν αι παντοίαι του σκύλου αρεταί. Εις προγενέστερον έργον μου επροσπάθησα ν' αποδείξω το ιστορικώς ασύστατον της τοιαύτης περι των Αλεξανδρινών γνώμης και, προ πάντων, πόσον είναι άδικος η προς άλλα σύγκρισις δύο πραγμάτων όλως ανομοίων, οία η εμπειρία του Σταγειρίτου προς το υπερούσιον πτερύγισμα της νεοπλατωνικής διανοίας. [141] Τούτο είναι περίπου το αυτό ως αν υπετιμάτο εν συγκρίσει προς την πέρδικα ως μη φαγώσιμος η αηδών. Καθ' όμοιον τρόπον κατηγορείται και ο γάτος ότι δεν γλείφει τας χείρας του κυρίου του όταν ούτος τον δέρη, ότι δεν τρέχει άμα τον καλέση, ουδέ στέργει να φανή χρήσιμος κυνηγών διά λογαριασμόν του, φυλάσσωσιν τα πρόβατα του, στρέφων επί της πυράς τον οβελόν και προπορευόμενος με φανάριον εις το στόμα, ή καν να τον διασκεδάση υπερπηδών ράβδους ή ορθούμενος εκ των οπισθίων ποδών. Ταύτα είναι ακριβέστατα. Ουδείς ποτέ ούτε δι' αμοιβής ούτε διά ραβδισμών κατώρθωσε να επιβάλη εις γάτον να πράξη όσα πράττουσιν οι σκύλοι, οι δούλοι και οι γελωτοποιοί. Αλλ' οι τοιαύτα παρ' αυτού απαιτούντες λησμονούσιν, ως φαίνεται, ότι εκ των συνοίκων μας ζώων μόνον ούτος ανήκει εις το βασιλικόν γένος των αιλουροειδών (Felins): ότι είναι πρωτεξάδελφος της τίγρεως, του πάνθηρος και του λέοντος, και άμεσος απόγονος του αιλούρου και του λυγκέως· ότι έχει, ως εκείνοι, οφθαλμούς λάμποντας εις το σκότος και γνώρισμα της ευγενείας του οξείς όνυχας συσταλτούς. Ουδέ φαίνονται κάλλιον της φυσιολογίας μελετήσαντες την ιστορίαν. Εκ ταύτης θα εμάνθανον ότι κατά τους αρχαίους εκείνους χρόνους, ότε εθεοποιείτο τα κάλλος του σώματος και το σθένος της ψυχής, πλειστάκις ηξιώθη ο γάτος θείων τιμών. Οι Αιγύπτιοι τον ελάτρευσαν ως Απόλλωνα υπό το σχήμα γατοκεφάλου νεανίσκου και την γάταν ως θεάν του έρωτος και του κάλλους. Η ευμορφία τω όντι των γυναικών εξετιμάτο παρ' αυτών κατ' ακριβή αναλογίαν της ομοιότητος προς τα αιλουροειδή, του σπινθηρισμού των οφθαλμών, της λειότητος του δέρματος, του ροδίνου χρώματος των ρωθώνων, της ελαφρότητος του πατήματος, της χάριτος και της ευκινησίας. Προς κατάκτησιν τοιούτων προσόντων αφιερούντο κατά τον Διόδωρον νηπιόθεν αι κορασίδες εις την θεάν Γαλήν, διά της αναρτήσεως εις τον τράχηλον μεταλλίου φέροντος την εικόνα της Αιγύπτιας Αφροδίτης, κατά δε τον Διόδωρον, οσάκις απέθνησκεν εντός αιγυπτιακής οικίας γαλή, έκοπτον οι κάτοικοι εις ένδειξιν πένθους

την κόμην. Μετά τους Αιγυπτίους ελάτρευσαν οι Άραβες εις τους αυτούς τόπους το είδωλον του «Χρυσού Γάτου», ουδ' έπαυσαν μετά την αποκάλυψιν του ενός Θεού να τον κηρύπτωσι το κάλλιστον μετά τον άνθρωπον δημιούργημα, αντιτάσσοντες αυτόν ως σύμβολον καθαριότητας και ευγενείας εις τα λοιπά ζώα και μάλιστα τον σκύλον. Αλλά την αληθή αυτού υπεροχήν φαίνονται κατανοήσαντες κάλλιον παντός άλλου λαού οι κατακτηταί του αρχαίου κόσμου Σουηβοί και Βανδήλοι, οι αναγράψαντες εις τας πολεμικάς αυτών σημαίας το ομοίωμα τον γάτου, ως του μόνου πλάσματος, το οποίον δύναται μεν να ημερωθή, όχι όμως και να υποδουλωθή.

Τοιούτος ων μόνον ως ισότιμος του οικοδεσπότη στέργει ο γάτος να φιλοξενηθή παρ' ημίν. Αλλ' αν δεν δέχεται ως τ' άλλα ζώα να δουλεύση, έπεται άρα εκ τούτου, ότι δεν δύναται ούδ' ως φίλος ν' αγαπήση; Ο τοιούτος ισχυρισμός αδύνατον είνε να στηριχθή εις τα διδάγματα της πείρας. Το περί γάτου πολύκροτον άρθρον του Βυφών, το υπό τοσούτων αναμασηθέν ψιττακών, ουδέν άλλο απ' αρχής έως τέλους είνε παρά συρραφή συκοφαντιών. Δεν ενθυμούμαι τίς κριτικός, θέλων να ονειδίση τον Πλούταρχον ως ανακριβή, έφθασε να είπη περί αυτού, ότι θα ήτο ικανός να διηγηθή ότι ενίκησαν οι Αθηναίοι τον Φίλιππον εν Χαιρωνεία, αν τούτο ηδύνατο να καταστήση την περίοδον αυτού στρογγυλωτέραν. Τοιαύτη μομφή θα ήρμοζε πολύ μάλλον εις τον Βυφών, όστις περί ουδενός άλλου φροντίζων παρά πώς να διάστρέψη ως ρήτωρ, δεν εδίστατε να συγγράψη λίβελλον κατά του γάτου διά τον μόνον λόγον ότι είχεν ανάγκην αντιθέσεως προς ανάδειξιν του εγκωμίου του σκύλου. Εξ ίσου άδικος, αλλά τουλάχιστον ακριβέστερος, απεδείχθη ο ευσεβέστατος Άγγλος ποιητής Βούνυαν (Bunyan). Ούτος εξετάζων το ζήτημα ουχί εν συνόλω, ως απήτει η δικαιοσύνη, αλλά θεολογικώς υπό μόνην την έποψιν της ηθικής του Ευαγγελίου, ανυμνεί τον σκύλον ως τέλειον πρότυπον πάσης χριστιανικής αρετής και ακριβή τηρητήν των παραγγελμάτων της επί του Όρους ομιλίας περί ταπεινότητας, λήθης των ύβρεων και αγάπης και προς τους κακοποιούντας ημάς. Κατά τούτο έχει πληρέστατον δίκαιον ο Βούνυαν, όχι όμως, πιστεύομεν, και όλως άδικον ο γάτος μόνον τους αγαπώντας αυτόν ν' αγαπά. Η κατάκτησις της καρδιάς του δεν είνε βεβαίως ευχερές έργον. Ο θέλων ν' αγαπηθή παρ' αυτού δεν αρκεί να τον καλοθρέψη και να τον περιποιήται, αλλά πρέπει και να μη λησμονή ότι ρέει εις τας φλέβας του αίμα βασιλικόν, προσφερόμενος προς αυτόν μετά της δεούσης ευλαβείας. Φύσει ων αριστοκρατικός αποστρέφεται ο γάτος την υπερβολικήν οικειότητα, την αδιακρισίαν και ιδίως πάσαν αξίωσιν περιορισμού της απολύτου αυτού ανεξαρτησίας. Υπεραγαπά μεν τας θωπείας, αλλά μόνον όταν έχη όρεξιν αυτών. Αρέσκειται να πηδά εις τα γόνατα μας, όχι όμως και να συλλαμβάνεται αγροίκως εκ του τραχήλου, διά να τοποθετηθή επ' αυτών ως δέμα· προσκαλούμενος ουδέποτε έρχεται αμέσως ή κατ' ευθείαν, αλλά μετά τινά αναβολήν και δι' ελιγμού, ωσει θέλων ν' αποδείξη ότι προσήλθεν ως φίλος αυθορμήτως και ουχί ως δούλος υπακούσας εις προσταγήν. Πολύ μάλλον και του σκύλου και παντός άλλου ζώου ευχαριστείται να μένη μακράς ώρας εις τον κοιτώνα μας, αναπαυόμενος παρά την εστίαν ή επισκοπών τους διαβάτας εκ του

παραθύρου, αλλά θεωρεί προδοσίαν το να μη ανοιχθή εις αυτόν αμέσως η θύρα, άμα επιθυμήση να εξέλθη. Υπέρ παν όμως άλλο βδελύσσεται τους διακόπτοντας την σειράν των συλλογισμών του όταν ονειροπολή ή τον ύπνον του όταν κοιμάται. Τούτο κάλλιστα εγνώριζεν ο προφήτης Μωάμεθ, όστις σπεύδων ημέραν τινά να μεταβή εις την εσπερινήν προσευχήν επροτίμησε να κόψη διά ψαλλίδος την άκραν του ενδύματος του, παρά να τaráξη την ανάπausιν του επ' αυτού αποκοιμηθέντος ευνοουμένου του γάτου.

Εις τους ούτως αγαπώντας αυτόν ίσην ανταποδίδει και ούτος αγάπην, ως δύνανται να μαρτυρήσωσιν όσαι υιοθέτησαν γάτους γεροντοκόραι και μετ' αυτών η εκλεκτή φάλαγξ των πάσης εποχής και χώρας επισήμων ανδρών. Αξιοσημείωτον τω όντι είνε ότι οι πλείστοι τούτων και ιδίως οι έξοχοι διπλώματα, συγγραφείς, ποιηταί και καλλιτέχναι επροτίμησαν του σκύλου τον γάτον. Παραλείποντες τους αρχαίους αρκούμεθα να μνημονεύσωμεν τον Καρδινάλιον Ριχελιώ, τον Κολβέρτον, τον Μονταίγνιον, τον Χόφμαν, τον Φοντενέλλον, τον Γεράρδον Δόου, τον Λόπε δε Βέγας, τον Σατωβριάν, τον Εδγάρδον Πόου, τον Θεόφιλον Γωτιέ, τον Χάρτμαν και τον Βωδελαίρον, οιτινες πάντες ηγάπησαν τους γάτους των περιπαθώς και αντηγαπήθησαν παρ' αυτών ολοψύχως. Ουδ' είναι ανάγκη ν' ανατρέχωμεν προς απόδειξιν της ανταποδόσεως ταύτης εις άλλους καιρούς και τόπους, αφού οικείον και πρόσφατον έχομε το παράδειγμα του γιγαντιαίου εκείνου λευκού γάτου του αιδήμου Κουμουνδούρου όστις, αν και ήτο η εποχή των ερώτων, ουδ' επί στιγμήν απεμακρύνθη του προσκεφαλαίου του κατά την πολιήμερον προς τον θάνατον πάλην, και έπειτα επήγε ν' αποθάνη κ' εκείνος εκ της λύπης εις μίαν γωνίαν, και οι σκύλοι του μακαρίτου εξηκολούθουν να τρώγουν, να πίνουν και να γαυγίζουν και θερμότατοι φίλοι του μετέβαινον να προσκυνήσωσι τον κ. Τρικούπην.

Την προς τους γάτους συμπάθειαν των συγγραφέων και καλλιτεχνών επεχείρησαν τινες να υποτιμήσωσιν, ονομάζαντες αυτήν διαστροφήν, ως την όρεξιν όζοντος τυρού, άώρων οπωρών ή υπερωρίμων εταιρών. Το βέβαιον είναι ότι αν έλειπεν ο γάτος θα ήτο καταδικασμένος ο αγρυπνών συγγραφεύς εις απόλυτον μοναξίαν, αφού ουδενός άλλου πλάσματος δύναται να συμβιβασθή η συντροφία μετ' αδιαταράκτου διανοητικής εργασίας. Οι σκύλοι ή απασχολούσι παίζοντες θορυβωδώς ή κοιμώνται ως ασπάλακες, και τότε είνε ως να μη υπήρχον. Μόνος ο γάτος ηξεύρει ν' ακινητή επί ολοκλήρους ώρας εις γωνίαν της τραπέζης, στηρίζων ως Αιγυπτία Σφιγξ την κεφαλήν επί των εμπροσθίων ποδών και προσηλών το βλέμμα εις τον μελετώντα, ως αν ενδιαφέρετο εις το έργον αυτού. Πλειστάκις φαίνεται μαντεύων την ιδέαν την καταβαίνουσιν από του εγκεφάλου εις την άκραν του καλάμου του γράφοντος και προτείνει τον πόδα «ως αν ήθελε να την συλλάβη». Όταν δ' επί τέλους βαρυνθή την ακινησίαν εγείρεται τότε ησύχως, τανύει την ελαστικήν του ράχιν εις σχήμα βυζαντινής αφίδος και αρχίζει ήσυχον περίπατον διά των λεξικών και των μελανοδοχείων. Γνωστόν είνε, ότι ο σκύλος του Νεύτωνος Αδάμας ανατρέψας τον λύχνον επί σωρού χειρογράφων έγινε παραίτιος ν' απωλεσθή ο καρπός πολυετούς μελέτης. Αλλ' εκ της περιφοράς του

γάτου επί της τραπέζης ουδείς απειλείται κίνδυνος χύσεως, ούτε μελάνης ούτε πετρελαίου, Το βάδισμα του ενθυμίζει τον επί αυγών χορόν των Ισπανίδων ή τους Ομηρικούς εκείνους, τους τρέχοντας δι' αγρών και λειμώνων χωρίς να θραύσωσιν ούτε τους στάχεις, ούτε τα κρίνα. Άλλοτε πάλιν, αφού διά μακράς εργασίας μεταδώση σιλπνότητα κατόπτρου εις το ατλάζινον αυτής δέρμα, προσέρχεται η γαλή να προσφέρη εαυτήν ούτω καλλωπισθείσαν εις τας θωπείας του κυρίου της. Αι ενδείξεις της αγάπης της ουδέν έχουσι κοινόν προς την θορυβώδη προπέτειαν των κυνών, αλλ' αριστοκρατικήν τινα επιφύλαξιν και σεμνότητα, υπεραρέσκουσιν εις τον καλλιτέχνην, όστις, αν είνε πράγματι τοιούτος, μισεί και αποστρέφεται υπέρ παν άλλο την επίδειξιν, τον στόμφον και την αισθηματικήν κοινοτοπίαν. Δύσκολον δε φαίνεται να μη θεωρήσωμεν την επίμονον προς στίλβωσιν του τριχώματος αυτού εργασίαν του γάτου, ως πολύτιμον εις τους γράφοντας υπόμνησιν, ότι ίσον πρέπει και ούτοι να καταβάλλωσι κόπον προς τέλειον του ύφους των ομαλισμών. Ζητών συγγνώμην διά την και υπέρ του ιδικού μου γάτου περιαυτολογίαν, τολμώ να προσθέσω εις τ' ανωτέρω και το εξής ιδιαίτερον αυτού προσόν, ότι οσάκις βλέπει επί πολλήν ώραν την χείρα μου ακινητούσαν εξ ανικανότητος να συρράψη άλλην περίοδον μετά της προηγουμένης, ερχεται τότε και απλώνεται επί του χειρογράφου μου μακρύς πλατύς, ως αν ήθελε να με ειδοποιήση, ότι προτιμότερον είνε να υπάγω να κοιμηθώ παρά να επιμένω γράφων φράσεις υπνωτικής.

Απορίας άξιον είνε πώς ουδείς φυσιοδίφης έτυχεν ακόμη να παρατηρήση την εις μόνον το γένος των οικιακών αιλούρων παρατηρουμένην προφανή του θήλεος υπεροχήν. Η γάτα είνε ανωτέρα του γάτου, όσον τουλάχιστον η Πολωνίς του Πολωνού. Η υπεροχή αυτή πρέπει ίσως ν' αποδοθή εις το ότι το ζώον και το έθνος τούτο, έχουσιν αμφοτέρα χαρακτήρα φύσει θηλυκόν, οξύν, ευπαθή, ευερέθιστον, ιδιότροπον, φιλήδονον, ράθυμον και αισθηματικόν, τα δε γυναικεία ταύτα προσόντα επόμενον εινε ν' αναδεικνύωνται εναργέστερα και λαμπρότερα εις τας θηλείας. Διά τον αυτόν λόγον, διά τον οποιόν υπερέχει ο εμβριθής Άγγλος την Αγγλίδα κατά την εμβρίθειαν, έπρεπε να εινε και ο εύχαρις Σλάβος κατώτερος της γυναικός του κατά την χάριν. Αγνώ κατά πόσον αληθεύουσιν όσα διηγούνται ο Καραμζίνος και ο κακόγλωσσος Καζανόβας περί του δεσποτικού χαρακτήρος και των ελευθέρων ηθών των μεγάλων δεσποινών της Πολωνίας, βέβαιον όμως είνε ότι η γάτα καταχράται κάπως την υπεροχήν αυτής. Εις ουδένα άλλον υποτάσσεται πλην της ορέξεως αυτής ζυγόν· δεν θέλει δεσπότην, αλλ' αρέσκειται να σύρη όπισθεν της ουράς της υπόδουλον σμήνος λατρευτών. Και όμως ούσα το ηδυπαθέστατον των ζώων είνε συγχρόνως και το μόνον το προικισθέν υπό του δημιουργού διά του ανθρωπίνου αισθήματος της αιδούς. Ουδείς ειδε ποτε γάταν παραδιδομένην εις ερωτικές περιπτύξεις υπό το φέγγος του ηλίου και τα βλέμματα παντός διάβάτου, ως πράττουσιν αι σκύλαι, αι όρνιθες, αι αίγες και τ'άλλα αδιάντροπα κτήνη, αλλά ζητεί το σκότος της νυκτός και την μοναξίαν απατήτων κορυφών. Διά τούτο πιθανώς εξωμοιώθη εν Αιγύπτω όχι μόνον προς την Αφροδίτην, αλλά και προς την αιδήμονα Άρτεμιν, την λαθραίως επισκεπτομένην

επί των ακρωρειών του Λάκμονος τον φίλον της ποιμένα. Όσοι ανέγνωσαν βιβλία νευρολόγων κάλλιστα γνωρίζουσιν, ότι εἰς τινὰς ἐξόχως ευπαθεῖς φύσεις μεταβάλλεται ἐνίοτε εἰς αἴσθημα οδύνης ἡ υπερτάτη ἐντασις τῆς ἡδονῆς. Τοιαύτην υπερευαισθησίαν πρέπει να υποθέσωμεν υπάρχουσαν καὶ εἰς τὴν γαλήν, τῆς ὁποίας οἱ ἐρωτικοὶ στεναγμοὶ ἠχοῦσι πολλάκις εἰς τὴν ἀκοήν των ἀγρυπνούντων ὡς γόοι σφαζομένης. [142] Ἄλλη ἀπόδειξις τῆς ἐξαιρετικῆς παρ' αὐτὴ ἀναπτύξεως τοῦ νευρικοῦ συστήματος εἶναι ἡ κλίσις πρὸς τὴν μουσικὴν, τὴν μελομανίαν ταύτην ἐξηκρίβωσαν ἐπιστημονικῶς ὁ Γρέυ, ὁ Λεκλέρκ καὶ ἄλλοι διάσημοι φυσιοδίφαι, κατὰ δὲ τὸν Τουσενέλ ἡ συγκίνησις, τὴν ὁποίαν προξενούσιν εἰς τινὰς γαλάς αἱ λιγυραὶ μελωδία, φθάνει ἐνίοτε μέχρι λιποθυμίας. Ἡ ὁμοιότης ἐν γένει τῆς γάτας πρὸς φιλήδονον δέσποιναν ἢ καὶ ἀριστοκρατικὴν εταίραν φαίνεται ὑπὸ πάσαν ἐποψίν τελεία. Ὅπως αἱ κυραὶ με τὰς καμελίας, οὕτω καὶ αὐτὴ ἀγαπᾷ να μεταβάλλῃ τὴν νύκτα εἰς ἡμέραν, τὸ πρωινὸν ἐξάπλωμα παρὰ τὴν ἐστίαν, τοὺς χνοῶδεις τάπητας τοὺς προφυλάσσοντας τοὺς ῥοδίνους πόδας τῆς ἀπὸ τὴν υγρασίαν, τὸν πολύωρον καλλωπισμὸν, τὰ ἀρώματα, τὸ ἀνθόγαλα, τὰς θωπεΐας, τὰ σπαράγγια, τὰ μαλακὰ ἀνάκλιντρα, τὰ μετάξινα παραπετάσματα καὶ ἰδίως τὰ τρίχαπτα, τὰς φούντας καὶ τὰ κρόσσια πρὸς ἀσκήσιν εἰς τὸ σπάραγμα τῶν στυλίων αὐτῆς οὐχῶν.

Τοιαύτη ἀκριβῶς ἦτο ἡ ἡρώϊς τοῦ παρόντος διηγήματος Συριανὴ γάτα, συνυπότροφός μου εἰς τὸ ἤδη μνημονευθέν Λύκειον τοῦ Ευαγγελίδου καὶ φέρουσα τὸ ὄνομα Σεμίρα. Τὸ γλαυκὸν χρῶμα τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὸ τρίχρουν τοῦ τριχώματος αὐτῆς καθίστανον πιθανὴν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἦτο γένους μικτοῦ. Ὁ εἰς ἐκ τῶν γονέων τῆς κατήγετο πιθανῶς ἀπὸ τὴν Ἄγκυραν, ὁ δὲ ἄλλος ἀπὸ τὰ κεραμίδια. Πολλοὶ μετὰξὺ τῶν συμμαθητῶν μου ἦσαν οἱ ἐπιδιώκοντες τὴν εὐνοίαν καὶ τὴν συντροφίαν τῆς εὐμορφῆς Σεμίρας, πρὸ πάντων τὸν χειμῶνα, εἰς τοὺς παγεροῦς κοιτώνας τοῦ Λυκείου. Τοὺς ἀντιζήλους τούτους εἶχον κατορθῶσαι να παραγκωνίσω δι' ἀνωτέρας προσφορὰς λιχνευμάτων, τεχνικωτέρου ξυσίματος τῆς κεφαλῆς καὶ πρὸ πάντων διὰ τῆς χρήσεως τοῦ γατικοῦ ἀγαποχόρτου, τῆς βαλεριάνας δηλ., ὡς τὴν λέγουσιν οἱ Φράγκοι, ἢ τοῦ φου, ὡς τὴν ὠνόμαζον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἰατροί, οἱ οὐδόλως ἐντρεπόμενοι, ὡς οἱ σημερινοί, να μεταχειρίζονται ξένας ἀκλίτους λέξεις. Ἡ ὀσμὴ τοῦ χόρτου τούτου υπεραρέσκει ὄχι μόνον εἰς τὰς γαλάς, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰς κυρίας καὶ ἰδίως τὰς πρεσβυτέρας Ἀθηναίας, ὡς κάλλιστα ἐγνώριζεν ὁ αἰδιμος γυναικολόγος Βενιζέλος, ὁ ἀναμιγνύων βαλεριάναν εἰς ὅλας τοῦ ἀνεξαιρέτως τὰς συνταγὰς, ὅπως ὁ Ρηγόπουλος εἰς ὅλας τοῦ ἀγορεύσεις τὸν Νιαγάραν.

Χάρις εἰς τὸ χόρτον τούτο καὶ τὴν μοναδικὴν σύμπτωσιν παντοίων ἄλλων εὐνοϊκῶν περιστάσεων, ὑπήρξα ἐπὶ τινὰς ἐβδομάδας τὸ εὐτυχέστερον ὑπὸ τὸν ἥλιον ἀνθρωπάριον. Ὁ διευθυντὴς τοῦ Λυκίου διέσχισε κατ' ἐντολήν τοῦ μακαρίτου βασιλέως Ὄθωνος τὸν Ἀτλαντικόν, μεταβαίνων να κηρύξῃ εἰς τοὺς Ἀμερικανούς τὸ ευαγγέλιον τῆς μεγάλης ἰδέας• παρὰ τοῦ Γερμανοῦ μετοίκου Μπεκ, πατρός, νομίζω, τοῦ ἡμετέρου βιβλιοπώλου, εἶχε συστηθῆ πρὸ μικροῦ τὸ πρῶτον τῆς Ἑλλάδος δανειστήριον γαλλικῶν βιβλίων ἀντὶ συνδρομῆς

τριών κατά μήνα δραχμών και άλλας τόσας είχαν δαπανήση εις λαθραϊαν προμήθειαν κηρίων. Οι δύο σύνοικοί μου παθόντες ιλαράν ευρίσκοντο εις το θεραπευτήριον, ώστε ήμην απόλυτος κύριος του θαλάμου μου. Η τοιαύτη μόνωσις και ανεξαρτησία είνε η γλυκυτάτη των απολαύσεων διά δυστυχή υπότροφον σχολείου καταδικασμένον εις άπαυστον καταναγνατικήν συγχρώτισιν με παντός είδους συντρόφους. Εις τον θάλαμον εκείνον, παράπλευρον έχων την Σεμίραν, διήλθον τας ευτυχεστάτας του βίου μου αύπνους νύκτας, αναγινώσκων πρώτην φοράν τους «Τρεις Σωματοφύλακας», τον «Μοντεχρίστον», τον «Ουσκόκ» και τα άλλα αλησμόνητα της εποχής εκείνης έργα, τα υπερέχοντα τα ψυχολογήματα του Βουρζέ και τα φυσιολογήματα του Ζολά, όσον η «Νόρμα», η «Σονάμπουλα» και η «Λουκία» τα σοφά γυμνάσματα του Αμβρουάζ Θωμά και του Σαμάρα. Εις την υπέροχον των αναγνωσμάτων εκείνων αξίαν πρέπει να προστεθή της δωδεκαετούς μου φαντασίας η παρθενία. Όταν μ' εκούραζεν η ανάγνωσις ή μάλλον η έντασις της συγκινήσεως, συνεπαιίζαμεν με την Σεμίραν, ή εμοιράζαμεν αδελφικώς κουραμπιέν, τσουρέκι, χριστόψωμον ή άλλο φιλοδώρημα της καλής μου κηδεμόνος, και η αγρυπνία παρετεινετο πολλάκις μέχρις ου αντήχει το άσμα των σαλεπιτζήδων, των πετεινών, των λαχανοφόρων γαιδάρων και των άλλων προδρόμων της ροδοδακτύλου Ηούς.

Η χαριτόβρυτος εν τούτοις Σεμίρα είχε θανάσιμον εντός του Λυκείου εχθράν. Αύτη ήτο η από τινων μηνών εκτελούσα έργα οικονόμου. Προτιμών να σιωπήσω το όνομα της γυναικός ταύτης αρκούμαι να είπω ότι την είχαν μεταβαπτίση Λ ά μ ι α ν ο ι μαθηταί. Πατρίδα είχε την Ύδραν και ηλικίαν φθινοπωρινήν. Αλβανή προφανώς το γένος, με ανάστημα δίπηχυ και ώμους αχθοφορικούς, ωμοίαζε Λιάπην γυναικοφορεμένον. Προς συμπλήρωσιν της περιγραφής της αρκεί να προσθέσω ότι τας περιζητήτους υπό των αρχαίων ομοιότητας της της γυναικός προς γαλήν δεν είχε η Λάμια παρά μίαν, όχι βεβαίως την ευκαμψίαν, την λειότητα, την χάριν ή το ρόδιον χρώμα του χείλους, αλλά μόνον ικανώς πυκνόν μύστακα υπεράνω αυτού. Ουδ' ήτο χαριέστερος του προσώπου της γεροντοκόρης ο χαρακτήρ. Προς εκτίμησιν αυτού δύναται να χρησιμεύση, ότι μη θεωρούσα τον μύστακα και τα σαρανταπέντε τουλάχιστον έτη της ικανά να εμπνεύσωσιν επαρκή σεβασμόν, εθεώρει πρόπον να προσφέρεται μετά περισσής σοβαρότητος και αιδημοσύνης με τους ουδόλως «βλέποντας προς το επιθυμήσαι αυτής». Ο φόβος της των ασέμνων θεαμάτων ήτο τοσοούτος, ώστε λησμονούσα ότι και αυταί αι καλογραΐαι θεωρούσι τους πάσχοντας ως ουδετέρους, ουδ' εις εξαετές παιδάριον έστεργε να επιθέση κατάπλασμα, περί δε κλύσματος ουδέ λόγος ηδύνατο να γείνη. Αντί όμως αυξήσεως σεβασμού ουδέν άλλο εκ της τοσαύτης επιδείξεως σεμνότητος παρά των μαθητών απέλαβε παρά καθημερινάς πεζάς τε και εμμέτρους διακαούς έρωτος δηλώσεις. Τας επιστολάς ταύτας, διά των οποίων ανυμνούντο υπέρ παν άλλο των θεληγήτρων της του μύστακος αυτής αι τρίχες, έσπευδε μετ' αιδήμονος αγανακτήσεως να καταγγείλη εις τον προσωρινόν διευθυντήν μακαρίτην Φαβρίκιον, πολυμαθέστατον και αγαθώτατον Γερμανόν, μ' εύθυμον διάθεσιν και μύτην κόκκινην μετά το γεύμα. Τοιούτος ων δυσκόλως κατόρθωνε να κρατήση τον γέλωτα όταν επέπληττε τον ένοχον, εις τον οποίον επέβαλλε να

ζητήση συγγνώμην από την αξιότιμον «δεσποινίδα» ενώπιον όλων του των συμμαθητών. Αι σκηναί εκείναι δημοσίας αιτήσεως συγγνώμης ήσαν όντως διασκεδαστικά. Ακριβά όμως επλήρωναν οι δυστυχείς υπότροφοι την διασκέδασιν εκείνην. Η Λάμια ήτο τότε απόλυτος και ανεξέλεγκτος του Λυκείου τροφοδότις, η δε τροφή ήτο μεν κατά την καθιερωμένην φράσιν «υγιεινή και αρκούσα», αλλά, και όπως εις όλα τα σχολεία, τα αρεστότερα του γεύματος συστατικά ήσαν ο πρόσφατος άρτος και τα σπρωρικά.

Τα τελευταία ταύτα είχε προγράψη ο φόβος της μαστιζούσης ήδη τας Αθήνας ασιατικής ή μάλλον αγγλογαλλικής χολέρας, τα δε ψωμιά εφεύρε προς επίδειξιν οικονομικής δεινότητος η Λάμια να κλείη, επιστρέφοντα εκ του φούρνου, επί τρεις ή τεσσάρας ημέρας εις υψηλόν ερμάριον διά να δ α μ á σ ο υ ν, ως αι πέρδικες και οι φασιανοί, ευλόγως παρατηρούσα ότι τρώγεται πολύ ολιγώτερος άρτος όταν είνε ξηρός. Η εφεύρεσις αύτη και ο περιορισμός των αλλαγών υποκαμίσου εις δύο την εβδομάδα μετέβαλον εις αγανάκτησιν την ευθυμίαν των μαθητών, οίτινες συνελθόντες εις μυστικόν συνέδριον απεφάσισαν παμψηφεί ν' αναθέσωσι την εκδίκησιν αυτών εις την Σεμίραν.

Προς κατανόησιν της εκδικήσεως ταύτης πρέπει να είπωμεν, ότι η τόσον σεμνή εκείνη παρθένος, η καλύπτουσα, οσάκις μετέβαινεν εις την αυλήν, με την χείρα τους οφθαλμούς διά να μη τους σκανδαλίσωσιν οι άθλοι του πετεινού, εζήλευεν εν τούτοις τας όρνιθας εις το βάθος της ψυχής της. Από εικοσιπέντε τουλάχιστον ετών ουδέν άλλο ωνειρεύετο παρά τας απολαύσεις έρωτος θεμιτού και υπό της εκκλησίας ευλογημένου. Αφού εδαπάνησεν όλον τέταρτον αιώνος υφαίνουσα ιστούς προς άγραν συζύγου, εξηκολούθει ακόμη να υφαίνη η ακούραστος εκείνη αράχνη. Πλην της ήδη υμνηθείσης σεμνότητος πολλά άλλα επεδείκνυε προς επιτυχίαν του ποθουμένου προσόντα, εργατικότητα, ολιγάρκειαν, μαγειρικήν τέχνην, χειροτεχνήματα και νοικοκυρωσύνην, δραστηριώτερον όμως πάντων τούτων δελέασμα ενόμιζε την επίδειξιν της κλίνης της. Αληθές είνε ότι η κλίνη αύτη, αν και ολίγον αρχαϊκή, ήτο πράγματι αξιοθέατος, σιδηρά, ευρύχωρος, μ' επίχρυσον άνω της κεφαλής ζεύγος ασπαζομένων, τρυγόνων. Ακόμη πλουσιώτερα ήσαν τα στρωσίδια. Τας άκρας της άνω σινδόνης εστόλιζε κόκκινος μαϊανδρος και άλλος πλατύτερος τα παραπετάσματα· τα εφαπλώματα ήσαν μεταξωτά και το εκ πτερού σκέπασμα των ποδών άνωθεν κεντητόν με υπόραμμα εκ χρυσιζοντος ατλαζίου. Εις δε τον τοίχον εθάμβωνε την δράσιν χρυσάργυρος Παναγία μ' ερυθράν κάτωθεν κανδήλαν· ουδ' έλειπαν τα βάγια, τα φυλακτά, οι σταυροί και η κογχύλη του Παναγίου Τάφου. Αλλά το προ πάντων διακρίνον την κοίτην εκείνην από πάσαν άλλην είνε, ότι ουδείς ουδέποτε ούτε εύτε νύκτα ούτε ημέραν επ'αυτής ανεπαύθη. Η Λάμια εκοιμάτο εις παρακείμενον σοφάν, η δε ωραία εκείνη κλίνη της εχρησίμευσε διά να γυμνάζεται εις κεντήματα, να την καλλωπίζη, να την καμαρώνη και να την επιδεικνύη εις τους επισκέπτας της, μέχρις ου ευρεθή ο προσφερόμενος να συναναβώσιν ομού επ' αυτής, με την άδειαν του Δεσπότη και την ευλογίαν του

Πάπα. Ως καταλληλότετος προς τούτο εθεωρείτο από τινος χρόνου υπ' αυτής ο παντοπώλης του Λυκείου, χήρος μισοκαιρίτης, τον οποίον εδέχετο την Κυριακήν μετά την λειτουργίαν εις τον νυμφώνα της προς τακτοποίηση του λογαριασμού της εβδομάδος, αφήνουσα διά το ασκανδάλιστον ορθάνοικτον και τον χειμώνα την θύραν.

Τω καιρώ εκείνω ευρίσκετο εις την ακμήν του ο μετασχηματισμός των Συριανών εις Ευρωπαίους, τον οποίον ωνόμαζαν, με το συμπάθειο, ξ ε β ρ ά κ ω μ α. Αι φέσσαι και αι βράκαι εξηφανίζοντο αλλεπάλληλοι, ως τα πρωινά άστρα, υπό τας ακτίνας του εσπερίου πολιτισμού. Παρασυρθείς υπό τον ρεύματος επαρουσιάσθη Κυριακήν τινα και ο Βακάλης εις την πρωινήν του επίσκεψιν μετημφισμένος εις Ευρωπαϊόν από κορυφής μέχρι ποδών. Όπως πας άλλος νεόφραγκος, επόμενον ήτο να φαίνεται και ούτος γελοιωδέστατος κατά τας πρώτας του ξ ε β ρ α κ ώ μ α τ ο ς ημέρας· οι καγχασμοί των μαθητών ηκούσθησαν έως εις το Νησάκι. Πολύ όμως διάφορος ήτο η εντύπωσις, την οποίαν επροξένησεν η μετένδυσις εις την Λάμιαν, ήτις από της ημέρας εκείνης ουδέν άλλο ωνειρεύετο παρά ν' απαρνηθή κ' εκείνη το πάτριον τσεμπέρι και κοντογούνι. Ουδ' εβράδυνε να μεταβή από τους λόγους εις τα έργα ή μάλλον εις τα εμπορικά προς προμήθειαν του πρώτου υλικού της μεταμορφώσεως. Το μαλλινομέταξον του φορέματος, ή τότε απαραίτητος π ε λ ε ρ ί ν α, η πόλκα, το μ α λ α κ ώ φ ή πυγόκοσμος, ως το είχεν εξελληνίση ο καθηγητής του Συριανού γυμνασίου κ. Φαρδούλης, τα θηλυκωτά υποδήματα και τ' άλλα ευρέθησαν μετά σχετικής ευκολίας. Το μόνον απαιτούν μεγάλην συλλογήν ήτο το καπέλον. Το τότε κάλυμμα της κεφαλής των κυριών δεν ήτο, όπως σήμερον, έν τίποτε κοστίζον εκατόν φράγκα, αλλ' υψηλόν, πλατύγυρον και πολύπλοκον οικοδόμημα, εκ χαρτονίου, σιδήρου σύρματος, βελούδου, ανθέων και πτερών, μετέχον πύργου, κήπου και πτηνοτροφείου. Εις την Σύρον μάλιστα εβασίλευον ακόμη αι γιγάντεια π α μ ί λ α ι τον Λουδοβίκου Φιλίππου, καίτοι από τρία ήδη έτη εβασίλευεν εις Παρισίους ο Λουδοβίκος Ναπολέων. Αλλ' επί τέλους συνετελέσθη και του πίλου η κατασκευή καθ' όλους τους κανόνας της γαλλοσυριανής τέχνης. Ήτο από βελούδον βαθυπράσινον, και ούτε άνθη του έλειπαν, ούτε ουραί στρουθοκαμήλων. Ούτω σαββατιανήν τινα εσπέραν, μετά πολλούς κόπους και δρόμους, ο περιφημος πίλος ευρίσκετο εντός χάρτινου κουτιού επί της ιμάτιοθήκης, τα ενδύματα ηπλωμένα εν τάξει και συμμετρία επί της παρθενικής κλίνης, και πλησίον αυτών τα σιλπνά υποδήματα και τα μεταξωτά χειρόκτια, όλα έτοιμα διά την αυριανήν μεταμόρφωσιν της Λάμιας εις Ευρωπαϊάν. Αλλ' έτοιμη ήτο και η Σεμίρα.

Ο λόγος της τοσαύτης κατά του χαριτοβρύτου τούτου πλάσματος έχθρας της οικονόμου ήτο, ότι ως όλαι αι γάται και μάλλον πάσης άλλης υπερηγάπα η ιδική μας την ζέστην και το άπλωμα εις τα μαλακά. Τούτων το άκρον άωτον δεν ηδύνατο να εύρη παρά μόνον εις την μεγαλοπρεπή εκείνην κλίνην. Εκεί λοιπόν κατέφευγε τακτικά κατ' απόγευμα ακριβώς μεταξύ του εφαιπλώματος και του σκεπάσματος των ποδών, έχουσα ατάξιν υπό την κοιλίαν και πίπτουλον επάνω εις την ράχιν. Η Λάμια μίαν μόνην πρώτην και τελευταίαν φοράν επέτυχεν να

την συλλάβη ανύποπτον και να την δείρη ανηλεώς. Αλλ' ουδέν άλλο κατώρθωσε διά της ράβδου της να την διδάξη, παρά μόνον να φυλάττεται, ουχί όμως και ν' απέχη του μεταξοστρώτου εκείνου παραδείσου. Έκτοτε εξηκολούθουν καθημερινώς της γάτας αι υπό το σκέπασμα κατακλίσεις και της γυναικός αι μάταιαι καταδιώσεις. Η τοιαύτη καθ' εκάστην και κατά την αυτήν σχεδόν ώραν μονομαχία συγκατελέγετο μεταξύ των τακτικών διασκεδάσεων των υποτρόφων. Η Λάμια, παραμονεύουσα παρά την θύραν, ευθύς άμα παρετήρει υψούμενον επί της πεδιάδος της κλίνης τον λόφον τον αγγέλλοντα την παρουσίαν της Σεμίρας υπό το πίπτουλον, επλησίαζεν ακροποδητί, με την ελπίδα να την καταφθάση κοιμωμένην άλλα καθ' ην ακριβώς στιγμήν υψώνετο το σκουπόξυλον, απετίνασσε το πονηρόν ζώνον το σκέπασμα και εξώρμα δι' ενός πηδήματος εις υψηλόν ράφι. Αν δε και εκεί απειλείτο διά βλημάτων, ηδύνατο τότε κατ' αρέσκειαν είτε να κράξη εις βοήθειαν τους μαθητάς είτε να ζητήσει άσυλον ει τα κεραμίδια, δι' αφράκτου τινός φεγγίτου χρησιμεύοντος εις φωτισμόν του γείτονος σκοτεινού διαδρόμου.

Την αξιομνημόνευτον εκείνην εσπέραν ο υποδειχθείς διά λαχνού συνωμότης, ωφελούμενος της στιγμής, καθ' ην υπέβαλεν η οικονόμος την συνήθη έκθεσίν της εις τον διευθυντήν, εισήρχετο λαθραίως εις τον κοιτώνα της, έππραπτεν εκεί υπό το φως της καντήλας τα προαποφασισθέντα και κατώρθωνε να εξέλθη απαρατήρητος. Οι άλλοι παρέμενον εις τον διάδρομον και το εστιατόριον, διότι επλησίαζεν η ώρα του δείπνου. Πριν ή σημάνη τον κώδωνα αυτού ήνοιξεν η Λάμια κατά το σύνηθες την θύραν του κοιτώνος της διά να παρατηρήση αν ήσαν εν τάξει τα πάντα, και ιδίως τα αυριανά της στολίδια. Αλλ' εις το μέσον της κλίνης υψώνετο θεόρατος και ολοστρόγγυλος ο λόφος, ο σημαίνων ότι το τρισκατάρατον ζώνον εύρε και πάλιν τρόπον να χωθή υπό το σκέπασμα. Η Αλβανή εδάγκασε το χείλος της και εκύτταξεν ημάς αγρίως. Χωρίς ουδέ λέξιν να είπη απέβαλε τα συρτά της κουντούρια και σφίγγουσα διά της μιας χειρός το σκουπόξυλον και διά της άλλης την καρδίαν της, διά να κατασιγάση τους παλμούς αυτής, επροχώρησεν επί των άκρων των γυμνών της ποδών, αθόρυβος και φοβερά ως φάντασμα, προς την κλίνην. Ήδη ευρίσκετο προ αυτής, και ο λόφος εμενεν ασάλευτος. Η ταλαίπωρος Σεμίρα εκοιμάτο, ως φαίνεται, την φοράν ταύτην με τα σωστά της. Η βαρεία ράβδος υψώθη και κατέπεσεν επί του μαλακού και αναπάλλοντος αυτής σώματος άπαξ, δις, πλειστάκις, απειράκις, ως κόπανος πλυντρίας. Μόνον κατά την τελευταίαν στιγμήν ηκούσθη έν ήσυχον μιάου μιάου. Αλλά τούτο εφάινετο καταβαίνον εξ ύψους. Πάντων οι οφθαλμοί εστράφησαν προ το μέρος εκείνο και ορθή επάνω εις το ράφι, χασμωμένη ως αν είχε διακοπή ο υπνος της και κάμπτουσα ως τόξον την ράχιν, επεφάνη εις τους εκπλήκτους θεατάς υγιής και ανέπαφος η Σεμίρα.

Τί λοιπόν εκοπάνιζεν η Λάμια επί τόσην ώραν και με τόσην λύσσαν; Ότε υπό απαίσιου κατεχομένη προαισθήματος απέσυρε με τρέμουσαν χείρα το σκέπασμα, απεκαλύφθη υπ' αυτό αντί του πτώματος γαλής, το ελεεινόν λείψανον γυναικείου πίλου, του πίλου της επιούσης, τον οποίον διά των ιδίων αυτής χειρών είχε μεταβάλη εις άμορφον

πήτταν, βελούδου, χαρτονιού, ανθέων και πτερών. Ουδέ του Θυέστου, όταν ανεκάλυψεν ότι έφαγε τα τέκνα του, υπήρξε, πιστεύω, η κατάπληξις μεγαλειτέρα. Αλλ' η Λάμια δεν ήτο εκ των γυναικών εκείνων αι οποίαι λιποθυμούν, αλλ' ώρμησεν ωρυσμένη να μας δείρη όλους, χωρίς εξαίρεσιν ουδ' αυτού του κ. Φαβρικού. Εις πολλάς και πρότερον και έκτοτε έτυχε να παρευρεθώ αγρίας σκηνάς και να ίδω αποθηριωθείσας υπό της οργής φυσιογνωμίας, αλλ' ουδεμίαν ενθυμούμαι φοβερωτέραν της Αλβανής εκείνης με το λυθέν τσεμπέρι της, τας χυτάς εις τους ώμους της ψαράς τρίχας, με σπίθας εις τους οφθαλμούς και αφρούς εις το στόμα. Θέλων να την καθησυχάση ανήγγειλεν ο αγαθός διευθυντής ότι θα προβή την επιούσαν εις ανακρίσεις προς ανακάλυψιν και τιμωρίαν του ενόχου. Αι ανακρίσεις ενηργήθησαν, αλλ' αδύνατον υπήρξε να ευρεθή ο τοποθετήσας υπό το σκέπασμα τον κοπανηθέντα πύλον. Τούτο δικαιούμεθα να θεωρήσωμεν ως μέγα δι' αυτόν ευτύχημα, διότι τρεις ημέρας έπειτα ανεσύρετο νεκρά εκ του φρέατος η δυστυχής Σεμίρα.

(«Άστυ» 12 Δεκεμβρίου 1893).

* * * * *

[141] Βλέπ. Εγκυκλοπ. Λεξικού αρθρ. Αλεξανδρινή Σχολή.

[142] Των κραυγών τούτων υπάρχει και άλλη τις πεζοτέρα ανατομική εξήγησις, την οποίαν δύναται ο βουλόμενος να εύρη εις τα ειδικά συγγράμματα.

* * * * *

ΤΟ ΞΕΣΤΟΥΠΩΜΑ

Το να νυστάζει τις χωρίς να ημπορή να κοιμηθή είνε βάσανος, την οποίαν καλώς γνωρίζουν κατά τα θερινά καύματα οι Αθηναίοι. Αν δοκιμάση ν' αναγνώση, στερείται μετ' ολίγον της ικανότητος να κρατή τους οφθαλμούς ανοικτούς, αλλ' ευθύς άμα σβύση το κηρίον, τον αναγκάζει να τους ανοίξη και πάλιν η ανικανότης να κοιμηθή. Η τοιαύτη μεταξύ νυσταγμού και αϋπνίας πάλη και τα αλλεπάλληλα ασήματα και σβυσίματα του κηρίου παρατείνονται πολλάκις μέχρι της πρωίας ή της εξαντλήσεως της θήκης των πυρείων. Ουδεμίαν γνωρίζω κατάστασιν οδυνηροτέραν της νυσταλέας ταύτης αγρυπνίας, αν τύχη μάλιστα να επιδεινώσωσι ταύτην δαγκάματα σκνιπών και κωνώπων. Εις ταύτα προστίθενται πολλάκις και τα κέντρα της συνειδήσεως, κατά τας τοιαύτας προ πάντων ώρας ελεγχούσης ημάς, δι' όσα έτυχε να πράξωμεν κατά το διάστημα του βίου μας ανόητα ή κακά έργα. Το τελευταίον τούτο έκλινα να υποθέσω ιδιαιτέραν μου ψυχοπάθειαν, μέχρις ου έτυχε ν' ανεύρω εις την Φιλοσοφίαν του Ασυνειδήτου του Έδ. Χάρτμαν ακριβή του ικανώς, ως φαίνεται, συνήθους τούτου φαινομένου περιγραφήν. Το κυρίως χαρακτηρίζον την ψυχικήν ταύτην διάθεσιν είνε ότι βλέπομεν τα πράγματα ως διά μεγεθυντικού φακού, θεωρούντες άξια να ζυγισθώσιν εις την πλάστιγγα της τελευταίας κρίσεως παραπτώματα, εις τα οποία θα ηρκείτο ο παπάς να επιβάλη ως επιτίμιον είκοσι μετάνοιες και τριήμερον αποχήν από οίνου και ελαίου, ως εκανόνισε την εξής ιδικήν μου αμαρτίαν.

Ο ήλιος εμεσουράνει κάθετος επί της κεφαλής, ενώ ανηρχόμενη μετά ομηλικού δωδεκαετούς συμμαθητού μου τον ανήφορον τον άγοντα εις γείτονα της Ερμουπόλεως εξοχήν καλουμένην Πισκοπιά, ή σχολαστικώς Επισκοπείον. Ως πάντες γνωρίζουσι τα βουνά της Σύρου είνε γυμνότερα του Αδάμ, το χόρτον είνε τελείως άγνωστον και η βλάστησις περιορίζεται εις ψωριώσας τινός το φθινόπωρον φασκομηλέας και ηλιοκαείς κατά το θέρος ακάνθας.

Εις απόστασιν ολίγων βημάτων προηγείτο ημών κατάξηρος κ' εκείνος ψωραλέος όνος, σύρων επιπόνως βαρέλαν ύδατος, τοποθετημένην επί είδους διτρόχου χειραμάξης υπό την οδηγίαν γραίας χωρικής. Το πρόσωπον αυτής δεν εβλέπαμεν, αλλά μόνην την ράχιν, ήτις τοσούτον είχε κυρτωθή υπό το βάρος των ετών και των μόχθων, ώστε έσχημάτιζεν ορθήν σχεδόν με τα σκέλη της γωνίαν.

Τον όνον, την βαρέλαν και την γραίαν είχαμεν ακολουθήση μηχανικώς, από την παρά τους πρόποδας του λόφου βρύσιν μεχρι της εγγιζούσης κορυφής αυτού, ασθμαίνοντες και άφωνοι εκ της ζέστης και του καμάτου. Ο πυρακτωμένος κονιορτός έκαιεν ως θερμή στάκτη τας πτέρνας των ποδών μας, ενώ ετύφλωνε τους οφθαλμούς μας των λευκών βράχων η ακτινοβολία. Παντός είδους μύγαι εβόμβουν περί την κεφαλήν μας και αι ακρίδες επερίμεναν σχεδόν να τας πατήσωμεν, διά

να τιναχθώσι δι' ενός πηδήματος εις μακράν απόστασιν, ανοίγουσαι ως ριπίδιον τα κόκκινα ή γαλανά των πτερά.

Η γραία έσυρε πάντοτε το καπίστρι, ως να ήθελε να βοηθήση την επίπνον πρόβασιν του ασθμαίνοντος υποζυγίου της· οι κακώς προσηρμοσμένοι τροχοί έτριζαν πενθίμως και το επ' αυτών βαρέλιον εξηκολούθει να ταλαντεύεται προς δεξιάν και αριστεράν ως μεθυσμένος βρακάς.

Κατ' εκείνην την στιγμήν ο μεσημβρινός δαίμων μου ενεφύσησεν ιδέαν, ήτις μ' έκαμε να γελάσω.

— Γιαννακό, εψιθύρισα εις το ωτίον του συντρόφου μου, δεικνύων διά του δακτύλου το εκ στουπίου πώμα της βαρέλας· δεν θα ήτο νόστιμον ν' ανοίξωμεν την βρύσιν;

Η ιδέα μου τόσον του ήρεσε, ώστε τον έκαμεν αμέσως να λησμονήση την κούρασίν του· επλησίασεν επί της άκρας των ποδών εις το βαρέλι, έθεσε την χείρα επί του υγρού σώματος, εστράφη τότε να με κυττάξη, εξέφραξε μετά ενθαρρυντικόν νεύμα μου την οπήν και το νερόν εξεχύθη ως κρυστάλλινος κρουνός επί της κονιορτώδους ατραπού.

Περιπτόν να είπω ότι ευθύς μετά το πραξικόπημα ευρέθη και πάλιν πλησίον μου ο Γιαννακός, ή ότι οι τέσσαρες πόδες μας ήσαν έτοιμοι εις φυγήν. Κατεσκοπεύαμεν την γραίαν, ήτις όμως δεν εστράφη, διά τον λόγον ότι ήτο βαρύκους η δυστυχής.

Εφ' όσον εξηκολούθει η χύσις, το βήμα του όνου απέβαινε ταχύτερον το κενωθέν βαρέλι αντί να βαρυταλαντεύεται ως μεθυσμένος, εχόρευεν ευθύμως κατά τας ανωμαλίας της οδού μεταξύ των δύο τροχών, οίτινες ανακουφισθέντες κ' εκείνοι από το υπερβολικόν βάρος έπαυσαν να τρίζωσιν απαισιώς. Μετ' ολίγον αντί να σύρεται ο όνος υπό της γραίας, ήρχισε να σύρη εκείνος την γραίαν. Τούτο ήτο τόσον ασύνηθες, ώστε την έκαμε να υποπτεύση ότι κάτι έκτακτον είχε συμβή. Εσταμάτησε, αφήκε το κάρον να προχωρήση έν ή δύο βήματα και είδε την άφρακτον τρύπαν, εκ της οποίας απέσταζαν αι τελευταίαι ρανίδες του τόσον επιπόνως μετακομισθέντος υγρού. Τότε μόνον έστρεψε την κεφαλήν και μάς είδε και είδομεν και ημείς το πρόσωπον της. Ωμοιάζεν εκατοντούτις, κάτισχνος, ξηρά και μαύρη ως μούμια της Αιγύπτου. Επεριμέναμεν φωνάς, ύβρεις, κατάρας ή και πετροβόλημα. Ουδέ λέξιν όμως μας είπεν, αλλ' ηρκέσθη να στενάξη· αδύνατον όμως είνε να λησμονήσω το άφωνον παράπνον του βλέμματος αυτής, όταν επέρασεν έμπροσθεν μας επιστρέφουσα να μεταγεμίση το βαρέλι της εις την μακράν απέχουσαν βρύσιν. Τον Γιαννακόν έτυχε να επανίδω εις την Αίγυπτον μετά είκοσιν όλα έτη και ουδ' εκείνος το είχε λησμονήση.

(«Ποικίλη Στοά» 1898).

ΤΟ ΠΑΡΑΠΟΝΟ ΤΟΥ ΝΕΚΡΟΘΑΠΤΟΥ

Πώς έτυχε προ πολλών ήδη ετών να ενδιαφέρωμαι δι' ένα τάφον του παρά την Βάθειαν κοιμητηρίου, τούτο δεν ενδιαφέρει ποσώς τον αναγνώστην. Προς αποφυγήν μόνον πάσης υποψίας ότι πρόκειται περί αισθηματικής τινος γλυκαναλατίας, δεν θεωρώ περιττόν να προσθέσω, ότι δεν αναπαύεται υπ' αυτόν Μαρίκα τις, Ελένη ή Περσεφόνη, αλλά καλός άνθρωπος ονομαζόμενος Αντώνης. Τούτον μετέβαινα ενίοτε να επισκεφθώ, όχι μόνον διότι με είχε αφήσει καλώς αναμνήσεις, αλλά και διότι με ήρεσκεν ο περίπατος εκείνος, Πλην της πεδιάδος της Βάθειας δεν πιστεύω να υπάρχη άλλο μέρος εις τας Αθήνας, το οποίον να προξενή εις τον θεατήν την εντύπωσιν της ευρυχωρίας. Το Στάδιον, η συνοικία Ραγκαβά, το Βατραχονήσι και οι πρόποδες του Λυκαβηττού είνε βεβαίως γραφικώτατοι. Το μόνον της εικόνας ελάττωμα είνε η υπερβολική συσσώρευσις και ποικιλία των προκειμένων εις θαυμασμόν. Πάρα πολλοί λοφίσκοι, βράχοι, φάραγγες, χαράδραι, στήλαι, στέγαι, βυζαντινοί θόλοι και παντοία άλλα πράγματα, σπανίως επιτρέποντα εις τον οφθαλμόν να διακρίνη πού σμίγει το στερέωμα μετά της γης, ή τουλάχιστον να αναπαυθή επί κάπως ομαλής επιφανείας. Εφάμιλλος της ανωμαλίας του οχήματος είνε και των χρωμάτων η ποικιλία, το λευκόφαιον του κονιορτού, το σιτόχρουν των αρχαίων μαρμάρων, η ώχρα του ηλιοκαούς φόρτου, ο σπινθηρίζων υδράργυρος της θαλάσσης και αραιαί τινες πράσιναι κηλίδες, εσπαρμέναι με φειδωλίαν Εξηνταβελώνη. Εις ταύτα πρέπει να προστεθή, όταν κλίνη ο ήλιος προς την δύσιν, και τις εις τον ουρανόν κατάχρησις χρυσοῦ, πορφύρας, σαπφείρων και αμεθύστων. Όλα είνε βεβαίως εύμορφα, αλλά και ενθυμίζουσι κάπως την παρδαλήν στιλπνότητα της προθήκης τον Μάϋφαρτ, πριν αμαυρώση τα χρώματά της της δεκαετούς διαλύσεως η αγωνία.

Όλως διάφορος είνε η όψις της Βάθειας, όπου ουδέν υπάρχει το δυνάμενον να θαμβώση την δράσιν, αλλ' ούτε να την κουράση. Κρίνων εκ του ονόματος και της χαμηλότητος αυτής θα έκλινε να την υποθέση τις ως είδος τι χωνίου, ενώ μόνον εκεί δύναται να εντρυφήση εις άφρακτον ορίζοντα του Αθηναίου ο οφθαλμός. Η πεδιάς εκτείνεται ομαλή μέχρι της ωχράς χλόης του Ελαιώνος· η διατέμνουσα αυτήν μακρά δενδροστοιχία και οι εσπαρμένοι εις μεγάλας απ' αλλήλων αποστάσεις χαμηλοί οικίσκοι συντελούσιν εις το να καταστήσωσι την εντύπωσιν της εκτάσεως έτι μάλλον επιβλητικήν. Αν δε τύχη να είνε η ημέρα φθινοπωρινή, ο ουρανός μολυβδόχρους, να σείη υγρός άνεμος τα καλάμια, να παίζουν πάπια εις λίμνας σχηματισθείσας υπό προσφάτου βροχής και να παρελαύνουν επί της βορβορώδους λεωφόρου κοπάδια γάλλων και αμάξια μούστου και σανού, δεν χρειάζεται τότε μεγάλη δύναμις φαντασίας διά να υποθέση τις ότι κατώρθωσε δι' ενός πηδήματος να μετοικήση από την οδόν Αγίου Κωνσταντίνου εις χωράφιον της Βλαχίας. Οι δε κλίνοντες να θεωρήσωσιν υπερβολικήν

την αγάπην μου προς τα ομαλά επίπεδα, τα σύννεφα, τα νερομαζώματα, την πάχνην και την υγρασίαν, είνε ελεύθεροι να με παρομοιάσωσι με τους αχαρίστους εκείνους Εβραίους, οίτινες, αηδιάσαντες το επιούσιον μάννα και τα καθημερινά ορτύκια, κατήντησαν ν' αναζητήσωσι τα πράσα και τα σκόρδα της Αιγύπτου.

Ουχί ολιγώτερον της τοποθεσίας αγροτική είνε και του νεκροταφείου η όψις. Προ της εισόδου κάθηνται εις μικράν τράπεζαν δύο εύθυμοι παπάδες συμπίνοντες μετά χωρικών και καραγωγέων ρητινίτην παρεχόμενον υπό δύο γειτονικών οινοπωλείων, τα οποία ωνόμασαν προσφυστάτα οι ιδιοκτήται αυτών το μεν «Ανάπαυσις» και το άλλο «Ματαιότης». Ευθύς δ' άμα υπερβή την πύλην, ευρίσκεται ο επισκέπτης προ μαύρου πίνακος φέροντος την επιγραφήν «Απαγορεύεται εις τους σκύλους να εισέρχωνται, επίσης και να κόπτουν άνθη», της οποίας η χρησιμότης φαίνεται κάπως αμφίβολος, εκτός αν υποτεθή, ότι ξεύρουν οι σκύλοι της Βάθειας ανάγνωσιν ή συνειθίζουν να κόπτουν άνθη. Μετά τινα βήματα εισέρχεται εις περιτειχισμένον αγρόν, ολίγον διαφέροντα των γειτονικών ατειχίστων. Εξαιρουμένων τω όντι ευαρίθμων τινών παρά την εκκλησίαν, ούτε στήλας βλέπεις ούτε πυραμίδας, ούτε προτομάς, ουδ' άλλο εξέχον σύμβολον αιωνίου ύπνου. Και αυτή η βλάστησις ουδέν έχει το αποκλειστικώς νεκρικόν. Πολύ περισσότεραι πεύκαι και ακακίαι παρά κυτάρισσοι και ιτέαι και κατά γης χαμόμηλα, αγκάθια και ανεμώναι. Η εντύπωσις αγρού είνε τοιαύτη, ώστε εις γωνίαν τινά, όπου είχαν γίνη ανασκαφαί, εξέλαβα μακρόθεν ως πεπόνια δύο η τρία λευκάζοντα μεταξύ του χόρτου κρανία. Ουδέ πιέζουσι βαρείαι πλάκες τα στήθη των νεκρών. Οι πλείστοι των τάφων είνε απλά κηπάρια, φυτευμένα με κόκκινα γεράνια, κόκκινες περιπλοκάδες και κόκκινες δενδρομολόχες.

Το δε όνομα και αι αρεταί του υπ' αυτάς αναπαυομένου αναγράφονται επί του υπερκειμένου σταυρού ή, αν τύχη η ανύμνησις αυτών πολλά μακρά, επί φύλλου χάρτου τοποθετημένου εντός ξυλίνης θήκης, όπισθεν υαλίου ή σιδηρού πλέγματος, ως δηλοποίησις πλειστηριασμού. Πλην του εντύπου ή χειρογράφου επιταφίου περιέχονται εις τας θήκας ταύτας τεχνητά άνθη, κορδέλλαι, φακιόλια, πλεξίδες και πολλάκις η φωτογραφία του μακαρίτου ή της μακαρίτριας, ζωντανής ή αποθαμμένης. Τα ενθυμήματα ταύτα καθιστά έτι συγκινητικώτερα η νεαρά ως επί το πολύ ηλικία της καταλιπούσης αυτά. Εις ουδεμίαν τω όντι άλλην ηλικίαν φαίνεται αναπτυσσόμενος τόσοσόν πρωίμως ο πόθος της αιωνίου αναπαύσεως. Τούτο δεν ηδυνάμεθα να το εννοήσωμεν πώς συμβαίνει, μέχρις ού ευηρεστήθη να μάς το εξήγηση ο κ. Χατζημιχάλης, τον οποίον ητυχήσαμεν ημέραν τινά να συναντήσωμεν εκεί πλησίον, επισκεπτόμενον τους ασθενείς του. Το πλήθος των προώρων θανάτων πρέπει ν' αποδοθή εις το ότι έκτακτος και δι' αυτάς τας Αθήνας εινε της συνοικίας εκείνης η ρυπαρότης και πνιγηρότεραι αι αναθυμιάσεις. Διά να πεισθή τις περί τούτου, αρκεί να περιέλθη επί τέταρτον της ώρας τας οδούς αυτής υπερπηδών βούρκους και κοπρώνας, και εισερχόμενος έπειτα εις το νεκροταφείον ν' ανάγνωση επί μακράς σειράς σταυρών: Μαρία Μάρκου, ετών δεκοκτώ—Χαρίκλεια Μάρκου, ετών δεκαέξ—Αναστασία Πόγγα, ετών δεκαέξ—Μαριγώ

Φλάμπουρα, ετών δεκαεννέα.—Ευτυχία Λύκου, ετών δεκαπέντε και ούτω καθ' εξής. Εξαιρετικώς ανθηρόν είνε του Χάρωνος της Βάθειας το χαρέμι! Εις τούτο πρέπει πιθανώς ν' αποδοθή το οξύτερον άλγος των πενθούντων και ο ελεγειακός οίστρος των επιγραφών. Αι πλείσται τούτων είνε έμμετροι και τόσο μακραί, ώστε μόνον απεσπασμένας στροφάς δυνάμεθα προς εκτίμησιν αυτών να παραθέσωμεν·

«Εδώ κοιμάται η σύζυγος μου, η πολυγαπημένη,
Με στεναγμούς και οδυρμούς μας έφυγε η καϋμένη.
Που είσαι, Ελένη μου; Για εύγα να σε 'δούμεν
Κι' από τη μαύρη μας καρδιά δυο λόγια να σε 'πούμεν».

Και ολίγον κατωτέρω·

«Διαβάτα που με θαυμασμό το μνήμα της κυττάζεις,
Και τ' όνομα της στο Σταυρό το νεκρικό διαβάζεις,
Ειπέ της ανθρωπότητος, ωραίε διαβάτα,
Ότι ενταύθα κοίτεται υπό την μαύρην πλάκα».

Άξιον όμως σημειώσεως είνε ότι επί του τάφου τούτου δεν βλέπει τις καμμίαν ούτε μαύρην ουτε άσπρην πλάκα, αλλ' αυτή είνε, ως και πλείσται των άλλων πλακών, ποιητική μεταφορά.

Προς αριστεράν του ανωτέρω δύναται τις ν' αναγνώση υπό υάλινον πίνακα έντυπον επιτάφιον άλλης πολυκλαύστου Ελένης αποτελούμενον εκ δέκα όλων στροφών, οίαι αι κατωτέρω·

«Η φιλότατη μας Ελένη
Απ' τα σπλάγχνα της μητρός της
Έφυγε και πάει σ'τον Άδη
Ετυφλώθηκε το φως της.

Με τα εύμορφα της κάλλη
Εις τον Άδη καταβαίνει
Κι' ο λαμπρός της χαρακτήρας
Πάσας νέας υπερβαίνει, κτλ»

Περισσότερον όμως ήρεσεν εις ημάς το εξής·

«Όποιος δάκρυ χύση εις το μαύρο τούτο χώμα
θα λούση βέργα λεμονιά με τ' άνθη στολισμένη
Και μια ψυχή αγγελική μέσα στη γη κρυμμένη».

Αλλεπάλληλοι αποδημίοι και άλλαι φροντίδες μ' έκαμαν ν' αμελήσω και σχεδόν να λησμονήσω επί πολλά έτη τον Αντώνην. Όταν και πάλιν τον ενθυμήθην, επόμενον ήτο να εύρω το άσυλον αυτού κάπως παρηλλαγμένον. Αι κυτάρισσοι είχαν μεγαλώση, ο πληθυσμός των νεκρών ήτο τετραπλάσιος και οι σταυροί τόσο πυκνοί, ώστε ολίγος απέμενε τόπος εις τα χαμόμηλα και τας ακάνθας. Εις ταύτα πρέπει με βαρείαν συνείδησιν να προσθέσω, ότι κατά το διάστημα της μακράς

εγκαταλείψεως ο τάφος του φίλου μου είχαν ερημωθή τελείως. Τα ξύλινα κάγκελλα έκείντο κατά γης, αι γάστραι ήσαν ανεστραμμένοι και ουδ' ίχνος απέμενεν επιγραφής επί του μαύρου σταυρού, τον οποίον είχε μεταβάλλη εις κόκκινον η σκωρία. Εζήτησα τον γέροντα νεκροθάπτην προς διόρθωσιν της αταξίας, αλλ' ως έμαθα από την λιβανίζουσαν γειτονικόν τάφον μαυροφόραν, ούτος είχε κατατεθή προ ετών εκεί όπου κατέθετε πριν τους άλλους. Υπήρχεν όμως διάδοχος αυτού, του οποίου μ' έδειξε την κεφαλήν προβάλλουσαν κατά την στιγμήν εκείνην εκ του υπογείου της οστεοθήκης. Μετά την κεφαλήν εφάνη ο κορμός και έπειτα αι μακραί κνήμαι, των οποίων ήρκεσαν ολίγοι διασκελισμοί να μεταφέρωσι πλησίον μου τον κάτοχον αυτών. Εις τούτον έσπευσα να εξηγήσω ότι επεθύμουν να περιφράξη και να περιποιηθή, επί δικαία αμοιβή, του φίλου μου το μνήμα. Ενώ όμως ωμίλουν και αφού ακόμη ετελείωσα, δεν έπαυεν ο νεκροθάπτης να με παρατηρή από κορυφής μέχρι ποδών, μετ' επιμονής την οποίαν δεν ηδυνάμην να εννοήσω, αφού ουδέν βεβαίως έχει το εξαιρετικώς περιεργον ή αξιοθέατον το υποκείμενόν μου. Η απορία μου ηύξησεν έτι μάλλον, όταν αίφνης με ηρώτησε με πολλήν οικειότητα:

— Δε με θυμάσαι;

Εκύπταξα τότε αυτόν με περισσοτέραν προσοχήν και δεν τον ευρήκα εύμορφον. Υψηλός ως οβελίσκος, ξηρός ως μούμια, ηλιοκαής ως Βεδουίνος, με κνήμας ως καλάμια και λαιμόν καμήλου, μου υπενθύμιζε τους απαισίους εκείνους Άραβας ασκητάς, των οποίων η αιφνιδία συνάντησις μ' έκαμε πολλάκις ν' ανατριχιάσω εις τας στενωπούς του Καΐρου. Εφ' όσον όμως εξηκολούθουν να τον παρατηρώ, ελάμβαναν αι αναμνήσεις μου αλλοίαν τροπήν και από την χώραν των Φαραώ με μετέφεραν εις φαιδράν νήσον του Αιγαίου. Αντί κίτρινου ποταμού έβλεπτα ύδατα γαλανά: αντί μιναρέδων, φοινίκων και καμήλων, αμπέλους, ρωδιάς, αίγας, όρνιθας και χοίρους, και πολύ μάλλον παρά με Δερβίσην του Καΐρου, εύρισκα ότι ομοιάζει ο ηρειπωμένος εκείνος νεκροθάπτης με το φάντασμα ανθρώπου, τον οποίον είχα γνωρίση προ χρόνων πολλών ακμαίον εις την Σύρον, με σάρκα υπό το δέρμα, με οδόντας εις το στόμα, με μύστακα ανωρθωμένον, με λάζον εις την ζώνην και πολλάκις γαρούφαλον εις εις το αυτίον. Η αναπαράστασις αύτη συνεδέετο με φαιδράς εκδρομάς εις την Δελαγράτσιαν, με λουτρά εις θάλασσαν χλιαράν και εύθυμα έπειτα προγεύματα εις γειτονικόν κήπον με ψάρια τηγανητά, νεόκοπτα σύκα, χλωρόν τυρίον και εύμορφον οικοκυράν προσφέρουσαν πάντα ταύτα. Τα λουτρά, ο κήπος, η οικοκυρά, και πλην αυτών η ωραιότερα βάρκα της Σύρου, ανήκον τότε εις τον άνθρωπον εκείνον, του οποίου μόνον το όνομα δεν ηδυνάμην να ενθυμηθώ. Επί τέλους όμως κατώρθωσα να ανεύρω και τούτο:

— Ο Αργύρης Ζώμας! ανέκραξα τρίβων τους οφθαλμούς μου.

— Όλος-όλος, απεκρίθη ο δυστυχής σπογγίζων τους ιδικούς του.

— Και πώς κατήνησες εδώ;

Αντί ν' απαντήσει έσφυξε τους γρόνθους του ψιθυρίζων «Ανάθεμα εις την πολιτικήν».

Καθώς όλοι οι κακότυχοι, είχε κ' εκείνος μεγάλην όρεξιν να μου διηγηθή την θλιβεράν του ιστορίαν. Αλλ' είχαν ήδη νυκτώση, ο καιρός ήτον άσχημος και εκατοίκουν μακράν. Ητοιμαζόμενη να τον αποχαιρετήσω αναβάλλων εις την προσεχή μου επίσκεψιν την ακρόασιν των παραπόνων του κατά της πολιτικής, όταν η προ πολλού υπεράνω της κεφαλής μας αιωρούμενη βροχή ήρχισε να καταπίπτη ραγδαία. Μου επρόσφερε τότε άσυλον εις το παράπλευρον του εκκλησιδίου παράπηγμα και με παρεκάλεσε να του προσφέρω ολίγον ρετσινάδον ως προφυλακτικόν κατά της υγρασίας. Το ολίγον ρετσινάδον ήτο μία όλη οκά, την οποίαν η μονόφθαλμος υπηρέτρια του παντοπωλείου «η Ματαιότης» ήλθε να καταθέση επί χωλής τραπέζης με δυο ποτήρια και δρακιάν μαύρων ελαιών. Πλην της χωλής τραπέζης, υπήρχαν εκεί και δύο χωλά σκαμνία• το σκότος όμως ήτο ψηλαφητόν, μέχρις ου άναψεν ο φιλοξενών με μικρόν οκτάγωνον φανάριον έχον σχήμα θυμιατηρίου και υπεξαιρεθέν πιθανώς έκ τινος απροστατεύτου τάφου.

Η θέσις μου ήτο, το ομολογώ, ικανώς αλλόκοτος και πας γνώριμος μου θα εδικαιούτο να γελάση βλέπων με την ώραν εκείνην εις το βάθος ερήμου κοιμητηρίου, συμπίνοντα με νεκροθάπτην υπό το φέγγος νεκρικής κανδήλας. Εγώ όμως ουδεμίαν είχα όρεξιν να γελάσω κατεχόμενος υπό αδιηγήτου αθυμίας. Ο άνθρωπος εκείνος μου ενθύμιζε τας φαιδροτάτας της πρώτης μου νεότητος ημέρας και ουδέποτε κάλλιον κατενόησα την αλήθειαν του πολυκρότου στίχου του Δάντη•

Nessum maggior dolore
Che ricordarsi del tempo felice
Nella miseria.

Αληθές είναι ότι άλλος ένδοξος ποιητής ισχυρίσθη ακριβώς τουναντίον, κηρύττων τας ευτυχείς αναμνήσεις αναφαίρετον παρηγορίαν• κατά την ώραν όμως εκείνην τα πάντα συνώμνυον να με κάμουν να πιστεύσω, ότι δεν ηξεύρει τί λέγει. Εκρύωνα, εστενοχωρούμην, η βροχή εξηκολούθει να κροταλίζη επί των σανίδων της στέγης, και το έξω βαθύ σκότος διέκοπτεν εκ διαλειμμάτων η ωχρότης αστραπής, φωτίζουσα λίμνας βορβόρου, σειράς σταυρών και κορυφάς κυπαρίσσω. Και του καιρού όμως και του τόπου πενθιμώτερα ήσαν όσα ήρχισεν ο σύντροφός μου να με διηγείται.

— Θυμάσαι, με είπε, πόσο ώμορφη ήτανε η γυναίκα μου;

— Διατί λέγεις ήτανε; Μήπως απέθανε;

— Ζη ακόμη, μόνον ασχήμισε, ενώ τότες ήρχονταν από μακριά οι Συριοί και συ μαζί με τους άλλους, να κάμετε πρόγευμα εις το περιβόλι μου πολύ περισσότερο για τα ώμορφα της μάτια παρά για τα δικά μου ψάρια. Δεν εξούλεα, γιατί την ήξευρα φρόνιμη και πως χάνετε τον καιρό σας. Το μόνο της ελάττωμα, που ππαίω κ'εγώ σ'

αυτό, ήταν πώς έκαμνε πολλά παιδιά. Ένα το χρόνο οκτώ χρόνια αραδειαστά και γυόμελα την ύστερη φορά. Και όσα περισσότερα έκαμνε τόσο εχαλούσεν η όψη της και το κορμί της και λιγοστεύανε όσοι ήρχονταν να την καμαρώνουν και να καλοπλερώνουν τ' αυγά, τα μαρούλια, τα σύκα και το τυρί μας. Άλλο κακό ήταν πού ήρχισαν να ολιγοστεύουν τα ψάρια, αφού κατάντησαν στη Σύρα οι ψαράδες όσοι σχεδόν και οι δικηγόροι. Εσυλλογούμεν και την πρώτη μου κόρη που εμεγάλωνε και έπρεπε να της ετοιμάσω προίκα. Ενώ είχα αυτήν την συλλογή, έτυχε να γείνουν εκλογές και να έλθη να ζητήσει τους ψήφους μας ένας Αθηναίος συνταγματάρχης, που είχε κάμη πολλά χρόνια εις τη Σύρα νομομηχανικός. Ευγήκε σε περιοδεία εις τα χωριά, και ένα πρωί εξεφύτρωσε με δυο φίλους του εις το περιβόλι μου. Θυμάσαι που τότε ήμουνα λεβέντης. Η κόψη του λάζου μου και οι γρόθοι μου ήταν φημισμένοι σ' όλο το βουνό, και μια μέρα εσήκωσα για στοίχημα μια γαϊδούρα γκαστρωμένη.

Είχαμε και πολλούς συγγενείς εις τα χωριά, και το γέρο Σαλλούστρο, το μεγάλο ταμπάκη, που τον έσερνε η γυναίκα του από την μύτη. Όλ' αυτά ημπορούσαν να χρησιμέψουν. Με πολλά λοιπόν καλοπιάσματα και γλυκά λόγια μου επρότεινε ο υποψήφιος να γείνω κομματάρχης του και αντιπρόσωπος στην κάλη του, κ' έπειτα θα μου έκαμνε ό,τι ήθελα. Θα με διώριζε σε καλή θέσι, εδώ ή στην Αθήνα, θα εγλύτωνε τον κουνιάδο μου που είχαν στη φυλακή για λαθρεμπόριο, θα έβαζε το γυιό μου υπότροφο και δε θυμούμαι πόσα άλλα, πού μ' έκαμναν να βλέπω στον ύπνο μου λαγούς με πετραχήλια. Ερρίχτηκα λοιπόν κατάμουτρα εις τον «εκλογικόν αγώνα», καθώς τον έλεγε, εγώ και όλοι οι δικοί μου. Το περιβόλι μου έγινε εκλογικόν κέντρον και από το πρωί ως το βράδυ έτρεχα να κάμω προπαγάνδα, να μοιράζω φωτογραφίες, προγράμματα, υπόσχεσες, και όπου ήταν ανάγκη και γροθιές. Η γυναίκα μου εμοίραζε και εκείνη φέτες καρπούζι, γλυκά λόγια και γλυκές ματιές. Ενα βράδυ ήλθεν η καυμένη με πολλή της ντροπή να μου ξομολογηθή πώς για να πάρη μαζί μας ένα αντίθετο κομματάρχη αναγκάστηκε να τον αφήση να την φιλήση και να του υποσχεθή στα ψέμματα κάτι παραπάνω. Τόσος ήταν ο φανατισμός μου, που της το συγχώρεσα και αυτό, με τη συμφωνία να μην το ξανακάμη, και με τον κρυφό σκοπό να σπάσω τα κόκκαλα τον μασκαρά άμα τελείωναν η εκλογές.

Εις τη δεύτερη περιοδεία εχάλασεν ο καιρός και έμεινε ο συνταγματάρχης να τον φιλοξενήσω. Αφού τον εκαλοτάγισα, με ηρώτησε διά τα ιδιαίτερά μου και... του είπα πως το περιβόλι δίδει μικρό εισόδημα και το κέρδος των ψαριών το τρώγει το διάφορο τον χρέους για τις δυο βάρκες. Τότε μ' εσυμβούλεψε να πουλήσω αμπέλια και βάρκες και ν'αγοράσω κάτις μετοχές της Πελοποννήσου που επουλούσε εις το Χρηματιστήριον ο ανταποκριτής ενός κάποιου Γούστα από την Αθήνα. Απ' αυτές θα έπερνα διάφορο δέκα τα εκατό, θα είχα και τη θέσι μου και θα επάντρευα την κόρη μου μ' ένα επιλοχία που είχε κ'εκείνος το δικό τον. Αυτά μου ετσαμπούνιζεν ο καλοθελητής μου, που ανάθεμα το σύννεφον που μου τον εξέρασε στο πτωχικό μου.

Έγειναν τέλος πάντων η εκλογές και επέτυχεν ο δικός μας, τελευταίος όμως και μόνον μ' εννήα ψήφους παραπάνω απ'εκείνον που ήρχονταν κατόπιν του....

— Τον επιλαχόντα.

— Καθώς τον λες. Ημπορώ λοιπόν να πω χωρίς να καυχηθώ, πώς αν έλειπαν οι δικοί μου, αυτός θα ήτο ο επιλαχών. Την ημέραν που επήγα να τον αποχαιρετήσω ευρήκα εκεί πολύ κόσμο, αγροφύλακες, δασκάλισσες, ταμπάκηδες, φαναρτζήδες, διάκους, καντηλανάφτες, σκουπιδοξύστες, και αυτόν ακόμη τον μπόγια των σκυλιών.

Ο βουλευτής εκρατούσεν ένα κατάστιχο κ' εσημείωνε τα ονόματα και τί ζητούσεν ο καθένας. Όταν ήρτεν η δική μου σειρά μου είπεν ότι δεν του περισσεύει τίποτε καλόν εις την Σύρα και να πάγω να με βολέψη καλλίτερα εις τας Αθήνας. Εγώ θα προτιμούσα τη Σύρα, όπου με ήξεραν όλοι, μ' εθάμπωνεν όμως η ανωτέρα θέσι και τα γαλόνια του λοχία. Από την άλλη μέρα ήρχισα να τρέχω για να ξεκάμω το κτήμα, τ' ορνιθαριό, τα γίδια και τα γουρούνια μου. Εχρειάσθηκα όμως ένας μήνας για να εύρω μουστερήδες, γιατί τότες ήθελαν όλοι χαρτιά και κανένας δεν εγύριζε να δη χωράφια. Εξεκαθάρισα τέλος πάντων οκτώ χιλιάδες δραχμάς, επαράλαβα τους τριάντα σιδηροδρόμους που μ' έκαμεν ο βουλευτής ν' αγοράσω για το τέλος τον μηνός, και την άλλη μέρα εφόρτωσα από νωρίς εις το βαπόρι τη γυναίκα και να επτά παιδιά—τα γυόμελα είχαν πεθάνει μικρά και έπειτα εβγήκα πάλιν έξω να ξεκαθαρίσω ένα τελευταίο λογαριασμό που'μ' απόμενε στη Σύρα. Ετρεξα ν' αποτειχωθώ με μια χονδρή μαγκούρα πίσω από ένα φράκτη κοντά εις το καφφενεδάκι της Άμμου, που επήγαινε κάθε βράδυ να παίξη τάβλι ο αχρείος πού εφίλησε τη γυναίκα μου και, όταν τον είδα να έρχεται, εξετρύπωσα σα φάντασμα, του έσφιξα το λαρύγγι διά να μη μπορη να γκαρίση και του πασάλειψα ένα ξύλο, που θα το θυμάται ακόμα.

Το άλλο πρωι ήμαστε εις την Αθήνα. Εβόλεψα τους δικούς μου σ' ένα μικρό ξενοδοχείο κ' έτρεξα να εύρω το βουλευτή. Ύστερα από την τόση αγάπη της Σύρας επερίμενα πώς θα με φιλήση. Μα εις την Αθήνα είχε γίνη σοβαρός. Μου είπεν ότι «η θέσις των υπουργικών βουλευτών είνε δύσκολος διά το πλήθος των απαιτήσεων», θα προσπαθήση όμως να μου εύρη μίαν μικράν θέσιν καί να περάσω μετά οκτώ μέρες. Αυτά ξερά-ξερά, και ούτε ένα κάθισε, ούτε ένα τσιγάρο, ούτε τί κάμνει η γυναίκα σου, ούτε ένα λόγο για την υποτροφία του γιου μου ή της κόρης μου το λοχία. Ήθελα να μείνω λιγάκι με την ελπίδα πώς θα τα θυμηθή, είχαν όμως πολλήν εργασίαν. Τον αποχαιρέτησα με βαρεία καρδιά και ξαναπήγα με οκτώ μέρες. Μου είπαν πώς ήτανε εις τη Βουλή, την άλλη μέρα εις τη στρατιωτική Λέσχη, και την επομένη δεν ξεύρω που. Τρεις όλαις εβδομάδες επήγαινα πρωί βράδυ εις το σπίτι του και μόνο δυο φορές αξιώθηκα να του μιλήσω, χωρίς να επιτύχω να του βγάλω από το στόμα άλλο τίποτε παρά μόνο πώς φροντίζει και να έχω υπομονή. Πώς όμως μπορούσα να έχω υπομονή, ενώ είχα επτά παιδιά να ταγίσω; Εις το βρωμόχανο όπου εκονεύαμεν μούχλα,

στενοχώρια, κορέοι, φαγί με ξύγκι και έξοδα δέκα δραχμάς την ημέρα. Η αλήθεια είναι ότι ήμασταν και εννέα ανομάτοι, όλοι με γερά δόντια. Επέρασαν άλλες δέκα πέντε μέρες χωρίς τίποτις να γίνη. Τα λίγα μου χρήματα ετελείωσαν και είχα και χρέος εις το ξενοδοχείον. Η μεγαλειότερη όμως σκάση μου ήταν όταν έβλεπα εις τες εφημερίδες, πως οι άλλοι Συριανοί κομματάρχες είχαν όλοι διορισθή άλλος αστυνόμος, άλλος εισπράκτορας, άλλος ζυγιστής εις το τελωνείο και ο μασκαράς που έδειρα, τροφοδότης εις το Λαζαρέτο. Μόνον η δική μου σειρά δεν ημπορούσε να έλθη.

Τούτο μου το εξήγησεν ένα πρωί ο ξενοδόχος. «Εκείνους, μου είπες, που μένουν εις την Σύρα, τους έχει ανάγκη για την επιρροήν του, ενώ συ εδώ τί καλό ή κακό μπορείς να του κάμης, έρημος σε ξένο τόπο; Πολύ φοβούμαι πώς σε περιπαίζει». Όταν το ήκουσα το αίμα μου ήρχισε να βράζει και έτρεξα εις του βουλευτή με την απόφασιν να του ομιλήσω παλληκαρίσσια, να του πω πως δεν μπορώ πλιά να περιμένω, γιατί εσώθηκε το χαρτζιλίκι μου και η υπομονή μου. Πηγαίνοντας ετοίμαζα το λόγο μου και ανέβηκα δύο-δύο τα σκαλοπάτια να του τον ξεφωνήσω. Ευρήκα το σπήτι άδειο, τα παράθυρα ανοιχτά και μόνον ένα αζυπόλητο στρατιώτη, που εσφουγγάριζε τα πατώματα κ' εμιλούσεν ελληνικά. Από αυτόν έμαθα «ότι ο κ. συνταγματάρχης απεστάλη υπό της Βουλής εις την Θεσσαλίαν προς μελέτην των υδραυλικών έργων και θα διατρίψη εκεί σε ένα μήνα και περισσότερον». Ένα μήνα! ενώ είχα καταντήση να μετρώ εις τα δάκτυλα τες ημέρες ακόμη και τες ώρες! Το απόγεμα επούλησα με το ζύγι το ολίγο μας ασημικό, ξεχρώστησα τον ξενοδόχο κ' επήγαμε να καθίσωμε σ' ένα χαρβαλωμένο καλύβι που νοίκιασα δεκαπέντε δραχμές το μήνα κοντά εις το Αστεροσκοπείο.

Μας απόμειναν οι τριάντα σιδηρόδρομοι. Μα αυτούς είχαμε κάμη τάξιμον να μη τους αγγίξωμεν, να τους φυλάγαμε για προίκα των κορών μας. Έτυχεν όμως ν' αρρωστήση η μεγάλη, και να χρειασθή γιατρό, ζουμί, στρώμα, φανέλλα και σκεπάσματα ζεστά. Εσυλλογιστήκαμε τότε πως κάλλια πάλι ήτανε να λιγοστέψη η προίκα της παρά να την πάρη ο χάρος, ας είναι και χωρίς προίκα. Έβγαλα με βαρειά καρδιά τρεις μετοχές από την κασέλα μου να δώσω να τις πουλήσουν εις το Χρηματιστήριο.

Εμπρός εις την πόρταν ήταν ένας μαυροπίνακας με τις τιμές του χαρτιού, και οι σιδηρόδρομοι ήτανε σημειωμένοι δραχμές εκατόν δέκα πέντε! Έμεινα ασβολωμένος. Ούτε το μισό της τιμής που τους είχα πάρη προ δυο μήνες! Αρώτησα ένα μεσίτη, ελπίζοντας ακόμη πώς μ' εγέλασαν τα μάτια μου ή πως είναι στον πίνακα λάθος. «Δεν είναι, μου είπες, λάθος, μόνον είναι η χθεσινή των τιμή. Σήμερα έχουν μόνον ενενήντα». Ο άνθρωπος με είδε τόσο χλωμό πού μ' ελυπήθηκε και μ' επήρε εις το πλαγινό καφενείο να πιω ένα ρακί. Εκεί μέσα σύχισι και βοή πολλή. Άλλοι έλεγαν πώς είναι πανικός και πως θα περάση, και άλλοι πως οι σιδηρόδρομοι και τ' άλλα χαρτιά του Γούστα δεν αξίζουν τίποτε και θα καταντήσουν γρήγορα εις το τίποτις. Τρεις όλες εβδομάδες ηρχόμουν πρωί και βράδυ εις το χρηματιστήριο να να ιδώ τί τρέχει. Η καρδιά μου κτυπούσε σαν κουδούνι και προτού να

σηκώσω τα μάτια εις τον πίνακα έκαμνα το σταυρό μου και έταζα κερί εις όλους τους αγίους, να με αξιώσουν να ιδώ σημειωμένη καλλίτερη τιμή. Τίποτις όμως δεν ωφελούσεν. Από ενενήντα δραχμές εξέπεσαν την άλλη μέρα εις ογδοήντα δύο, κ' έπειτα εβδομήντα, πενήντα, σαράντα, είκοσι, έως ότου δεν τους ήθελε πια κανένας σέ καμμιά τιμή. Δε σου λέγω τί νύκτες περνούσα. Δεν κατώρθωσα όχι να κοιμηθώ αλλ' ούτε καν να σταθώ στον ίδιο τόπο πέντε λεπτά. Πού όμως τόπος για περίπατο εις την τρύπα όπου είμαστε στιβασμένοι ο ένας απάνω στον άλλο; Γιά να μην κόψω εις τους δικούς μου τον ύπνο, αφού τους ελιγόστεψα το ψωμί, επερίμενα να κοιμηθούν, κ' έπειτα εύγαινα να ξεθυμάνω εις τα ερημοτόπια τριγύρω της καλύβας μας.

Ήταν Γεννάρης, κι' ούτε κρύο έννοιωνα ούτε βροχή ούτε κούρασι καμμιά, αφού εξενύκτιζα εις τα βουνά. Μ' έτρωγεν η ανησυχία του τί θα γίνωμεν και η φούρκα, όταν εσυλλογούμουν πώς είκοσι χρόνια ξυπνούσα πρι φέξη, με τη ψύχρα και τη φουρτούνα, για να μαζέψω μία μία με το ψάρεμμα και το σκάψιμο της λίγες χιλιάδες δραχμές που μ' έφαγαν οι αχρείοι σ' ένα μήνα.

Μια νύκτα μ' επαραμόνευεν η γυναίκα μου οπίσω από την πόρτα, κι' όταν εγύρισα την αυγή, ήρχισε να με βρίζη πώς παίζω και παραλώ. Αναγκάστηκα τότε να της τα πω όλα. Έπειτα το μετάνοιωσα, γιατί πάλι καλλίτερες ήτανε η βρισιές παρά τα κλάμματα της δυστυχισμένης. Ένα-ένα αποπουλήσαμε τα λίγα πράγματα που μας απόμεναν, τα χαλιά, τους τετζερέδες, τα καλά ρούχα και αυτό το χρυσοκέντητο νυφικό μας πάπλωμα. Σου είπα πώς δεν γνώριζα κανένα. Αφού του κάκου εγύρεψα άλλη δουλειά, επήρα μια μέρα ένα σχοινί, όχι να κρεμασθώ, κ' επήγα να σταθώ εμπρός εις την Καπνικαρέα με τους Μανιάτες. Ο πρώτος της Σύρας λεβέντης έγινα χαμάλης! Με τα λίγα που εκέρδιζα κατόρθωνα να μην πεθάνωμεν, όχι όμως και να μη πεινούμεν. Επείνασες συ ποτέ σου;

— Πολλές φορές, όταν δεν ήξερα το μάθημα μου και μ' άφινεν ο δάσκαλος νηστικό.

— Μη χωρατεύης με τη δυστυχία. Πείνα θα πη δυο μούχλα ψωμιά από το μπαγιατοπάζαρο για εννέα ανθρώπους. Το μισό του μισού απ' άσο χρειάζεται για να χορτάσουν, όταν μαζί με το ψωμι δεν τρώνε άλλο τίποτες παρά αγριόρροκες και φασκόμηλα που εμάζευαν τα παιδιά εις το βουνό. Όποιος δεν χορταίνει αργεί να κοιμηθή και δεν έχει ήσυχο ύπνο. Πολλές φορές τ' άκουα να παραμιλούν ωσάν να ωνειρεύουνταν μεγαλείτερα κομμάτια ψωμί.

— Το όνειρο του ψωμιού το επήρες από την «Κόλασι» του Δάντε.

— Το Δάντε δεν τότε ξέρω. Ξέρω μόνο πως δεν υπάρχει χειρότερη κόλασι, παρά να βλέπης να υποφέρουν εκείνοι που αγαπάς και να μη μπορής να τους βοηθήσης. Ένα πρωί τέλος πάντων είδα στην εφημερίδα ότι εγύρισεν ο συνταγματάρχης από την Θεσσαλίαν κ' ετράβηξα ολόισια εις το σπήτι του. Ήταν δέκα η ώρα και τον ευρήκα ακόμη εις

το στρώμα, μακάριο και ροδοκόκκινο, με κεντητό φεσάκι απάνω στη φαλάκρα του. Απόπιπε τον καφέ του κ' έπαιζε μ' ένα γάτο. Εφάνηκε σαν να δυσκολεύεται να με γνωρίση, και δεν είχε και πολύ άδικο. Η στέρησι και η αγρυπνιά με είχαν κάμη να λυώσω σαν το κερί. Είχα καταντήση ο μισός και δεν ήμουν πλιά καλός ούτε για χαμάλης. Η δυστυχία με είχε κάμη και ταπεινό. Σιγά-σιγά, και με καλό τρόπο, για να μη θυμώση άρχισα να του αραδιάζω όσα είχα να του πω. Αυτός όμως εξακολουθούσε να προσέχη πολύ περισσότερο εις τα παιγνίδια του γάτου παρά τα δικά μου λόγια. Τότε μ'επήρεν ο θυμός. Άρπαξα το γατί από το λαιμό, το ετίναξα εις την άλλη άκρη της κάμαρας και άρχισα να μιλώ δυνατά. Πως με τες μετοχές του και με τες ψευτιές του, με τες θέσες, τες υποτροφίες και τους γαμπρούς του, μας άφισε γυμνούς σέ ξένο τόπο, πώς μας αφάνισε, πως μ' ερήμαξε, πως πεινούμε και αν δεν κάμη τίποτες για μένα, θα του χώσω το λάζο μου στην κοιλιά και έπειτα θα πάω να πέσω στη θάλασσα με μια πέτρα από λαιμό.

Ενώ εζητούσε να με ησυχάση, άνοιξεν η πόρτα κ' εμπήκεν ένας μισόκοπος καμαρωμένος και γελαστός, με ώμορφη χωρίστρα, με μόσχο εις το μαντύλι και χείλια χονδρά σαν αράπης. Ο συνταγματάρχης τον έκραξε σιμά του, άρχισαν να κρυφομιλούν, κ' έπειτα γυρίζει και μου λέγει: «Πήγαινε απόψε στας πέντε να εύρης τον κύριον δημοτικόν σύμβουλον, που έχει θέσι για σένα». Φαντάζεσαι ό'τι δεν έλειψα. Ο κύριος δημοτικός σύμβουλος μ' αρώτησεν αν γνωρίζω ολίγην κηπουρικήν, και αφού του είπα πώς αυτή είνε η δουλειά μου, μ' έβαλε σ' ένα αμάξι και με έφερεν εις το αντικρυνό καφφενείον η «Ματαιότης». Εκεί εφώναξεν ένα παπά και ένα φουστανελά, μ' εσύστησεν εις αυτούς, μου είπε πώς η υπόθεσίς μου είνε τελειωμένη, πώς θα έχω εξήντα δραχμάς τον μήνα, ίσως και τυχερά, και να υπάγω αύριον το πρωι ν' αναλάβω τα καθήκοντά μου κηπουρού. Είχε σκοτινείαση και από κει πού ήμαστε δεν έβλεπα παρά μερικά δένδρα απ' επάνω από ένα τοίχο. Εφантаζούμουνα πώς αυτό ήτανε περιβόλι και μόνον την άλλη μέρα, όταν επήγα ν' αναλάβω τα καθήκοντα, ως τα έλεγε, έμαθα πώς κηπουρός δεν πάει να πη περβολάρης, καθώς ενόμιζα, μόνο νεκροθάπτης.

Η τέχνη δεν μου άρεσε καθόλου. Ξέρεις πώς εμείς οι Συριοί δεν αγαπούμε να έχωμε πολλά ανακατώματα με τους αποθαμμένους και το βράδυ αλλογυρίζομε, για να μη περάσωμεν απ' εμπρός από νεκροταφείο. Τες σαβανώστρες και τους νεκροθάπτες τους φέρνουμε όλους απ' έξω, από τη Μύκονο ή τη Σαντορίνη, γιατί παρά να μαλάξη νεκροκρέββατα και κουφάρια θα προτιμούσε κι' ο πιό ξεπεσμένος Συριανός να μαζεύη καβαλίνα. Εφοβούμουν μη με συχαθή και η γυναίκα μου. Αυτή όμως δεν εσυλλογίζονταν τώρα άλλο, παρά ψωμί για τα παιδιά της και μ' εβίαζε να δεχθώ. Τον πρώτο καιρό υπόφερα πολύ. Σκάπτοντας τη μαύρη εκείνη γη του νεκροταφείου, τη γεμάτη κόκκαλα και σάπια σανίδια, δεν μπορούσα να μη θυμηθώ το κόκκινο χώμα του βουνού μου, που μύριζε θυμάρι, τες ρωδιές, το κοτέτσι, τα γουρούνια και τ' άλλα πού ήτανε όλα δικά μου. Από νοικοκύρης νεκροθάπτης. Άσχημη αλλαξιά! Ο πρώτος που μου έλαχε να κατεβάσω

εις το λάκκο, ήτανε εκείνος εκεί κάτω ο Κασματζής πον εκκύταξες τη φωτογραφία του, μοναχογυιός είκοσι χρονών. Η μάννα του έκλαιε σαν αλαφίνα, Εφούσκωσαν και τα δικά μου μάτια και με περιγελούσαν οι φανοφόροι και οι παπάδες. Την νύκτα εφοβούμουν να μείνω μονάχος· έβλεπτα στον ύπνο μου εκείνους πού είχα θάψη και το ψωμί που έτρωγα μου φαινότανε πώς μυρίζει λιβάνι.

Με τον καιρόν όμως εσυνείθισα να μη σκιάζωμαι τους αποθαμμένους και να λυπούμαι ολιγώτερο τους ζωντανούς.

— Όστε, του είπα, είσαι τώρα πλέον ευχαριστημένος;

— Ευχαριστημένος! ανέκραξεν ο Ζώμας, του οποίου ήστραψε και πάλιν το βλέμμα. Άκουσε να μάθης και τ' άλλα. Γιά να είμαι πιό κοντά στη βρωμοδουλειά μου, και να πλερώνουμε και λιγώτερο νοίκι, εκουβαληθήκαμε από το βουνήσιο καλύβι μας του Ραγκαβά, όπου ήταν τουλάχιστο το αγέρι καθαρό, σ' ένα σοκάκι της Βάθειας κοντά εις το παλαιό γεφύρι. Περιπαίζετε τους Ζιώτες και τους Συριανούς πώς κοιμούνται αγκαλιά με τα γουρούνια.

Πες μου όμως αν είδες εκεί χειρότερα γουρουνοχώρια από τους φτωχικούς μαχαλάδες των Αθηνών ή άλλη τέτοια Βάθεια πουθενά; Το καλοκαίρι σκόνη με την κουτάλα· νερομαζώματα και λάσπη ως το γόνατο άμα στάξη ο ουρανός, και σε κάθε δρόμο μια φρακτή ή άφρακτη μάνδρα, ο απόπατος όλης της γειτονιάς! Πού όμως να πάνε όσοι πηγαίνουν εκεί, αφού οι γιατροσύνηδροι, οι αρχιτέκτονες, οι αστυνόμοι, οι δήμαρχοι και οι νομάρχαι σας θεωρούν όλοι τ' αναγκαία περιπτώ; Αντίκρυ μου έχω ένα χασάπη πού σφάζει στη μέση του δρόμου ζώα μικρά και μεγάλα, γίδια, πρόβατα και βιδέλα, και τρέχουν πάντοτες δύο ποταμοί, ο ένας κόκκινος από αίμα, και ο άλλος πράσινος από κοπριά και χολή. Φωνάζουν οι γειτόνοι, μα τί μπορεί να κάμη η Αστυνομία αφού εις τον τοίχο του χασαπιού είνε κρεμασμένα χαντζάρια, γιαταγάνια, κάμες, πάλες και κουμπούρες; Τέλειο οπλοστάσιο και στη μέση η εικόνα του Πρωθυπουργού δαφνοστεφανωμένη, σαν να σου λέγει ότι έχει ο φίλος του την άδεια να μας φέρη λοιμική· και αν του κάμη κανένας παρατήρησι, να τον σφάξη κ' εκείνον, καθώς τα πρόβατα και τα βιδέλα, για να μάθουν οι άλλοι να σωπαίνουν. Παραπέρα είνε μια αποθήκη κακογδαρμένα τομάρια, που αναγκάζουν να φράξη τη μύτη του όποιος δεν έχει συνάχι. Άλλη πληγή είνε ο μπακάλης και χειρότερο γουρούνι ο μανάβης. Και δεν είνε ένας ή δυο, αλλά είκοσι, πενήντα, εκατό, όλοι με προστασία και τόση μάλιστα, πού ένα καλοκαίρι, που έτυχε να είνε ολιγώτερο ή χειρότερο το νερό, μας επλάκωσε κοιλιακός τύφος και άρχισαν να πεθαίνουν σαν τες μύγες τα παιδιά. Τέσσαρα δικά μου έθαψα το ένα μετά το άλλο σ' εκείνη τη γωνιά, κοντά στο μνήμα του Γεννάδιου, εκεί πού εκαμάρωνες την άσπρη γαρουφαλιά.

— Εκεί, του είπα, εμέτρησα τέσσαρα σταυρουδάκια κολλητά.

— Έχε λίγη υπομονή. Ακόμη δεν είχαμεν αποκλάψη τα τέσσερα παιδιά,

όταν γυρίζοντας ένα μεσημέρι από τη δουλειά μου βλέπω από μακριά, εμπρός στην πόρτα του σπιτιού μας κόσμο πολύ. Άνδρες, γυναίκες και κόκκινες στολές κλητήρων. Αρχισα να τρέμω και έπειτα να τρέχω. Εσίμωσα και το πρώτο πράγμα που είδα ήταν η γυναίκα μου, σωριασμένη κατά γης, ανάμεσα σέ δυο γειτόνισσες, που την έτριβαν με ξύδι να την ξελιγοθυμήσουν, και στο πλάγι της ένα άλλο αναίσθητο καταματωμένο σωρό. Ο σωρός ήταν ο Γιάννης μου, εκείνος πού μ' έλεγε πως θα κάνη υπότροφο ο βουλευτής. Τον είχε στείλη, η μάννα του να φουνήση και τον επλάκωσεν ένας άμαξας, που έτρεχε σαν κυνηγημένος λαγός σέ στενό δρόμο γεμάτο κόσμο·

Ο Γιάννης πέθανε μετά δυο ώρες. Όλοι τον έκλαιαν κι' αναθεμάτιζαν τ' αμάξια και την αστυνομία. Ο νεκροσκόπος μας έλεγε πως έκαμε τον λογαριασμό και πως ανάλογα του πληθυσμού περισσότερους ανθρώπους σκοτώνουν οι αμαξάδες εις τας Αθήνας, παρά αι τίγρεις εις τας Ινδίας. Γιατί όμως να μη κάμη το κέφι του κι' ο αμαξάς, αφού έχει κι' εκείνος προστασία, τα δικαίωμα δηλαδή να μας σακατεύη με το αμάξι του, καθώς ο χασάπης κι' ο μανάβης να μας αρρωστούν με τη σαπίλα και την αποφορά τους; Αξαπλώνοντας το πέμπτο μου παιδί κοντά εις τ' αδέρφια του, εσυλλογούμουν με πίκρα και με καϋμό, πως εις το νεκροταφείον της Βάθειας δεν θα είχα ούτε καν την παρηγοριά να σκάψω το λάκκο κανενός υπουργού, βουλευτή, νομάρχη, δημοτικού συμβούλου, ή άλλου προστάτη των φονιάδων, γιατί όλους αυτούς τους πηγαίνουν εις το αρχοντικό νεκροταφείο.

Τον ακόλουθο χρόνο τον επεράσαμε πλέον ήσυχα. Έβλεπα μόνο τη γυναίκα μου ν' αναστενάζη κόπτοντας μεγαλείτερα κομμάτια ψωμί εις τα παιδιά που μας απόμεναν. Εσυλλογούνταν η δύστυχη πως το παραπάνω ήταν το μερδικό των αποθαμμένων. Η κόρη μας είχε μεγαλώση και έφθασε στην ωμορφιά της μάννας της, καθώς που ήταν τον καιρό που σ' εξετρέλλαινε στη Σύρα. Μόνο που η κόρη θα σου άρεσε ολιγώτερο γιατί αυτή ήταν λιγόλογη και σεμνή σαν εικόνα. Την είχαμε βάλη σ' ένα εργοστάσιο γυναικήσιω καπέλλω και μας έφερνε είκοσι δραχμάς τον μήνα και κάτι περισσότερες ο μοναχογυιός μου ο Πέτρος, πού είχε γίνη στοιχειοθέτης. Μ' αυτά και τη νεκροθαπτική μου εκαταφέραμε να ζούμε. Εφρόντιζα και σε κάθε λείψανον να γεμίζω τες τσέπες μου παξιμάδια. Ήλθεν όμως η επιστράτευσι και μας επήραν τον Πέτρο να τον στείλουν να ετοιμασθή για πόλεμο στη Θεσσαλία. Εμείς εκλαίγαμε, ενώ αυτός ήτο κατενθουσιασμένος και δεν ωνειρεύουνταν άλλο παρά δόξες, γαλόνια, σκοτωμούς πασσάδων και χανούμισσες με διαμάντια.

Τον συνταγματάρχη είχα χρόνο να ιδώ και προσπαθούσα να τον ξεχάσω, όταν μου μήνυσε ένα πρωί να περάσω από το σπήτι του για μια υπόθεσι σπουδαία. Είχε και πάλι ο μασκαράς εις το στόμα το ζαχαρένιο χαμόγελο και τα γλυκά λόγια της Σύρας. Μου έκαμε παράπωνα πως τον ξεχνώ, ενώ αυτός δεν έπαυσε να μ' αγαπά· πως ελπίζει να μου εύρη γρήγορα καλλίτερη θέσι και έχει έτοιμο το γαμπρό που μου είχεν υποσχεθή.. Αυτά εσήμαιναν πως απέθανεν ο γέρω Δήμαρχος της Σύρας και ήθελε να γράψω του πεθερού μου και των άλλω

μου συγγενών να υποστηρίξουν το δικό τον υποψήφιο στην εκλογή. Δεν επίστευα τίποτες από όσα μου υπόσχονταν και μετά το κακό που μου έκαμεν, είχα περισσότερη όρεξη να τον πνίξω παρά να τον δουλέψω. Ημπορούσε όμως να με κάμη να χάσω τη θέσι μου, και του υποσχέθηκα να ετοιμάσω, τα γράμματα αμέσως. Το απόγευμα έστειλε να τα πάρη μ' ένα υπαξιωματικό. Αυτός ήταν ο γαμπρός, γερό παλλικάρι, καλοστολισμένο, που μ' άρεσε πολύ εμένα και της γυναίκας μου, αφού μάλιστα μας είπε πως εκκληρονόμησε πέρσυ από τη μητέρα του ένα φούρνο στο Ροδακίό.

Δε ξέρω όμως τί είχε και δεν άρεσε της κόρης μας καθόλου. Όταν την ρωτήσαμε μας αποκρίθηκε πως δεν της εφάνηκαν τα μούτρα του καλού ανθρώπου και πως έχει το ενα μάτι πράσινο και το άλλο μαβί. Αυτά μ' έκαμαν να θυμώσω. Της είπα με χονδρή φωνή πως ένα κορίτσι που δεν έχουν οι γονιοί του να το χορτάσουν ψωμί δεν πρέπει να κάμη τη χαδούσα και να φιλολογά για το χρώμα των ματιώ. Εχαμήλωσεν η καυμένη τα δικά της και άρχισε να κλαίη και να μας λέγη ότι θα κάμη το θέλημά μας.

Η μεγάλη μας συλλογή ήταν ο Πέτρος πού πρώτα μας έγγραφε τακτικά και τώρα μας άφισεν ένα μήνα χωρίς είδησι καμμία. Του εγράφαμε και δεν απαντούσε· εξετάζαμε δεξιά και αριστερά και κανέναν δεν ήξευρε ή δεν ήθελε να μας πη. Η κόρη μου εξεφύλλιζε μαργαρίτες και η γυναίκα μου αρωτούσε τα χαρτιά πού βρίσκεται και τί κάμνει, έως ότου ένας δεκανέας, που εγύριζεν από το στρατόπεδο, ήλθε μια μέρα να της φέρη το φυλακτό, που του κρέμασεν εις το λαιμό του Πέτρου όταν εξεκίνησεν εις τα σύνορα, και να της πη ότι δεν έχει πλιά γυιό, πως του έκλεισεν ο ίδιος τα μάτια αφού εβασανίστηκε τρεις εβδομάδες εις το νοσοκομείο. Ο μαντατοφόρος είχε πάθη κ' εκείνος πυρετό και ήταν ακόμη κίτρινος σαν το θειάφι· εγίνετο όμως κόκκινος από το θυμό, όταν μας έλεγε πόσα υπόφεραν αυτός και οι σύντροφοι του εις τη Θεσσαλία. Και το σκληρότερο βάσανο τους ήταν πως δεν ελπίζανε πλια να πολεμήσουν με άλλον εχθρό παρά το κρύο, τη γύμνια και τη δυσεντερία.

Από τα επτά παιδιά που είχα φέρη στην Αθήνα δεν μου απόμεινε παρά μια κόρη, και ούτ' εκείνη εφαινόνταν ευχαριστημένη. Επροσπαθούσε για το χατήρι μας να περιποιηθή τον αρραβωνιαστικό της και δεν κατώρθωνε να κρύψη τη στενοχώρια της. Ενα πρωί μ' επήρεν εκείνος κατά μέρος να μ' αρωτήση τί προίκα ελογάριαζα να του δώσω. Ο αναθεματισμένος βουλευτής για να μας τον έχη κολλητό έως να τελείωση στη Σύρα η δημοτική εκλογή, τον άφινε να πιστεύη πως κάτι μας απομένει. Του είπα τότες εγώ πως με τες καλές συμβουλές του συνταγματάρχη απομείναμε με το ποκάμισο και δεν έχω άλλο να του δώσω παρά μόνο την κόρη μου και την ευχή μου. Δεν μου έκαμε καμμιά παρατήρησι και εξακολούθησε να έρχεται στο σπήτι καθώς πρώτα. Παρατήρησα μόνο πως απ' την ημέρα εκείνη άλλαξαν οι τρόποι του με το κορίτσι. Άρχισε να φέρεται μαζί της σαν Σουλτάνος. Δεν επρόσεχεν εις τα λόγια του· την έπιανεν από τη μέση και την εκυνηγούσε να την φιλήση. Αυτά τα καμώματα δεν μας άρεζαν διόλου.

Εσυλλογούμεθα όμως τη δική μας φτώχεια και το δικό του φούρνο. Ένα βράδυ που το επαράκαμνε και ήθελε να την καθίση με το ζόρι επάνω στα γόνατα του, του ξέφυγεν από τα χέρια κ' έτρεξε να κλειδωθή στην άλλη κάμαρα. Έφυγε κ' εκείνος αγριωμένος χωρίς να μας πη καλή νύκτα. Ξαναήλθεν όμως την επομένη μέρα και τες άλλες και το φέριμο του ήτανε πλέον ανθρωπινό. Αυτό το εξήγησα εγώ πως την αγαπά, και πως είχε μετανοήση για το βάρβαρό του τρόπο. Εκεινής όμως η αντιπάθεια είχε γίνη τρομάρα. Επέμενε να μας λέγη πως δεν έχουν τα δυο του μάτια, το ίδιο χρώμα· και έχανε την όψιν της σαν άκουε το πάτημά του.

Μετά μερικές ημέρες την επεριμέναμεν ένα βράδυ να γυρίση από το εργοστάσιο για να διπνήσουμε· η ώρα όμως επερνούσε και δεν εφάινονταν. Εις την αρχή υποθέσαμε πως την κρατούν για βιαστική δουλειά εις το καπελλάδικο, καθώς έτυχε και άλλη φορά· έπειτα αρχίσαμε να ανησυχούμε μήπως μας εξέκοψε για να γλυτώση από το λοχία. Αυτό όμως δεν ήτανε εις το χαρακτήρα της, γιατί μας αγαπούσε και ήτανε έτοιμη να κάμη το θέλημα μας. Μετά μισή ώρα πήγα να την ζητήσω στο καπελλάδικο. Με είπαν ότι είχε φύγη τη συνειθισμένη ώρα εις τα επτά. Εγύρισα εις τα σπήτι ελπίζοντας να την εύρω εκεί. Δεν είχε φανή, ούτε ο λοχίας· επήγα να τον ζητήσω εις τον στρατώνα· δεν ήξευραν πού ήταν· επήγα εις του βουλευτή· είχε δυο μέρες να τον ιδή και μου έκαμε και την παρατήρησι πως δεν είχαν ο λοχίας κανένα λόγο να κλέψη το κορίτσι, αφού ήμουν πρόθυμος να του το δώσω. Επήγα τότε να ζυπνήσω δύο γειτόνους και ανάψαμε φανάρια να ιδούμε μήπως εγλύστηρησε σε κανένα από τα βάραθρα και ξεροπήγαδα της Βάθειας, που καταπίνουν ανθρώπους κάθε σκοτεινή νύκτα. Τα εξετάσαμεν όλα και δεν είδαμεν τίποτες. Εξεπήδησα έπειτα εις την αστυνομίαν να ερωτήσω ποιους επλάκωσαν από το πρωί οι αμαξάδες. Την ημέραν εκείνην δεν είχαν πλακώση κανένα, και μόνον ο σιδερόδρομος ένα βώδι. Ο διευθυντής μ' ελυπήθηκε και μου είπε πως θα ενεργήση δραστήρια και γρήγορα θα μάθη τί έγινε το κορίτσι μου. Μ' αρώτησε ποίοι εσύχναζαν εις το σπήτι μου και μου εφάνηκε πως εστραβομούριασε όταν του ανέφερα το λοχία Μείντανό. Επερίμενα πως θα μου πη τίποτες γι' αυτόν. Μου είπε μόνο καλή νύκτα και να έχω υπομονήν. Επέρασαν άλλες τέσσαρες μέρες χωρίς τίποτε να κατορθώση. Εξαναπήγα τότε εις του βουλευτού και άκουσα πάλι πως δεν ξεύρει τίποτες και δεν είδε τον Μείντανό. Αυτή όμως τη φορά έμοιαζε σαν στενοχωρημένος, απόφευγε το μάτι μου κ' εβιάζετο να με ξεφορτωθή. Την άλλη μέρα ευρέθη η κόρη μου. Ξέρεις τί είχε γίνη;

— Πώς θες να το ξέρω;

— Ο Μείντανός με δυο άλλους αχρείους την ακολούθησαν όταν έβγαινε από το εργοστάσιο ως το γεφύρι της Βάθειας.

Εκεί την έπιασαν, της έφραξαν το στόμα, την έρριξαν σ' ένα αμάξι, την επήγαν εις το βρωμόσπιτο μιανής Κέρας Βασιλικής, την ατίμασαν, την εβασάνισαν όλη νύκτα και την άφισαν εκεί αναίσθητη και

μισαποθαμμένη. Τον Μείντανό τον έκρυπτεν ο βουλευτής τρεις ημέρες εις το υπόγειο του σπητιού του, έπειτα τον έκαμε να δραπετέψη.

— Αυτά, του είπα, είνε πράγματα πού ακολουθούν κάθε μέρα. Με πέντε λεπτά τα χορταίνεις σε κάθε εφημερίδα.

— Με τη διαφορά, απήντησεν αποτόμως, ότι ηκολούθησαν της κόρης μου, και δεν είνε για μένα το ίδιο. Την εφύλαγαν εκεί κοντά εις το τμήμα της Βάθειας. Έτρεξα να την σηκώσω στην αγκαλιά μου και να την πάω της μάννας της.

Όλη νύκτα εκλαίαμε γονατιστοί εις το προσκέφαλο της και της εφιλήσαμε χέρια και πόδια, κι' ούτε μας αποκρίνονταν, ούτε γύρισε να μας δη. Εφοβούμεθα πως είνε κακιωμένη μαζί μας. Επειτα ήλθαν δύο γιατροί και μας είπαν ότι είχε τρελλαθή.

Τους γιατρούς εσυντρόφευεν ο αστυνόμος. Αφού έφυγαν εκείνοι, άρχισε να μου λέγη πως ο Μείντανός είνε ένας αχρείος, που έχει στή ράχι του κατηγορίες για βιασμούς και φόνους. Τον προστατεύει όμως ο κύριος Βουλευτής Σύρου, που τον εγλύτωσε δυο φορές, και θα ήτο τρέλλα να τα βάλλω μ' ένα Συνταγματάρχη και υπουργικό βουλευτή, τώρα μάλιστα πού άρχισαν η δουλιές της Κυβερνήσεως να στραβώνουν και τον έχει ανάγκην. Ό,τι και αν έκαμνα και όσον και αν εφώναζα δεν θα κατώρθωνα τίποτες, εν ω αν εσώπαινα, ημπορούσε να γίνη κάτι για μένα, ως π. χ. να βάλουν την κόρη μου χάρισμα εις το φρενοκομείο, δεν αποκρίθηκα τίποτες, γιατί την απόφασί μου την είχα πάρη. Έγραψα του πεθερού μου να φροντίση, όσο πτωχός και αν είνε, για την κόρη του και την εγγονή του. Εφίλησα τες δυο δυστυχισμένες, έκαμα το σταυρό μου, επέρασα στη ζώνη το λάζο μου και εις τας δέκα η ώρα επήρα το δρόμο του σπητιού του βουλευτή, με απόφασι να τον σκοτώσω και ό,τι γίνη ας γίνη. Ευρήκα την πόρτα του ανοικτή και τη σάλλα του γεμάτη. Ήταν εκεί και ένας από τους δύο γιατρούς που ήρταν σ' εμένα το πρωί και παρακάτω ένας παπάς με το διάκο του που εκρατούσε τη μετάληψι και το πετραχήλι. Κανέννας δεν επρόσεξεν όταν εμπήκα.

Εκρύβηκα απ' οπίσω από την κουρτίνα του παράθυρου και απ' εκεί άκουσα πως μετά το πρόγευμα είχαν έρτη του συνταγματάρχη αποπληξία, πως απέμεινεν ο μισός παράλυτος και κινδυνεύει. Τώρα εσυζητούσαν αν πρέπει να του πάνε αμέσως τον παπά ή να περιμένουν να γίνη καλλίτερα ή χειρότερα. Μετά λίγην ώρα εβγήκεν από την κρεβατοκάμερα άλλος γιατρός που είπε πως πρέπει ν' αφήσουν τον άρρωστον να ησυχάση. Λίγο—λίγο άρχισεν ο κόσμος να φεύγη, έως ότου δεν απέμειναν παρά ο γιατρός, ο παπάς και δυο σπητικοί φίλοι. Τα μεσάνυκτα επήγαν κ' εκείνοι να εξαπλωθούν εις το επάνω πάτωμα, αφού έδωκαν παραγγελία εις τον στρατιώτη της υπηρεσίας να μείνη στη σάλλα και αν τύχη τίποτες να τους κράξη. Εκείνος όμως δεν εσυλλογίζονταν παρά πώς να περάση την νύκτα του αναπαυτικά. Έβαλεν ένα κερι σε μια καθέκλα κοντά εις το ντιβάνι, απλώθηκεν απάνω με τα παπούτσια, επήρε να διαβάση μιαν εφημερίδα, και μετά

πέντε λεπτά άρχισε να ρουχαλά. Τωρα ήταν η δική μου σειρά, όχι βέβαια να ρουχαλήσω. Εβγήκα από την κρύφτη μου, έσυρα το λάζο, επέρασα εις το πλαγινό δωμάτιο και εκλείδωσα οπίσω μου την πόρτα. Ήταν η ίδια κάμαρα πού με εδέχθηκε προ τρία χρόνια παίζοντας με το γάτο, με τη διαφορά πως αντίς κεντητό φεσάκι εφορούσε τώρα εις το κεφάλι μια φούσκα με πάγο και εις τα πόδια αντίς παντόφλες συναπτισμούς. Με όλο του το χάλι του απέμεινεν ακέραιο το λογικό. Μ' εγνώρισεν αμέσως και όταν εσήκωσα απάνω του το μαχαίρι, κράζοντας αυτόν «φονιά των παιδιών μου», άπλωσεν ο φόβος στην όψι του θανάτου πρασινάδα. Ήταν άφωνος και παράλυτος και δεν μπορούσε ούτε να παρακάλεση ούτε να γονατίση. Όσα όμως δεν ημπορούσαν να κάμουν τα γόνατα και η γλώσσα τα έκαμνε το μάτι. Το βλέμμα του μου έλεγεν Αμάν! μου φιλούσε τα χέρια, μου έγλειφε τα πόδιά. Δεν μ' εβάσταζεν η καρδιά να χτυπήσω το άρρωστο εκείνο ανδράποδο. Άδικον όμως θα ήταν να μείνουν τα παιδιά μου χωρίς εκδίκησι καμμιά. Έβαλα στή θήκη το λάζο και έφτυσα στο πρόσωπο τον κύριον συνταγματάρχη, και αντί να θυμώση διά το φτύσιμον, μ' εκύτταξε, σαν να μου έλεγεν ευχαριστώ που του χάρισα τη ζωή.

— Και πως ετελείωσεν αυτή η ιστορία;

— Ο συνταγματάρχης εγλύτωσε και έφυγεν εις τα λουτρά. Η κόρη μου εβασανίστηκε ακόμη μερικούς μήνες, κ' έπειτα την εξάπλωσα κ' εκείνη κοντά εις τα άλλα πέντε, Δεν έχω δίκαιο γα λέγω, ανάθεμα εις την πολιτική;

— Πταίεις όμως και συ, του είπα, που ανακατεύθης εις αυτήν. Και συ και όσοι άλλοι μαζεύτετε ψήφους και πιστεύετε εις όσα σας λέγουν.

Το επιχείρημά μου, αντί να τον αποστομώση, τον έκαμε να σηκωθή βροντόλαλος και φοβερός. Τα μάτια του εσπινθοβολούσαν και μου έσφιξε τα χέρια πού μ' έκαμε να πονέσω.

— Μη το λες, μου είπεν, αυτό, γιατί δε σου κάμνει τιμή. Το «συ φταις γιατί μ' επίστεψες» άφησε το εις τους λωποδύτες του χρηματιστηρίου. Όσον ευκολώτερα πιστεύομεν και ταχύτερα λησμονούμεν, τόσοσιν μεγαλειτέρα είνε η ασυνειδησία εκείνων πού μας απατούν. Όσον πλέον κουτός, άκακος και απονήρευτος είνε ο λαός, τόσοσιν περισσότερον έπρεπε να τον συμπαθούν και να τον λυπούνται, αντί να νομίζουν πως η κουταμάρα και η καλωσύνη του τους δίδει το δικαίωμα να τον γδαίρνουν ως το κόκκαλο, να τον καταδικάζουν εις την βρώμαν, την αρρώστειαν και την ατιμίαν, να φέρνωνται μαζί του καθώς οι άκαρδοι εκείνοι καρραγωγείς, που σκοτώνουν τ' άλογα από το πολύ φόρτωμα και το πολύ ξύλο για το λόγο πού δεν δαγκάνουν και δεν κλωτσούν. Αν έχης μέσα στο στήθος σου καρδιά και όχι πέτρα, μη λες πως φταίει ο λαός, αλλά φώναζε μαζί μου· «ανάθεμα εις τους λαοπλάνους.»

Την χάριν ταύτην δεν ημπόρεσα να κάμω εις τον δυστυχή νεκροθάπτην, διότι ολίγην έχω φωνήν και δεν αγαπώ τας φωνάς. Αν ενόησα αυτόν

καλά, εκείνο το οποίο εξήτει, παραβάλλον τους πολιτικούς μας προς καρραγωγείς, ήτο, καθώς υπάρχουσιν αλλαχού εταιρείαι προς προστασίαν των ανυπερασπίστων πλασμάτων, αλόγων, γάτων, περιστερών και άλλων πτερωτών και μαστοφόρων, ούτω να συστηθή και εις την Ελλάδα προστατευτική των ψηφοφόρων.

(«Εφημερίς» 19-27 Νοεμβρίου 1895).

ΙΣΤΟΡΙΑ ΟΡΝΙΘΩΝΟΣ

Εξ όσων ηυτύχησα ή εδυστύχησα να γνωρίσω είμαι, πιστεύω, ο μόνος άνθρωπος όστις, αν τον ωνόμαζαν ζών, δεν θα εθεώρει τούτο ως προσβολήν. Όσον συναναστρέφομαι τα ζώα, τόσοσ μάλλον πείθομαι, ότι δεν υπάρχει μεταξύ αυτών και των ανθρώπων καμμία διαφορά, ως ηθέλησαν παραδοξολόγοι τινές να ισχυρισθώσιν, αλλά μόνον ότι τα πράγματα, κατά τα οποία διαφέρομεν από τα ζώα, δεν αποδεικνύουν όλα την ανθρωπίνην υπεροχήν.

Το κυρίως διακρίνον αυτά από ημάς είναι ότι παρέλαβον από τους ανθρώπους όσα έχουσιν ούτοι καλά, και απέφυγαν να μιμηθώσι τα άχρηστα, τα επιβλαβή και τα γελοία. Ουδέποτε έγινε λόγος μεταξύ αυτών περί επισκέψεων του νέου έτους, ούτε περί καπνίσματος, ούτε περί φόρου επί του καπνού η οιουδήποτε άλλου• δεν χαρτοπαικτούσι, δεν πίνουσι παρά νερόν ή γάλα όταν είναι μικρά' δεν συντηρούν στρατούς, αγνοούν τί θα ειπή πατρίς και ιδιοκτησία, και εκ τούτου ούτε δίκας εγείρουσιν ούτε κινούσι πολέμους, αλλά μόνον μονομαχίας περί πραγμάτων τα οποία ενδιαφέρουσιν αυτά αμέσως και προσωπικώς, περί της νομής λ. χ. πολυχλόου τινός λειμώνος ή της ευνοίας ωραίας τινός ομοφύλου των, γάτας, σκύλας, λεαίνης, φοράδας ή ελαφίνας. Και αυτούς τους οικογενειακούς δεσμούς περιώρισαν εις μόνους τους αναγκαίους και τους μη οχληρούς. Έχουσι μεν πατέρα και μητέρα, ούτε θείους όμως ούτε εξαδέλφους ούτε πάππους ούτε εγγόνους, και το κυριώτερον ούτε πενθερούς ούτε πενθεράς.

Ζώντα κατά το ευαγγελικόν παράγγελμα με ό,τι στείλη εις αυτά η πρόνοια του Θεού, δεν υπόκεινται εις την υποχρέωσιν να συντάξωσι διαθήκην και αγνοούσιν ότι υπάρχουσιν εις τον κόσμον συμβολαιογράφοι, όπως και δήμιοι, δικαστήρια, ιατροί, ειρκταί, στρατώνες, νοσοκομεία, πτωχοκομεία και οικονομικά μαγειρεία. Ταύτα λέγων ουδόλως εννώ ν' αμφισβητήσω των πραγμάτων τούτων την χρησιμότητα και την ανάγκην, αλλά να είπω ότι δύσκολον είναι να μακαρίσωμεν τον άνθρωπον δι' όσα κατέστησεν αναγκαία η κακή ποιότης του σώματος και της ψυχής του, ή να θεωρήσωμεν ως μικρόν πλεονέκτημα των ζώνων το να δύνανται να τρώγουν χωρίς μαγείρους, να ενδύωνται χωρίς ράπτας, να νυμφεύωνται χωρίς παπά, να γεννώνται άνευ της βοηθείας μαμμής και ν' αποθνήσκουν άνευ της συμπράξεως τον ιατρού ή του δημίου.

Τα ανωτέρω αρκούσι, πιστεύομεν, ν' αποδείξωσι πόσον απατώνται οι θεωρούντες άλογα τα ζώα. Αληθές είναι, ότι πλησιάζει να εκλείψη η γενεά των φιλοσόφων θεωρούντων αυτά ως είδος μηχανών, κινουμένων υπό μυστηριώδους τινός δυνάμεως, καθ' ον περίπτου τρόπον κινεί ο ατμός τας μηχανάς των ατμόπλοιων ή, στρέφει ο άνεμος τας πτέρυγας των ανεμομύλων. Την δύναμιν ταύτην ωνόμασαν ένστικτον, κατά την συνήθειαν των σοφών ν' αρκώνται να βαπτίζωσιν όσα δεν δύνανται να

εξηγήσωσι, και εθεώρουν αυτήν ως ουδέν έχουσαν κοινόν προς την ψυχήν και την διάνοιαν των ανθρώπων και εκ τούτου ανεπίδεκτον αθανασίας. Η γνώμη αυτή απηρχαιώθη πριν ή γηράση, πολλοί όμως απομένουσιν ακόμη οι στέργοντες μεν να παραδεχθώσιν ότι έχουσι και τα ζώα ψυχήν, αλλά πεισματικώς ισχυριζόμενοι ότι τα πάθη, και τα αισθήματα της ζωικής ταύτης ψυχής ουδέν έχουσι κοινόν προς τα της ανθρωπίνης. Προς πλήρη απόδειξιν ότι και κατά τουτο απατώνται, ότι όχι μόνον εν συνόλω και χονδρικώς, αλλά και εις αυτάς τας λεπτότατας του αισθήματος αποχρώσεις ομοιάζουσι πολλάκις ως δίδυμοι αδελφαί αι ψυχαί των ζώων και των ανθρώπων, νομίζω αρκούσαν την κατωτέρω εκ του ορνιθώνος μου ιστορίαν. Εις τον ορνιθώνα ή μάλλον την αυλήν του αγροτικού εν Χίω πύργου, όπου έμενα το θέρος πριν το κρημνίση ο σεισμός, συνέζη χαριτωμένον και αγαπημένον ανδρόγυνον, αποτελούμενον εκ πετειναρίου και ορνιθούλας, του είδους το οποίον ονομάζουν λειόπτερον οι ορνιθολόγαι και αγνοώ πως οι ορνιθοτρόφοι. Διακριτικά αυτού σημεία είνε το μικρόν μάλλον ανάστημα, το λευκόν χρώμα, η μεταξίνη των πτερών απαλότης, η χάρις και η ευκινησία. Όταν εκούρνιαζαν κρύπτοντα την κεφαλήν των, ενόμιζε τις ότι βλέπει δυο βώλους χιόνος και τα ανορθωμένα πτερά των ωμοιάζον όταν έσειεν ο άνεμος νιφάδας.

Μόνος ο αγαπών τα ζώα και τερπόμενος εις την λεπτομερή παρατήρησιν, ουχί μόνον των γενών και των ειδών ως ο επιστήμων, αλλά και των ατόμων, κατορθώνει διά του χρόνου να διακρίνη εις την φυσιογνωμίαν και τας εξής αυτών παραλλαγάς, εκ των οποίων δύναται ασφαλώς να εικασθή εκάστου ζώου, όπως και εκάστου ανθρώπου, ο ηθικός χαρακτήρ. Ούτω λ. χ. η λευκή ορνιθούλα μου ήτο τύπος καλής συζύγου και οικοκυράς τιμίας, σεμνής, πάντοτε καθαρής και καλοκτενισμένης, άνευ όμως πολυτελείας ή περισσής φιλαρέσκειας. Ο πετεινός απ' εναντίας ήτο τύπος λιμοκοντόρου, δανδή, καλλωπιστού, λέοντος, λεβέντη ή όπως άλλως ονομάζονται κατά καιρούς και τόπους οι αγαπώντες να κορδώνωνται, να καμαρώνωνται και να λαμβάνωσιν ήθος καρδιοσφάκτου και κατακτητού. Πλην της συμπεριφοράς και αυτός ο τόνος της φωνής του τον έκαμνε να ομοιάζη λιγωμένον τενορίνον.

Και τοιούτος όμως ων έζη καλά με την όρνιθά του, την επεριποιείτο, την συνώδευεν εις τον περίπατον, και κατά την ώραν του δείπνου την άφινε να πρωτοφάγη. Εις την τοιαύτην διαγωγήν του συνετέλει κατά πολύ και η έμφυτος συνήθεια των πετεινών και των ορνίθων να μη σμίγωσιν, ως οι σκύλοι, με άλλας του γένους των φυλάς παρά μόνον εν ελλείψει ομοφύλων, άλλη δε λειόπτερη κόττα δεν υπήρχεν εις την αυλήν εκείνην καμμία.

Το έμφυτον όμως τούτο φυλετικόν αίσθημα δεν ήτο, ως φαίνεται, ικανώς ανεπτυγμένον, ώστε να υπερνικήση τας εφόδους του διεστραμμένου του πετεινού μου ατομικού χαρακτήρος. Πολλά σημεία μ' έκαμναν από τίνων ημερών να υποπτεύω, ότι το αχρείον πετεινάρι, του οποίου εθαύμαζα την συζυγικήν πίστιν, ήρχιζε να κυνηγά μίαν μικράγ όρνιθα, η οποία δεν ήτο βεβαίως ομόγυλος του, αλλ' ανήκεν

εις άλλην κάπως συγγενή φυλήν την λεγομένην περιβολάρικην. Δεν ήτο μεν όσον η σύζυγος του εύμορφη, αλλά εύχαρις, ζωηρά, πλουμιστή ως πέρδικα και από το πρωί υαλιστή και συγυρισμένη επεριπάτει με κεφαλήν υψηλά, εσειέτο ως σεισούρα και πολύ περισσότερο παρά φρόνιμη κόττα ωμοίαζε κοκότα.

Ο άστατος εγλυκοσάλιαζε κατ' αρχάς με κάποιαν συστολήν, αλλά βαθμηδόν κατήντησε να μη φοβήται τίποτε και να μη εντρέπεται κανένα.

Ηκολούθει την πλουμισμένην εις όλας τας γωνίας, εξελαρυγγίζετο εκφωνών τους ωραιότερους του σκοπούς και εσκάλιζε το χώμα διά να εύρη σκουλήκια διά την αγαπημένην του. Την εξέθεσε τόσο πολύ, ώστε έπαυσαν να την συναναστρέφονται όσαι όρνιθες εφρόντιζαν διά την υπόληψίν των.

Η εγκαταλειφθείσα σύζυγος θα υπέφερε βεβαίως πολύ, αλλ' η υπερηφάνεια και η αξιοπρέπεια αυτής της επέβαλλαν να κρύπτη την λύπην της. Δεν ηδυνάμην να μη την θαυμάσω όταν την έβλεπα να βηματίζη εις την αυλήν πάντοτε μόνη και να περνά πλησίον του απίστου και της ερωμένης του, υποκρινομένη ότι μόνη δεν βλέπει όσα εβλεπον όλοι. Πολλάκις μ' ήλθεν όρεξις να τουφεκίσω απ'το παράθυρον την αμαρτωλήν όρνιθα διά ν'απαλλάξω την ενάρετον από τα βάσανα της εγκαταλείψεως και της ζηλείας, αλλά μ' επρόλαβεν η θεία δίκη.

Από το πολύ ίσως τσιμποφίλημα εξύπνησεν ένα πρωί η παραλυμένη κόττα με ορνιθοκόρυζαν ή, ως την λέγουν οι Χίοι, τσίφναν, κακήν αρριώστειαν δι' όλα τα πτερωτά. Λησμονήσας τας παρεκτροπάς αυτής εξ ελέους προς τα βάσανα της διέταξα την υπηρέτριαν να κάμη ό,τι ημπορεί διά να την σώση. Αληθές είνε ότι πρό τινων ημερών είχα όρεξιν να τουφεκίσω την μοιχαλίδα, αλλ' εις ταύτα δεν υπάρχει αντίφασις καμμία. Οι καλοί άνθρωποι, μετά των οποίων έχω την αξίωσιν να συγκαταλέγωμαι, είνε ικανοί να πράξωσι τα πάντα εν τω βρασμώ της οργής των κατά των αχρείων, αλλά δεν δύνανται να βλέπουν να υποφέρη κανένας.

Η χειρουργισσα έκαμε την εγχείρησιν της τσίφνας καθ' όλους τους κανόνας της τέχνης, εξαιρέσασα διά βελόνης τον φράσσοντα την αναπνοήν υμένα ή λεπάκι, καυτηριάσασα την πληγήν δι'όξους και αλείψασα έπειτα αυτήν διά μίγματος μέλιτος και βουτύρου.

Ουδέν όμως ωφέλησε και η αμαρτωλή εξέπνευσε το εσπέρας εντελώς όμως ιατρευμένη, ως ελεγεν ο ιατρός τον Μολιέρου, οσάκις συνέβαινεν ο ασθενής του ν' αποθάνη.

Την επιούσαν ευρέθη ο άπιστος πετεινός χήρος της ερωμένης του και μαλωμένος με την νόμιμον σύζυγόν του. Η θέσις του ήτο αληθώς αξιολύπητος.

Κατά την ώραν του προγεύματος ήλθε να κλωθογυρίση περί την άσπρην όρνιθα, μετά δειλίας όμως και συστολής, ως σύζυγος αισθανόμενος ότι έχει όλα τα άδικα και μη βέβαιος αν θα συγχωρηθώσιν. Εκείνη εκαμώνετο ότι δεν τον βλέπει. Κατά το γεύμα ήλθε να λάβη την πρώτην παρά την πλευράν της συνήθη θέσιν του, έτι μάλλον ταπεινός και ζαρωμένος, αλλά και πάλιν έμεινε ψυχρά τρώγουσα με μεγάλην όρεξιν τα πίτυρα και το σιτάρι και υποκρινομένη ότι δεν εννοεί την όρεξιν συμφιλιώσεως του μετανοούντος.

Πάντα ταύτα όμως ήσαν κωμωδία, της οποίας εύκολον ήτο να μαντεύση τις την ευτυχή λύσιν. Προ της δύσεως τω όντι του ηλίου ετελείωσεν η παράστασις της κωμωδίας και εισήλθον μαζί εις το αυτό διαμέρισμα του ορνιθώνος. Φαίνεται ότι είχαν πολλά να ειπούν, διότι όταν εξήλθε την επιούσαν εφαινετο η ορνιθούλα πολύ μεν ευχαριστημένη, αλλά και κάπως κουρασμένη.

Μετά την ανωτέρω αφευδή διήγησιν δύναμαι να ερωτήσω τους υποτιμητάς του πνεύματος των ζώων, ποίαν άλλην αξιοπρεπεστέραν της όρνιθας ταύτης διαγωγήν θα ηδύνατο πολύπειρος μήτηρ να συμβουλεύση την θυγατέρα της εις ομοίαν περίστασιν να τηρήση;

[«Σκριπ» 1 Ιανουαρίου 1897].